

Аферата "Мис Стоун". Спомени, документи и материали

съст. Константин Пандев, Мая Вапцаров (1983)

Съставители:

ст. н. с., к. и. н. Константин Пандев - Мая Вапцаров

Издателство на Отечествения фронт, София, 1983 г.

Предговор

Аферата „Мис Стоун“ е една от значителните акции на Вътрешната македоно-одринска революционна организация (ВМОРО), бореща се за освобождението на останалото под османско владичество българско население в Македония и Одринско. Началото ѝ се поставя с пленяването за откуп на американската протестантска мисионерка Елена Стоун и българката Катерина Стефанова — Цилка, извършено на 21 август 1901 г. в местността „Подпряната скала“ на пътя от Банско за Горна Джумая (дн. Благоевград). Отвлечането е дело на чета на ВМОРО начело с Яне Сандански и Христо Чернопеев, към която се присъединява и Кръстьо Асенов от Сливен, братов син на Хаджи Димитър. С този акт се цели да се набавят средства за революционното движение, от които тъкмо в този момент то изпитва остра нужда. Цели се също да се привлече вниманието на световната общественост върху тежкото положение на потиснатото население и да се придизвика намесата на великите сили за промяна на това положение.

Коя е мис Стоун и каква дейност развиват американските мисионери в България и Македония?

Американските протестантски мисионери работят в българските земи отпреди Освобождението, по времето на борбата за църковно-национална независимост, и намират последователи сред част от българското население. Територията е разделена между две протестантски организации. На север от Стара планина действуват методистите от Американската методистка мисия, а на юг — т. нар. конгрешани или съборяни, членове на Американския съвет за чуждестранни мисии с център в Бостън, щата Масачузетс. В началото на века методистите разполагат в Северна България

с 8 молитвени дома и 11 мисионери американци и българи, имат около 450 последователи и поддържат 13 училища с 328 ученици. В същото време Американският съвет има в България три станции: в София — черква с 300 членове и пастор Марко Н. Попов, в Пловдив — черква с 250 членове и пастор Джордж Л. Марш и в Самоков — училище под ръководството на Томпсън, Джеймс Ф. Кларк и Едуард Б. Хаскел. Работата сред българите в Македония се ръководи от център в Солун начело с д-р Джон Хенри Хаус. Има станции с молитвени домове и училища също в Битоля, Струмица и Банско и отделни привърженици на други места. Общо в България и Македония Американският съвет поддържа 9 мисионери, 7 учителки, 3 средни смесени училища и една детска градина (в София). Последователите са около 1500 души.

Основната дейност на мисионерите е религиозно-прозелитична — насочена към привличане на привърженици на своята вяра. Тези дейност с малки изключения не намира съчувствие сред българския народ, който в огромното си мнозинство твърдо брани старите традиции. Но наред с това протестантите развиват и значителна културно-просветна дейност, която се посреща добре и осигурява техния относителен успех. В един момент, когато българският народ е обхванат от силно желание за просвета, те откриват училища, в които се преподават редица полезни знания и се приемат за обучение не само деца на протестанти. Освен това те издават разнообразна светска и религиозна литература на български език. Между другото, американски протестанти — д-р Елиас Ригс и д-р Алберт Лонг превеждат и отпечатват през 1872 г. библията на български език. Издаваният в Цариград в. „Зорница“ дълги години е единственият вестник, който защитава интересите на българите в турската империя. Дело на американските мисионери е и известният Робърт колеж в турската столица, в който получават образование немалък брой български младежи, играли след това важна роля в държавния и обществено-политическия живот на страната.

Елена Мария Стоун принадлежи към мисионерите от Американския съвет за чуждестранни мисии. Тя е родена на 24 юли 1846 г. в Роксбъри, щата Масачузетс. Завършва образованието си в Челси, същия щат. Известно време работи като редакторка в сп. „Конгрегейшъналист“, а от есента на 1878 г. е учителка и мисионерка в България. През 1898 г. е назначена за помощничка на д-р Хаус в Солун и отговаря за просветната дейност на мисията в Македония. През август 1901 г. тя пристига в Банско, където провежда курс за подготовка на учителки за мисионерските училища.

Точно по това време там се намира с мъжа си и Катерина Стефанова — Цилка. Тя е българка от Банско, родена към 1869 г. Завършва протестантското училище в Самоков и след тригодишно учителствуване в родния си град заминава за САЩ, където продължава образованието си в Нортфийлд и след това в училище за медицински сестри в Ню Йорк. Там се омъжва за Григор Цилка — албанец от Корча, учил в мисионерските училища в Битоля и Самоков и завършил теоложка семинария в Ню Йорк. След завръщането им те се установяват в Корча — Григор става пастор и учител, а Катерина учителка в девическо училище. През лятото на 1901 г. те гостуват на родителите на Катерина в Банско. По време на курса на мис Стоун Катерина е привлечена като лекторка по гледане на болни. Когато Стоун напуска Банско на път за Горна Джумая и оттам за Солун, с нея тръгва и семейство Цилка. Така Катерина Цилка е пленена и свързва името си с аферата „Мис Стоун“.

След отвличането погледите на всички се отправят към България. Въпреки опита на похитителите да представят пленяването като обикновен акт на разбойничество, извършен от турска разбойническа банда, още от самото начало се налага убеждението, че то е извършено от членове на Македоно-одринската революционна организация. А революционната организация е българска по състав. Българско е и населението в района, където е извършено отвличането. Освен това той се намира в близко съседство със свободна България, откъдето се предполага, че е дошла и се е укрила четата. При това положение, като не правят разлика между революционната организация в Турско и Върховния македоно-одрински комитет в София и смятат, че Върховният комитет е тясно свързан с правителството, всички заинтересовани се обръщат към българската столица. По нареждане на правителството на Съединените щати през втората половина на септември в София пристига американският генерален консул в Цариград Чарлз М. Дикинсън със задача да накара българското правителство да вземе мерки за залавяне на четата и за освобождаване на жените. В лични разговори и в писма до министъра на външните работи и неговия заместник той настоява, че отвличането е извършено от хора на македонския комитет, т. е. от лица, върху които правителството може да влияе, и че четата с жените се намира на българска територия. Тези твърдения поддържа и турското правителство, което се стреми да отхвърли от себе си отговорността за станалото. При това Дикинсън се държи надменно и нетактично и вместо да улесни, в същност забавя освобождаването на Стоун и Катерина Цилка.

Българското правителство от своя страна смята, че съставът на четата не може да бъде основание за обвинения срещу България, тъй като отвличането не е извършено на нейна територия. То отхвърля също твърденията за съучастие на членове на легалната Македоно-одринска организация в деянието и че четата е минала на българска територия. От факта, че турските власти не могат да я открият, съвсем не следва, че тя се намира в България. Все пак то взема необходимите мерки, за да предотврати евентуалното преминаване на четата през границата или за залавянето ѝ, ако тя е направила това. Правителството полага усилия да не допусне откупът да се плати в България и жените да бъдат освободени тук. То изказва явно недоволство от поведението на Дикинсън, който, от една страна, настоява да се арестуват замесените в аферата дейци на Македоно-одринската организация в България, а от друга — отказва да съобщи имената на тези лица под предлог, че ще се лиши от своите информатори и ще провали започналите преговори.

Как в действителност протичат преговорите за освобождаване на пленените жени?

Няколко дни след акцията ръководителите на четата съобщават на двете жени целта на отвличането и ги заставят да напишат писмо до касиера на мисионерите в Цариград Уйлям Пийт. Писмото е изпратено чрез куриер до Костадин Петканчин в Банско, който трябва да го препрати по-нататък. Той обаче се уплашва и вместо на мисионерите го предава на властта. На 7 септември Стоун написва нови писма, които Кръстьо Асенов лично отнася и предава в Самоков. В тези писма (едното до Хаскел, а другото до касиера Пийт) Стоун посочва причините за пленяването им, сумата на искания откуп, както и мястото и начина, по който да се изплати. С тези писма Хаскел заминава за Цариград, след което в София пристига Дикинсън (21 септември). Но в началото той не търси връзка с представители или посредници на четата, а губи време в напразни усилия да открие

нейното местонахождение и да освободи жените с помощта на българските или турските власти, без да плати искания откуп.

Контактът се установява значително по-късно. На 12 октомври Кр. Асенов отнася в Самоков ново писмо от мис Стоун до Хаскел. На връщане в Дупница (дн. гр. Станке Димитров) той получава чрез пунктовия началник на ВМОРО в града Никола Малешевски писмо от столичната гражданка Касърова до мис Стоун. Писмото е предадено от Лазар Томов, пратеник на руския дипломатически агент в българската столица Юрий Бахметиев, чиято жена (американка и също протестантка) е близка приятелка на Касърова. С отговора на това писмо и с пълномощно от двете жени в края на октомври в София пристигат Кр. Асенов и Хр. Чернопеев. Провеждат се три срещи. Първия път при Дикинсън се явява Кр. Асенов, после — Хр. Чернопеев и накрая — двамата заедно. Подробности не са известни. Знае се само, че разговорите не дават резултат. Американският дипломат предлага значително по-малка сума от исканата и преговорите по тази линия временно се прекратяват. Дикинсън е принуден да се завърне, но оставя свой посредник в София.

Междувременно четата се движи от село в село и из околните планини. Според сведенията на Сандански и началото тя преминава за няколко дни в Дупнишко, но след това се връща и през по-голямата част от времето прекарва в Горноджумайско. Известно време тя се мести от с. Селище в Покровник и обратно, пребивава в планината над с. Сушица и в самото село, в селата Тросково, Лешко, Дряново, Сърбиново (дн. Брежани). Придвижванията, извършвани винаги нощем, се налагат поради постоянните преследвания от страна на турски потери, както и от върховистки чети, които се стремят да отнемат пленничките и да получат откупа за себе си. През ноември, останала само с няколко души, четата с жените е нападната в с. Тросково от върховисткия войвода Дончо Златков. В продължение на цялата нощ се води престрелка, която се прекратява на следващия ден, когато на помощ на обсадените идват въоръжени селяни от съседните села, призовани от Хр. Чернопеев и Кр. Асенов. Отгоре на всичко Цилка е в напреднала бременност. На 22 декември в една винарска изба край с. Сърбиново тя ражда момиче, което е наречено Елена. Тези обстоятелства усложняват положението на похитителите и ги принуждават към отстъпчивост по отношение размера на откупа.

След неуспеха на мисията на Дикинсън в София по предложение на посланика в Цариград Джон Лейшман се съставя комисия, която да продължи преговорите за откупа и освобождаването на жените на турска територия. В нея са включени първият драгоман на посолството А. А. Гарджуло, касиерът на мисионерите в Турция У. У. Пийт и д-р Дж. Х. Хаус от Солун. В първите дни на декември Гарджуло и Пийт са вече в Солун, срещат се с д-р Хаус и тримата заминават за Сяр, откъдето се надяват, че ще могат да се свържат с четата. В това време посредникът на Дикинсън в София уговаря с представител на четата окончателния размер на сумата за откуп — 14 500 турски лири (равни на 63 800 долара) — и уведомява за това д-р Хаус. В края на декември Хаус отива в Банско, за да се срещне с пратениците на четата. След него пристигат и другите членове на комисията и се постига споразумение откупът да бъде платен в Банско, а жените да бъдат освободени на друго място след получаването на парите.

В Банско д-р Хаус отсяда у Иван Граченов, чиято къща се намира в края на селото, а Пийт и Гарджуло се настаняват в протестантския дом (т. е. у Костадин Петканчин). След това от Цариград се изпращат парите за откупа. Те пристигат на 13 януари 1902 г., един ден след като съгласно споразумението е трябвало да бъдат предадени. Въпреки големия брой турски войници, които обграждат селището, в Банско влизат също Я. Сандански, Кр. Асенов и Сава Михайлов. В среща с членовете на комисията, състояла се на 18 януари, те уговарят последните подробности по предаването на парите. Решава се незабелязано от турската охрана парите да се заменят с олово и куфарите да се изпратят обратно в Цариград, все едно, че откупът не е платен и тепърва ще се търси връзка с четата.

Подмяната е извършена през нощта на 19 януари 1902 г. Протестантите успяват да изнесат парите от протестанския дом, където се пазят от двойна турска стража, и да ги пренесат у Иван Граченов. След това те се изнасят извън селото и в местността Арамибунар се предават на четата. С парите е предадено и писмо от членовете на комисията до мис Стоун, в което съобщават за плащането на откупа и изказват надежда в скоро време да видят пленничките свободни. През деня групата на протестантите заедно с нищо неподозиращата охрана напуска Банско на път за Неврокоп (дн. гр. Гоце Делчев) и оттам за Драма и Сяр. Четниците с парите пък се отправят за България. Там парите се оставят за известно време у частни лица, а след завръщането на Гоце Делчев от Македония (март 1902 г.) те се предават на него и се разпределят за нуждите на революционната организация.

Начинът, по който са заменени парите с олово и са предадени на четата, е една загадка, която засега остава неразкрита. Това е едно от условията на споразумението за плащане на откупа — да се запазят в тайна подробностите по предаването му. В спомените си Сандански посочва, че изваждането на парите и заменянето им с олово става по предложение на представителите на четата, но не пояснява как и от кого е извършено. Хаус на свой ред съобщава, че оловото е купено в селото и отнесено в торби в стаята на Пийт и протестанския дом. След това златото се оказва в неговата, на Хаус стая на другия край на селото. Но как -- това не е казано. Разпространена е и версията, че за да се улесни предаването на парите, е предизвикан пожар в главния хан (Тодевия хан), където са отседнали повечето турски войници и офицери, както и придружаващите ги чужди журналисти. Всички войници, включително и тези от охраната, се струпват около горящия хан и тогава, възползувани от суматохата, членовете на комисията извършват подмяната и предават парите на четниците.

По времето на изплащане на откупа жените се намират в с. Влахи, Мелнишко с част от четата начело с Хр. Чернопсев. Сандански пише на Чернопеев да освободи жените. За да не затруднят освобождаването, американските представители крият за известно време, че откупът е платен и продължават да настояват да се прекрати засиленото движение на войски в предполагаемия район, където се намира четата. Докато комисията се придвижва на юг и спира в Сяр, четата тръгва от Влахи на север, минава през Ошава, Сенокос, Сърбново, Ораново, после пресича Струма и се прехвърля в планините от дясната страна на реката. Целта е освобождаването да стане възможно по-далече от мястото на пленяването и изплащането на откупа, за да се избягнат подозрения и преследване на организационни дейци, взели участие в акцията. Жените са

освободени на 10 февруари 1902 г. край с. Градошорци, Струмишко, след като престояват в плен близо шест месеца.

След едномесечен престой в Солун Елена Стоун заминава за Америка. След време там пристигат и Катерина Цилка с мъжа си и детето. В САЩ Стоун и Цилка публикуват спомените си за пленничеството в сп. „Макклюърз магазин“. Освен това Стоун изнася множество беседи в различни градове на страната. В тях тя говори със симпатия за потиснатите и за тяхната революционна борба и изтъква необходимостта да се вземат мерки за подобряване на положението в поробените земи.

Парите за откупа на мис Стоун и Катерина Цилка са събрани чрез волни пожертвования от частни лица в САЩ. Американското правителство обещава, че след освобождаването на жените то ще направи всичко възможно, за да получи парите от правителството, което се окаже отговорно за случая, и ще възстанови сумата на дарителите. То обаче не постига успех в това отношение и през май 1912 г. Американският конгрес е принуден да приеме закон за отпускане на необходимата сума за възстановяване на парите, събрани за освобождаването на Стоун и Цилка. С това фактически приключва аферата „Мис Стоун“. Но като епизод от историята на националноосвободителното движение на българите в Македония и Одринско и като страница от българо-американските отношения в миналото тя продължава да буди интерес както у нас, така и в чужбина. Резултат на този интерес е настоящият сборник.

В основата на сборника стоят спомените на Елена М. Стоун и Катерина Ст. Цилка, публикувани през 1902 г. в сп. „Макклюърз магазин“, бр. 1—6. Още през същата година те са преведени на български език и са отпечатани във в. „Зорница“, бр. 16 от 19 април 1902 до бр. 50 от 12 декември 1902 г. Към спомените на Стоун тук е прибавена кратка статия, написана от нея и публикувана през юни 1902 г. в сп. „Мишънъри ревю ъв дъ уърлд“. Към спомените на Цилка от 1902 г. са прибавени спомените ѝ, писани на английски език през 1911 — 1912 г. и останали доскоро неизвестни за читателите. През 1982 г. те бяха обнародвани от Мая Вапцарова във в. „Отечествен фронт“, бр. 11 330 от 9 април 1982 г. и сл.

В сборника са поместени и тези части от спомените на Яне Сандански, Христо Чернопеев и Сава Михайлов, които се отнасят до залавянето и пленничеството на мис Стоун и Цилка. Макар и кратки, те са интересни, защото съдържат сведения, които липсват в спомените на пленените жени.

Накрая са прибавени документи от българските архиви, които разкриват нови страни от развитието на аферата. По-голямата част от тях са публикувани от Тодор Добриянов и Константин Пандев в кн. 33 от Известия на държавните архиви, излязла през 1977 г. Тук те са допълнени с нови документи, останали невключени в онази публикация поради ограничения ѝ обем. Добавени са и някои материали за аферата, взети от в. „Ню Йорк таймс“ и сп. „Мишънъри ревю ъв дъ уърлд“.

Преводът на английския текст, взет от „Макклюърз магазин“, е направен от Мария Стамболиева, а от „Мишънъри ревю“ и „Ню Йорк таймс“ от Михаил Стоянов. Спомените на К. Цилка от 1911 —

1912 г. са преведени от Мая Вапцарова, а част от документите от К. Пандев. Имената на лицата са предадени според английското произношение. Изключение е направено само за документите на български език, където имената са запазени, както са написани в текста. В края на сборника са дадени бележки, в които се изясняват отделни подробности за събитието и за някои лица, уточняват се дати и пр.

КОНСТАНТИН ПАНДЕВ

Спомени на Елена Стоун

Шест месеца сред разбойници (1)

По време на честите мисионерски обиколки, които съм правила в Македония през последните двадесет години и повече, често съм съзнавала опасността от разбойниците, които опустошават тези земи. Преди залавянето ми на три пъти бях влизала в личен контакт с тях. Веднъж прекарах нощта в общото помещение на един хан, а от другата страна на огнището спеше разбойник; веднъж бяха откраднати два коня от групата, с която пътувах; а третия път двама бандити ни спряха на пътя, но не можах да определят що за хора сме и накрая ни оставиха да отминем.

По време на септемврийското (2) ни пътуване обаче и през ум не ни минаваше, че може да сме в опасност. Само преди три седмици бях пристигнала в Банско през Струмица и Джумая с две български жени, учителки в селските ни училища, придружени само от мулетари (3) и едно младо местно момче. Бяхме яздили през дива и скалиста местност, бяхме прекарвали четири дни в път, една вечер спяхме в местна къща и две вечери — в ханове, без никой да ни обезпокои. Наистина по пътя, на който накрая бяхме заловени, бях минавала вече неколkokратно и като познавах хората и техните обичаи, чувствавах онази сигурност, която дава познатата обстановка. Целта на пътуването от дома ми в Солун до Банско беше да ръководя летен подготвителен курс за местни български учителки в основните ни училища и за евангелистките, които работят под покровителството на мисионерската ни станция в Солун. Класът наброяваше осем жени, събрани от различни части на областта, от които отсъствуваше само една млада учителка от Сърбия. Г-жа Катерина Стефанова Цилка, която след деветгодишно отсъствие беше на гости при родителите си, имаше добрината да ми окаже помощ, като разказа някои от личните си спомени за Дуайт Л. Мууди и изнесе пред класа няколко практически насочени беседи по гледане на болни и за това как да се действа в спешни случаи. Тя беше великолепно подготвена за тази дейност, тъй като беше учила в Нортфийлдската семинария, а по-късно беше завършила Практическото училище за медицински сестри към Презвитерианската болница в Ню Йорк. Преди две години се беше омъжила за г-н Григор Цилка, албанец по рождение, който по това време завършваше обучението си в Юниониската теоложка семинария в Ню Йорк, а на следващото лято двамата съпрузи се бяха завърнали в Македония, за да се посветят на християнска дейност в родната си

страна. И двамата бяха учили в мисионерските училища на Американския съвет в Битоля и Самоков, преди да заминат за Америка, и двамата отлично владеят български и английски. Г-н Цилка владее освен това и албански, турски, гръцки и влашки. Бяха се установили в Корча, Албания, където г-н Цилка беше проповедник на малкото протестантско паство и учител в единственото съществуващо девическо училище, в което се преподава на местния език. Г-жа Цилка извън задълженията си на съпруга и майка посвещаваше част от времето си на професията си на лекарка и медицинска сестра и си спечели голямо влияние в града с познанията си и с милостивото си сърце.

По време на курса посетихме няколко села в Разложкия край, като правехме кратки пътешествия, траещи от един до три часа, понякога пеша, веднъж с волска кола и веднъж с коне; целта на тези обиколки беше да добият нашите учителки поглед върху християнската дейност в различните части на попрището, а също и да вдъхновим сърцата на християнски-те приятели в тези села. Изобщо през ум не ни минаваше, че навсякъде сме наблюдавани, че разбойници ни дебнат по пътя, крият се зад дървета и скали и търсят удобна възможност да ни заловят. Но, както ге самите ни казаха по-късно, положението е било точно такова.

*

Най-после настъпи денят на отпътуването ни от Банско. Аз трябваше да се върна в Солун, учителките към работата си, а г-н и г-жа Цилка — в дома си в Албания. Сбогувахме се с много гостоприемни приятели, защото в Банско имахме много познати и се чувствахме като у дома си; тук имаме църква, енория и добре посещавано училище. Освен това Банско, разположено в подножието на Пирин, беше очарователно кътче за прекарване на тези няколко летни седмици. Бяхме запланували да тръгнем рано за Джумая и избрахме деня преди седмичния пазар, за да бъде пътят по-оживен. Един от нашите приятели обаче беше починал предния ден и забавихме пътуването си, за да засвидетелствуваме почитта си към мъртвия и съчувствието си към скърбящото му семейство. И така, тръгнахме значително по-късно от предвиденото. Това беше първото от цяла поредица неблагоприятни събития.

Беше приказан септемврийски ден — третият от месеца - ясен, топъл и слънчев, така че настроението ни се повиши, когато започна веселата суматоха около товаренето и възсядането на конете. Голям брой наши приятели се бяха събрали, за да се сбогуват с нас и да ни поднесат сърдечните си пожелания за благополучно пътуване. Салонът на къщата и чардакът бяха блеснали от красивите, ярки български рокли. Тук се бяха събрали хора от всички възрасти. Милата стара баба Марийка — първата ми хазяйка в Банско, преди повече от двадесет години, — която беше болна по време на учебните занятия, със сетни сили се беше добрала до къщата на дякон Иван, за да ни каже, че сме и „много мили“ и да ни даде прощалната си благословия. Възрастният ѝ брат, дякон Петър, също беше тук - та нали снаха му г-жа Ушева и единственият ѝ син щяха да пътуват с нас! Именно в неговия дом първите мисионери, които бяха посетили Банско преди около 35 години, проведеха първата служба.(4) Той дойде при нас, за да прибави към останалите и своето горещо „Бог да ви благослови!“ Нашите приятели ни обсипаха с прелестни карамфили, градински и други цветя, като прощален дар и израз на обичта им.

Когато най-после потеглихме през широката порта по тясната улица, забелязах с изненада, която за съжаление не стигна до подозрение, че моят „кираджия“ ни води през горния край на селото. Когато го попитах защо минава оттам, вместо да продължи надолу както обикновено, той отговори, че така е по-добре и ние отминахме случката, макар че аз продължавах да се чувствам малко обезпокоена от необичайната волност, която той си беше позволил. Малко по-късно към нас се присъединиха и г-н и г-жа Цилка с разплаканите си приятели. Сърцата на тези млади родители се късаха, освен всичко друго и от мисълта, че оставят едно малко гробче в протестантското гробище в Банско, където само преди три седмици бяха положили мъничкото си момченце

*

След като групата ни се попълни, със смях и приказки весело затупуркахме по каменния път. Бяхме точно тринадесет души — фатално число — трима младежи ученици в нашите училища, три от нашите млади учителки, г-жа Ушева, възрастна евангелистка, г-н и г-жа Цилка и аз с трима мулетари. На юг се извисяваха величествените върхове на Пирин планина, пищни гори покриваха всички склонове до полето. Как можеха сърцата на веселата ни компания да се помрачат и от най-малко подозрение за опасност? Радвахме се на обичта на приятелите, с които току-що се бяхме разделили, сърцата ни бяха сгрети от красотата на божия свят около нас и изпълнени с надежди и възвишени намерения да извършим в бъдеще още по-благородни дела за българите в Македония посредством училищата и духовното обучение. Бяхме снабдени с редовното „тескере“ или пътнически паспорт, което ни даваше право да пътуваме. Бяхме на главния път между Банско и Джумая — макар че този път е просто планинска пътека — и с нас имаше седем мъже, един от тях въоръжен. Доколкото ми е известно, толкова голяма група никога не е била нападана. На три часа път от Банско минахме поста, където турски войници ни огледаха с флегматични погледи, а след това продължихме надолу през красивата долина по пътеката, която се виеше около планинско поточе с малки водопадчета и студени, тъмни вирове. След известно време слезнахме от конете, за да се порадваме по-добре на красотите около нас и да си поприказваме с младите ученици, които всички ходеха пеша. Предполагам, че скрити очи са следели всяко наше движение. След време стигнахме до една усамотена малка полянка под сянката на горски дървета, а край нея, по цялата дължина на скалистото си дъно ромонеше пенливо поточе. Някой предложи да обядваме. Запасите веднага бяха извадени и ние с голямо задоволство седнахме да се подкрепим. Колко вкусни бяха кюфтетата, пържените питки, напомнящи нашите „крълърз“ и местната баница с прясна вода от потока! Но една от нас, г-жа Ушева, страдаше от болки в стомаха, причинени от меда, който яде сутринта — факт, който изигра важна роля в по-нататъшните ни преживявания. Ние с г-жа Цилка бяхме яли от съшия мед, но без отрицателни резултати. След като се подкрепихме, тръгнахме на път с надеждата да стигнем хана, където възнамерявахме да прекараме нощта, преди да ни е настигнал мракът.

*

Г-жа Ушева водеше колоната, а синът ѝ — добро, благовъзпитано момче — вървеше до нея. Известно време внимателно се промъквахме по стръмния криволиещ път. Планинските коне

стъпваха уверено един след друг. Така наближихме една канара, известна като „Подпряната скала“ — гол планински зъбер, който в тази точка е издаден навън и отклонява потока встрани. На това място пътеката води надолу до река-та, така че пътниците трябва да прекарат конете си през бързия поток, да заобиколят скалата и отново да поемат пътя от другата страна. Хората в началото на група като нашата, докато заобикалят скалата, остават скрити от идващите след тях. Великолепно място за засада! Но ние го бяхме минавали безпрепятствено толкова пъти по-раио, че на никого от нас и през ум не му минаваше мисълта за възможна опасност.

Изведнъж ни стресна вик: турска команда „Стой!“ Видях как г-жа Ушева, която тогава беше в средата на потока, тръгна назад и се опита да обърне коня си встрани. До нея беше скочил въоръжен човек с вдигнат нагоре приклад на пушката, сякаш за да я събори от седлото с удар. Тя се обърна към мене с ужасен поглед, а след това се олюля, като че всеки момент щеше да припадне. Още преди да сме се опомнили, около нас от всички страни започнаха да се струпват въоръжени мъже, които, изглежда, бяха скочили от склона. Те ни обградиха плътно и грубо ни заповядаха да слезем от конете. Дори понечиха да ни бутнат от самарите.

— Дайте ни време — казах аз на български — и ще слезнем. Не сме мъже, жени сме и не можем да слезнем сами.

Видях как момчето Петър се притече на помощ на припадащата си майка, като я пое от коня в младите си силни ръце. В същото време до мене се появи спокойното, флегматично лице на моя водач. Единственото спокойно лице в групата беше неговото — неестествено спокойно, както по-късно си спомних, — но тогава отдадох това на природния му темперамент. Успяхме някак си да слезнем бързо от седлата, а в това време разбойниците викаха: „По-живо! По-живо!“ и размахваха пушките си над главите ни. Подкараха ни като стадо в потока. Петър носеше на гръб майка си, която беше почти в безсъзнание. Една от младите учителки, която показва изключително самообладание през цялото преमेждие, мина по едно дърво, но всички останали нагазихме във водата с изключение на г-жа Цилка, която в бързината не беше успяла да слезне от коня. Бяхме целите във вода, а нападателите ни подвикваха безмилостно отзад и ни поведоха нагоре по стръмния склон над потока, така че трябваше да си служим и с краката, и с ръцете си, за да не паднем. Смъкнаха г-жа Цилка насила от коня ѝ, докато съпругът ѝ режеше въжетата, които крепяха куфара и останалия багаж на седлото, като ги остави да падат, където щат. Така всички започнахме да се изкачваме нагоре по хълма — една бъркотия от коне, кираджии, мъже и жени, и викащите разбойници зад нас. Самите ни нападатели, сега знаем това, били много уплашени и обезпокоени да не би някой да види и да вдигне тревога, тъй като не бяхме на много голямо разстояние от турския пост. Действително един злочест пътник който има нещастieto да мине наблизко, докато ни караха нагоре по склона, сега беше в ръцете на разбойниците, ранен и окървавен, както разбрахме по-късно за наш най-голям ужас.

*

Макар че бяхме капнали от изкачването, не ни дадоха почивка, докато не стигнахме до едно малко, равно пространство между дърветата, където изтощени се отпуснахме на земята, за да си

поемем дъх. Постлахме черга и възглавница за бедната, измъчена г-жа Ушева, чието момче се опитваше да я успокои. като неспирно повтаряше с най-нежен глас:

- Не се бой, майко, не се бой. Ако ни е писано да умрем, поне ще умрем заедно.

Младите български учителки имаха спокоен вид и показаха удивително самообладание, нещо, което им прави чест. Само една от тях не издържа и започна да плаче истерично; но няколкото думи, с които ѝ напомниха за „вечното оръжие" и неизчерпаемата сила на господ, на когото служим, ѝ помогнаха да се съвземе. Тя се опита да пхне в ръцете ми плик с пари, които, както ми беше известно, бяха изпратени по нея до едно нещастно семейство от града, в който тя работеше. Отблъснах ръката ѝ, защото инстинктивно почувствувах, че ако останат у мене, ще бъдат вероятно изложени на най-голяма опасност. Г-н Цилка обаче беше дал на жена си часовника и парите си; последните тя сложи в устата си, а часовника скри в колана си, или поне си мислеше, че го е скрила, защото той се подаде отдолу. Един от разбойниците обърна вниманието ѝ на този факт, като саркастично отбеляза, че ще трябва да го прибере на по-сигурно място. Едва ли нещо можеше да я обезпокои повече от тези думи — ако разбойниците не се интересуваха от парите и часовниците ни, каква ли им беше целта? По време на ужасното катерене на-горе по хълма г-жа Цилка вървя начело, сякаш от нищи не се боеше. Безпокоеше се само за съпруга си — да не би разбойниците да го отвлечат.

Сега бандата бързо се стълпи около нас с насочени пушки. Един от разбойниците ни заповяда да седнем и да чакаме — какво, не знаехме. До този момент само бегло ги бях огледала, но сега ги видях ясно. Те бяха на различна възраст, някои с бради, със свирепи лица, облечени като диваци; имаше и други, по-млади, но всички «маха атлетически фигури и бяха тежко въоръжени. Някои носеха облекло от кафяво домашно сукно, някои — турски униформи с червени или бели фесове, докато дрехите на други бяха странни и почти неописуеми: лицето на един от тях беше така омотано в червена кърпа, че беше станало неузнаваемо, лицата на други бяха отвратително нацапанп с чернилка и накичени с нещо, което приличаше на парцали, полюляващи се над челата им. Както по-късно разбрахме, това бяха вързаните на възел краища на носните им кърпи.

Пушките и снаряжението им изглеждаха нови и добре поддържани; в коланите си, с явно изобилен запас от патрони, носеха също револвери и ками. По всичко личеше, че са си поставили за цел да ни ужасят с вида си — и наистина изглеждаха много страшни.

*

Изгарях от нетърпение да разбера дали това са Черните ризи, както обикновено наричаха разбойниците в Македония заради крливия им вид. След като малко се поуспокоих в това отношение, отново се обърнах към нашите учителки, така че не успях да видя първото действие на надвисналата трагедия.

Изведнъж чух някъде по-нагоре бързо приближаващи се стъпки, след това жесток удар. Преведоха край нас заловения турчин; ръцете му бяха вързани на гърба с ален пояс. Докато вървеше, разбойникът му нанесе силен удар с приклада па пушката си. Кръв започна да струи от

раната на слепоочието му. Веднъж се обърна и жално погледна преследвача си. С изопнати нерви и вледеняващ страх в сърцата видяхме как го превеждат през малката полянка, където седяхме, до отсрещния гъсталак. Там очите ми отказаха да го последват. Да можеха и ушите ми да се затворят, за да не чуя ужасяващите удари на камата и смъртния вик, който последва!

Сега един от разбойниците излезе от гъсталака и без да продума, ми направи знак да се приближа. Със сърце, изпълнено с неописуем страх, станах и се подчиних. Какво ме очакваше? Щяха ли да постъпят с мене като е турчина? „Уповавай се на бога“, чух шепот, в сърцето си и събрах сили да изчакам това, което щеше да се случи. Но не ме накараха да влезна в гъсталака. Насочвана от разбойника, стигнах до едно място малко по-нагоре по хълма, на известно разстояние от групата, където седнах сама. Испитах невероятно отвращение, когато забелязах тези силно начернени лица, накичени с парцалите и възлите, които се поклащаха над главите им, сякаш разбойниците бяха весели участници в кар-навала пред Велики пости.

Почувствувах силна жажда; езикът ми се беше залепил за небцето. Вероятно съм изразила това на глас по някакъв начин, защото разбойникът, който ме пазеше същият, който ме беше извикал — каза, че бих могла да намеря вода на извора и ми го посочи с движение на ръката. Беше посоката, в която беше отишъл турчинът и от която никога нямаше да се върне. Какво беше това — грозна, изтънчена жестокост? Почти нямах сили да отида там, но накрая тръгнах с ръка на очите, за да не видя това, което сигурно лежеше наблизко. След като утолих жаждата си с няколко шепи вода, тръгнах обратно и по пътя се сетих — нещо, което сега ми се струва много смешно, — че не трябва да оставям чадъра си; и така, върнах се обратно и си го взех, тъй като пазачът ми не възрази.

После погледнах в очите за последен път скъпите ми млади учителки, моите сътруднички, за чието безопасно завръщане при родителите им бях поела отговорността. Уви, сега по жесток начин бях възпрепятствувана да изпълня обещанието си. Спомням си, че дори и тогава ми Направи впечатление спокойното изражение на г-н Цилка, когато седеше, хванал в една ръка поводите на неоседлания си кон и подпрял главата си на другата, в дълбоко униние. В този момент още не знаех, че жена му също е била извикана от нападателите ни и преди миг е била откъсната от него. Ако знаех това, щях да бъда още по-силно впечатлена от чудната сила, с която вярата му даваше самоконтрол. Но ако беше изстре-лял дори и един куршум, за да спаси съпругата си, последствията щяха да бъдат пагубни. Петър все още се опитваше да успокои майка си, която сега лежеше по-спокойно върху чергата ми. Учениците седяха, пребледнели и мълчаливи. Не можех обаче да се бавя; и така, като им казах само: „Молете се за мене, както никога не сте се молили преди“ и след като чух тихото обещание на Марийка : „Да, госпожо“ се върнах обратно с чувството, че вероятно отивам да срещна смъртта си. Какво беше учудването ми, когато установих, че вече не съм сама! Ето че тук седеше г-жа Цилка с гръб към пазача и с лице към спътниците ни. Странно ли е, че дори и в тези страшни минути ме обзе чувство на облекчение за това, че съдбата ми, каквато и да бъде тя, ще бъде споделена от още един човек? И двете бяхме много спокойни, поне външно. Нашите нападатели забелязаха кроткото ни държане и седмици по-късно ни казаха, че сме били много смели по време на залавянето ни. Те не можеха и да се досетят коя е причината за тава спокойствие. Ние се осланяхме изцяло на бо-жието обещание: „Не се бой, аз съм с тебе. Не се бой, аз ще ти помогна.“ И бог сега ни казваше: „Не се бойте.“

Докато чакахме, за да разберем какво ще правят с нас по-нататък, имахме време да забележим, че разбойниците набързо преравят багажа ни. За наша изненада те като че ли вземаха само храна, с която ние бяхме добре снабдени, тъй като се бяхме запасили за три дни. Някои от тях започнаха да ядат лакомо, докато изпразваха кошниците и чантите. По-късно казаха, че не били яли хляб два дни. Също забелязах един от разбойниците да разговаря с водача, който ни беше довел от Банско. Сега ми се стори, че зная за какво си приказват. Разбойниците продължаваха да тършуват из вещите ни, но в същност почти нищо не взеха. Един от тях намери библия, вдигна я, за да я види един от другарите му и за мое огромно облекчение, я взе със себе си. Това не беше нито една от моите две библии — английската версия, която беше опората и утешението на любимата ми сестра-мисионерка в Япония, нито пък моят екземпляр на български; беше собственост на една от нашите учителки. Само Той, който прониква във всички сърца, може да знае колко ус-покоение и сила черпеха душите ни от това евангелие: то беше единствената ни книга.

След време разбойниците приключиха с тършуването и след кратко съвещание двама от тях се приближиха до нас и грубо ни дадоха знак да станем и да тръгнем с тях. Не посочиха към гъсталака, който все още задържаше мисълта ми, а нагоре и назад от мястото. където седяхме. Склонът беше стръмен, а сега се изкачвахме през разорана земя, където се спъвах й ходех много трудно, защото полите ми бяха мокри. Един от разбойниците хвана ръката ми и я стисна така, че остави черни и сини петна, които не изчезнаха със седмици. Друг хвана г-жа Цилка. Само веднъж погледнах крадешком строгото, брадато лице на моя пазач. Той имаше светла, гъста и къдрава коса, покрита с черна чалма. По лицето му се стичаше пот; явно беше много напрегнат.

След известно време, когато бяхме почти изтощени, видяхме два от нашите коне, които разбойниците бяха взели. Похитителите ни накараха бързо да се качим и веднага потеглихме наново през вече съгъстяващия се мрак. Разбойниците се наредиха пред нас, зад нас и от двете ни страни. Бедната г-жа Цилка погледна назад към групата ни долу, където съпругът ѝ още стоеше. Както по-късно научихме, няколко разбойници останаха да запазят спътниците ни през цялата нощ, за да не се вдигне тревога, преди четата да е избягала с пленниците си. Ще си призная, че първото ми чувство, докато вървахме, беше облекчение за това, че не ни претърсиха, за да ни ограбят и че не ни убиха на място. И двете бяхме замаяни и вцепенени от това, което ни беше сполетяло. Странно нещо, не ми хрумна веднага мисълта, че сме отвлечени за откуп. На въпроса на г-жа Цилка, когато тя осъзна, че тези странни, свирепи мъже ни отвеждат в планината: „Защо ни отвлякохте?“ разбойниците благоволиха да ѝ отговорят само:

- Когато му дойде времето, ще разберете.

- Какво ще правите с нас? — попита тя с болка.

- Нищо, нищо, не бой се!

Бяхме тръгнали на това нощно пътуване, облечени само в тънките летни дрехи, с които ни заловиха. Един от мъжете по-късно ни настигна с шал за г-жа Цилка и в същото време ми даде едно от техните наметала. На следващия ден ми донесоха мушамата; тя и шалът бяха безценни за нас и деном, и нощем, и през цялото време на пленничеството ни.

Когато нощната тишина успокои възбудените ни нерви, започнахме да обръщаме внимание на разбойниците, които вървяха безшумно край нас. Обутите им в цървули крака се докосваха до земята без шум. Ако се наложеше да се съвещават, нито дума не се казваше на глас, дори и шептенето им не можеше да се чуе. Като че с помощта на магия от едната или от другата страна се разпръсваха хора разузнавачи, а пътят често сменяше посоката си, без да се е чула заповед. Сцената криеше някакво странно очарование. Всеки един от мъжете, които бяха около двадесетина на брой, носеше пушка на гръб, а ямурлуците им висяха зад тях и понякога се влачеха по земята, когато те се движеха в колона. Отгоре спокойната луна наблюдаваше сцената.

— Тя седи там като шпионин — по-късно често ни казваха разбойниците, — тя вика: ето ги, ето ги, те са!

Безкрайните часове на тази нощ минаха в път. Понякога кучешки лай ни подсказваше близостта на някой овчар със стадото му, някой хамбар или самотна селска къща на склона; но маршрутът ни включваше само усамотени пътища; често минаваше под дървета, чиито клони бяха толкова ниско, че почти ни помитаха от седлата въпреки усилията на един мъж с исполинска сила, който вървеше напред, чупеше клоните и изкореняваше младите дръвчета, за да ни разчисти пътя. Веднъж конят ми се спъна и падна, като ме понесе със себе си. Докато усещах, че падам, бях изпълнена със сладко задоволство, защото си помислих, че това може да бъде краят на всичките ми неприятности; но не това ми беше писано. Мигновено около мене се насъбраха хора, качиха ме на коня, попитаха ме дали съм се ударила и след като отново ме настанях на седлото, продължихме пътя, сякаш нищо не се беше случило. Тъй като тогава още не знаех правилото на разбойниците да не се допускат разговори, спомням си, че започнах да говоря на пазача за възрастната ми майка, за братята ми, така привързани към единствената си сестра, а по едно време заговорих за божията любов и грижа за Неговите деца. Един от мъжете, за моя голяма изненада и облекчение, отговори:

— Да, ние всички сме божи деца.

Погледнах го как тежко стъпва от едната ми страна лунната светлина падаше на главата му, от която беше свалил феса, и в сърцето си го нарекох Добрия човек (5); под това име той беше известен на нас с г-жа Цилка през цялото време, докато ни пазеше. Опитах се да разговарям с мене на турски, но тъй като им отговорих „бил мем“ (не разбирам), постепенно престанах и използвах само български. На няколко пъти моят пазач се опита да ме поуспокои, като повтаряше: „Не бой, не бой!“ вместо „не бой се“, но аз долових само смисъла — не се страхувай — без да обръщам внимание на непълнотата на израза, която го правеше почти неразбираем.

Продължителната умора от многочасовата езда накрая ни принуди да помолим за спиране и малка почивка. След известно време удовлетвориох молбата ни. Помогнаха ни да слеанем от конете и постлаха няколко от наметалата си на земята. Ние с г-жа Цилка седнахме върху тях, покриха ни с ямурлука на един от разбойниците и заспахме онзи дълбок сън, който носи пълното изтощение. Събудиха ни, както ни се стори, съвсем след малко и отново потеглихме. Беше, струва ми се, някъде призори, когато стигнахме до един толкова стръмен склон, че ни се наложи да

слезнем и да вървим пеша, като на едно място двама мъжаги ни пренесоха до долу на гръб, тъй като не беше възможно да слезнем нито с ходене, нито със скок. През нощта сигурно бяха помрънкали за новия ред на нещата — за тези жени и коне, които пречеха на пословично бързото придвижване на разбойниците. Не чух забележката, но отговорът беше: „Помисли само колко много лири.“ Това за първи път ме наведе на мисълта, че са ни отвлекли, за да искат откуп. Въпреки всичко не смеех да вярвам, че случаят е такъв, защото все още бях в плен на мисълта, че похитителите ще ни убият, както бяха убили първата си жертва.

*

Почти се зазоряваше, когато най-после отново спряхме. Намирахме се в съвсем безлюдна, тясна долина м-жду две голи и извисяващи се канари. Полумъртви от умора, седнахме на една скала, но отново ни подканиха да тръгваме напред. Едвам заставяхме краката си да се движат, затова разбойниците ни помогнаха да се изкачим до една малка клисура, страшна и дива, но цялата обрасла с растителност — много удобно кътче за такива страшни деяния, каквито мислех, че ни очакват. Изглежда, че мястото най-после ги удовлетвори — постлаха вълнена черга, която, както разбрах, бяха взели от една от нашите учителки, и ни казаха да седнем.

Един-двама от тях отсякоха големи листати клони от дърветата и ги извиха над нас, като по този начин направиха палатка, която да ни предпази както от слънцето, така и от чужди погледи. Повечето от мъжете изчезнаха, но само за да заемат позиции зад и над нас, откъдето, без ние да ги виждаме, можеха да следят движенията ни. Разбира се, бяхме изтощени от глад и умора, тъй като след щастливия ни обяд край потока не бяхме яли нищо, освен няколко круши, които ни дадоха през нощта „вместо вода“, както се изразиха разбойниците. Веднъж през нощта, когато стигнахме до един извор, един от разбойниците ни предложи вода от моята собствена емайлирана чаша, която бях оставила да виси на самара.

Сега мъжете се погрижиха да ни донесат вода, малко мляко в един чайник с две дървени лъжици и в една от собствените й кърпи донесоха на г-жа Цилка разтрошените остатъци от сладкиша, който майка й й беше дала за из път. Това предизвика сълзите. Скъпата майка, дали вече знаеше, че дъщеря й е отвлечена и може би убита? Дали някога изобщо щеше да разбере, че сме яли от вкусните неща, които беше приготвила? Донесоха също вълнената домашна торба, в която бяха свинските старци (съхранени в свински стомах) и голямо парче от друг старец. Това е специалитет на разложкия край и семейство Цилка и други от учителките се бяха запасили за зимата. Дадоха ни круши, дренки — черве-ни, кисели и стипчиви — и ни затрупаха с далеч по-големи количества, отколкото можехме да изядем. Един донесе красива метална кутия, която, както г-жа Цилка добре знаеше, беше напълнена с мед за из път; но някой от разбойниците, който не беше устоял на изкушението от такъв деликатес, го беше изял. Все пак бяхме благодарни за кутията.

Това, което най-много ни учуди, беше подаръкът от един от разбойниците — букет диви циклами, нещо, което ни развулнува повече от всичко друго и събуди в сърцата ни надеждата, че хора, които така се грижат да ни доставят не само най-необходимите неща за живот, но дори и цветя, едва ли възнамеряват да ни убият. Този разбойник беше забелязал, че някои от цветята, които ме

покриваха като с нагръдник предния ден, когато потеглихме от Банско, все още стояха свежи на роклята ми (независимо от това, че сърцата ни бяха разбити и обезкуражени) и беше донесъл тези горски цветя „Защото видях, че обичате цветя.“ Това, значи, беше едно не съвсем закоравяло сърце, способно на благороден порив! Един от разбойниците си беше дремнал сутринта в моята мушама, преди да ми я предаде, но това беше без значение в сравнение с облекчението ми, когато я получих обратно. Вече свиквахме да не бъдем много придирчиви! Накрая някой ни подаде най-ценното от всичко — евангелието, което бяха взели от вързопа на Марийка. Ние с г-жа Цилка разгърнахме свещените му страници със смирени сърца, за да открием какви думи имаше за нас Небесният ни баща и чувството, че Той е с нас дори и в пленничеството, ни вдъхна нова сила. Нямахме нито сапун, нито кърпа, гребен или четка, нито каквито и да е предмети от първа необходимост, с изключение на дрехите, които носехме. Научихме цената на четката за зъби и куката за обувки в периода, когато бяхме лишени от тях — близо шест месеца. Научихме също с колко малко вещи може да живее човек, когато му се наложи. Това утро след залавянето ни намерихме вода за лицата и ръцете си и помолихме един от пазачите ни да ни даде гребена си. Г-жа Цилка беше спуснала косите си и беше покрила главата си с шамия по пътя, преди да ни заловят, и това ѝ беше прическата през цялото време на пленничеството ни. Аз продължих да вдигам косата си нагоре, както обикновено, но я покривах с кърпа. През нощта роклята ми се беше скъсала и нямахме игли и конци, но един от пазачите бързо ни ги достави. Иглата, която, разбира се, беше голяма и груба, той извади от подплатата на шапката си, а грубия черен конец — от раницата, която носеше на раменете си. Без напръстник закърпих дупките на дрехите си и заших ширита, който се беше отпрал от полата по време на трескавото ни изкачване предишната нощ. Пазачите ни също бяха заети с подобни занимания, както и със сушене на измокрените си крака. След известно време, сякаш по взаимно съгласие, те заспаха. Бяхме сигурни, че някой ни наблюдава дори и тогава, както винаги, но не се виждаше никой. Това беше удобен момент да скрием парите си и няколкото ценности, които носехме, на по-сигурно място, защото все още очаквахме, че ще бъдем обрани, когато разбойниците намерят за добре.

*

Късно следобед ни донесоха полусварена кокошка и ни обясниха, че са щели да ни донесат друга по-рано, но овчарят, който трябвало да я сготви, я сварил с десет много люти чушки и ока брашно — ястие, от което никой от самите разбойници дори не могъл да яде. Затова бяха отложили обедата до сваряването на втора кокошка. Благодарихме им, разбира се, и когато ни заповядаха да се приготвим за потегляне и ни донесоха две дисаги от козяк, увихме я и я сложихме заедно с другата храна, евангелието, металната кутия и шала в торбите.

Едва започваше да се смрачава, когато излезнахме на височината над нас. Тук видяхме, че ни очаква трудно изкачване. Човекът, който така здраво беше стиснал ръката ми предната нощ, застана в готовност да съпровожда Господжата, както наричаха г-жа Цилка през цялото време, докато бяхме с тях. Този, на когото беше възложено да ме пази, се забави, за да даде някои напътствия за товаренето на конете, и възложи на други двама мъже да ги поведат след нас.

— Не съм коняр — отговори единият от тях.

— Тогава защо си тук? Защо не си остана в къщи? — попита раздразнено моят пазач и тръгна към него, за да подсили заповедта си.

Да можеха тези разбойници да предположат на какви изпитания трябваше да подложат силата и търпението си през следващите шест месеца с пленничките си, мисля си, дали нямаше веднага да ни освободят. През първия ден не ни дадоха възможност да разменим с тях повече от някоя случайна дума. Накрая конете бяха подкарани и започнахме изкачването, като г-жа Цилка и пазачът ѝ бяха отишли доста напред. Изкачвахме се с равномерна стъпка, но скоро започнахме да пухтим и да се потим от стръмнината на пътя. „Нека г-жа Цилка да спре, ако обича, защото трябва да седна и да си почина“ — казах аз, но тя продължи да се изкачва и бях принудена да я последвам. По-късно каза, че е била готова да се строполи от умора, но понеже пазачът ѝ не предложил да спрат, било я страх сама да го помоли и той почти я носил нагоре. Накрая настигнахме конете, възседнахме ги и тръгнахме на втория си нощен поход. Сега забелязах по-ясно, отколкото можех да сторя това предишната нощ, че никога не пътувахме по пътища, а винаги по планински пътеки или овчи и кози пътечки, или по места, където изобщо нямаше път. Ако видехме някъде път и разчитахме на едно по-лесно пътуване по него, тук срещяхме разочарование, защото авангардът винаги пресичаше от другата страна и продължавахме похода в храсталак, в който поради висящите клони над пленничките често надвисваше опасността да ги сполети Абсоломовата съдба. И тази нощ пътят беше дълъг. Позволиха ни да слезнем от конете и да починем един или два пъти и веднъж се подкрепихме с гърне мътеница. Откъде го бяха взели и как го бяха донесли — това за нас беше загадка, но изпихме мътеницата и се поободрихме. Накрая ни свалиха от конете и ни казаха да чакаме. След известно време, прекарано в тишина и пълен мрак, мъжете дойдоха и ни казаха да облечем по един от техните козиняви ямурлуци, чиито големи качулки издърпаха над главите ни, така че можехме да виждаме само земята непосредствено пред нас. Така ни доведоха до някакъв вход и през едно тъмно преддверие ни вкараха във вътрешна стаичка с малко решетъчно прозорче.

*

Донесоха свещ. След като постлаха няколко наметала, разбойниците ни оставиха сами. Бяхме обзети от неописуем страх. Какво ли не можеха да направят с нас в това тъмно, отдалечено място? Защо ни бяха довели тук? Ако сега ни убиеха, никой в широкия свят нямаше да узнае съдбата ни. Тъмнината нахлу в самите ни души. Лежахме в ъгъла, където беше далеч по-твърдо, отколкото на склона предния ден, но сънят не идваше да ни ободри. След като се развидели, погледнахме през решетките на малкото прозорче, но видяхме само дървета и тревист склон. Макар че от време на време през деня чувахме и други гласове освен тези на разбойниците, не можехме никого да видим. Бяхме откъснати от цялото човечество, е изключение на тези, които ни бяха заловили.

След известно време един човек от пазачите ни донесе хляб и парче сирене и ни попита какво ще ядем за вечеря. Дадохме му полусготвената кокошка, за да я приготвят по някакъв начин така, че да можем да я ядем, и по-късно ни я върнаха, изпържена и доста вкусна.

През деня дойдоха трима мъже и влезнаха един след друг в стаята. Като седнаха на земята, те запълниха цялото пространство извън нашия ъгъл. Бяха тежко въоръжени. Патроните бяха окачени на гърдите им и в колани около кръста. От страните им висяха ками и револвери. Бяха оставили пушките си отвън; но сякаш настоящото им въоръжение не беше достатъчно, за да ги защити от нас, един от тях скоро излезе и донесе трите пушки, които постави в един ъгъл. Изобщо не си направиха труда да свалят фесовете от главите си. Та нали ние бяхме само жалки пленници!

С треперещи сърца под външност, за която молехме бога да изглежда спокойна, почакахме, докато ни кажат целта на посещениято си. Накрая един от тях, който реших, че е войводата, заговори бързо и грубо и ни обясни, че са разбойници, че сред тях има много националности (погледът ми неволно се плъзна от ноговото лице към тези на другарите му; единият, с тъмна, рунтава коса и брада, реших, че е вероятно от испанско потекло, докато оня с гъстите, светли къдри сигурно беше евреин, а самият войвода — македонски парнак (6). Каза ни, че са ни отвлекли за пари и че ще ни задържат, докато се получи откупът.

— Ако не го изплатят — каза той заплашително, — ще има един куршум за вас и един куршум за нея — и посочи г-жа Цилка. Дълбоко в себе си го нарекохме Лошия човек и продължихме да го наричаме така в продължение на няколко седмици; но не и до края.

Той също ни предупреди, че ако се опитаме да направим нещо за собственото си освобождаване или каквото и да е, което да ги постави в опасност, ще ни застрелят незабавно. Изпълнена с презрение поради начина, по който се отнасяха с нас при цялата ни безпомощност» казах им, че са поели върху себе си отговорността да ни отвлекат от дарената ни от бога свобода и следователно трябва да намерят начин да ни я върнат; че нямал да ги улесним с опити за бягство. По това време се бях убедила, че отвличането ни е било внимателно обмислено от хора, които с отчаяна решимост възнамеряват да осъществят намеренията си и не се съмнявах, че са готови да изсипят мигновено мъстта си върху всеки, който се опита да ги възпре, независимо дали този човек е техен пленник или приятел на техния пленник. Когато попитах за размера на откупа, този, който водеше разговора, взе един плик и написа нещо върху него, предаде го на следващия човек, който също писа и го даде на третия, който, след като писа, го върна на първия.

— Решихме — каза той — да искаме двадесет и пет хиляди лири за откупването ви и сме готови да ви задържим, докато бъдат изплатени, а в случай че не бъдат изплатени, ще има, както вече казах, по един куршум за всяка от вас, за да стане ясно на света, че с нас шега не бива.

Бяхме напълно смазани от безнадеждността на положението, в което се намирахме. На въпроса ми кога трябва да напиша писмото, е което да уведомя приятелите си за техните искания, те отговориха:

— Ще ви кажем следняколко дни, не сега. След това се измъкнаха от тъмната малка стая, каго я оставиха напълнена с дима от тютюна им и смрадта на дълго несменени дрехи, а също и с нещо по-лошо, защото облак на отчаяние заседна в самите ни души. Двадесет и пет хиляди лири! Сто и десет хиляди долара! Никога нямаше да ги съберат. Защо не ни убиеха веднага? Така

разговаряхме двете, докато вярата ни в бога не взе връх над боязливите ни предчувствия и ни успокои.

„Нашият бог царува и ние все още сме в Неговите ръце. Той може да ни освободи дори и от тези мъкн. Все още ще се уповаваме на Него“.

*

След като се стъмни, бяхме подканени да потеглим отново. Тази нощ г-жа Цилка има нещастieto да падне от коня си. Докато се изкачвахме по един стръмен хълм, подпругата се скъса и я изхвърли грубо назад и надолу по каменистата планинска пътека, а тежкия самар падна отгоре ѝ. Като видях, че нито става, нито вика за помощ, уплаших се, че е мъртва. Без да мисля за разбойниците, опитах се да слезна от коня, но пазачат отказа да ми помогне.

— Тогава дръжте коня — заповядах — и аз ще слезна сама.

Да ме оставят да слезна, това беше най-малкото, което можеха да направят, и аз се притекох на помощ на г-жа Цилка. Тя още не беше станала от земята и когато видяхме, че не може да стане, всички много се разтревожихме. Пазачите стояха безпомощно, а един я попита дали иска лекарство срещу припадане. След малко ѝ помогнахме да се изправи на крака; цялото ѝ тяло трепереше като лист от нервния шок и тя избухна в почти истеричен плач. Мъжете ме оставиха да я успокоя, но ни подсказаха, че трябва да потеглим отново, колкото се може по-скоро. Не след дълго стигнахме до гъста гора и на една от най-тъмните поляни ни свалиха от конете, в сивата зора. Г-жа Цилка още трепереше, а влагата в това усойно място ни пронизваше до кости. След време ни заповядаха да се преместим малко по-нататък, без конете, и прекарахме този светъл, прекрасен ден в сянката на дърветата.

След обедата подхванах разговор с разбойника, когото мислех за водач на четата. Казах му, че не са заловили човека, който им трябва, ако смятат да получат за мене толкова голям откуп; че само за принцеса или дъщеря на милионер биха могли да се надяват на толкова голяма сума, докато аз бях само скромна християнска работничка и дъщеря на народа. Ако се надявах да получа сумата заради работата ми като мисионерка, делото им пак беше загубено, защото Американският съвет ни беше предупредил още преди няколко години да вземаме всички възможни предохранителни мерки по време на обиколките си, тъй като ще ги правим на свой собствен риск; в случай че някога ни заловят разбойници, те не биха могли да направят нищо, за да ни откупят. Той ме изслуша безмълвно, но скептично и моите доводи явно не му направиха впечатление. Тогава му казах за майка ми, така изнемощяла от почти деветдесетте си години, че получената по телеграфа вест за отвличането на единствената ѝ дъщеря би могла да стане причина за смъртта ѝ. И на мене, и на г-жа Цилка сълзите ни потекоха и плакахме горчиво за скъпите ни същества, тъй като се опасявахме, че може би дори в същия миг ги е настигнала новината със смазващата си тежест. Очите на разбойника ни подсказаха, че и на него му е тежко, защото не можа да остане напълно безразличен към думите ми, когато му обясних, че надеждите им за откуп не могат да се осъществят чрез мене, и започнах да го моля да ни пуснат на свобода и да ни отпратят по пътя ни.

Все още имаше време да настигнем групата и да осъществим първоначалния си план за пътуване и работа. Той ме изслуша безмълвно, но накрая решително отговори:

— Не можем нищо да променим. Независимо от това дали скърбите или не, ще изпълним плана си докрай.

И така, отказахме се да се молим на този човек и се опитахме да се примирим с неизбежното. Неведнъж по време на следващите три-четири дни намериха за готовността ой да напиша писмото с вестта за залавянето ни и с молба за изплащане на сумата. Всеки ден ни се струваше прекалено ценен, за да бъде изгубен.

*

Най-после, през първия понеделник следобед след залавянето ни, същите трима мъже, които бяха разговаряли с нас по-рано, дойдоха там, където седяхме в това безлюдно място, почти както беше направил това Йов в древността до куп каменни въглища. Те извадиха хартия, мастило и писалка от една раница, намериха дъска, на която да пиша, а след това ми заповядаха да избира някой мой познат в Банско, на когото имам доверие и който до послужи за посредник. Той трябваше да слезе до Солун, за да започнат преговори с Ца-риград и да изпрати писмо до касиера Пийт, от турските мисии на Американския съвет. Накрая се спрях на един стар приятел от църквата в Банско и писах до него и също до г-н Пийт това, което мм продиктуваха разбойниците. Те дадоха краен срок двадесет дни, в продължение на които щяха да чакат откупа и да запазят живота ни. Нямам в мене екземпляри от тези писма. Какви чувства изпитвах, докато пишех това, което ми се струваше сигурна смъртна присъда, както за г-жа Цилка, така и за самата мене! Тези нервни мъже стояха над главата ми, за да се уверят, че не злоупотребявам с предоставената ми възможност и когато двете писма бяха завършени, взеха обратно неизползуваната хартия и след нея, какъвто беше неизменният им навик, писалката и мастилото.

*

Изглеждаше невъзможно да се събере сумата за тези няколко дни и въпреки това се бяхме вкопчили в Надеждата, че по някакво чудо опитът може да се окаже успешен. Дните минаваха невероятно бавно, докато чакахме новини от външния свят, без никакъв знак, че молбата ни е била чута. Изминаха единадесет дни; след това страшните ни посетители отново дойдоха при нас и по зловещия им вид веднага разбрахме, че можем да очакваме най-лошото. Накратко и с груб тон те ни казаха, че опитът ни да се свържем със света е претърпял неуспех.

— Вашият човек в Банско нищо не е направил — казаха те.

Това беше горчиво, много горчиво разочарование. Единадесет дни от предоставените ни двадесет бяха загубени. Изгубихме надежда; почувствувахме се осъдени и забравени. Оставаха ни само девет дни живот!

Бяха ни наблъскали в един натъпкан, разхвърлян склад, когато разбойниците дойдоха и ми заповядаха да напиша второ писмо, с което да съобща за залавянето ни и за сумата, искана за

откуп. Ако и преди това се държаха с нас отвратително, то какво да кажем сега, когато очакванията им да се сдобият за няколко дни с огромната сума, която искаха за нас, ос-танаха излъгани. Същите трима отново се наредиха пред нас, както преди въоръжени до зъби, а свирепите им думи и още по-свирепото им държане изпълниха сърцата ни с ужас. Ние седяхме в ъгълчето си, техни безпомощни пленнички, върху наметалата, които бяха постлали — единственото място, където можехме да седим и да лежим. Човекът, когото бяхме приели за техен войвода, отново водеше разговор. Бяхме го нарекли за себе си Лошия човек и така го наричахме помежду си в продължение на седмици, като понякога го съкращавахме на Би-ман(От англ.: Bad man — лош човек, оттук съкращението; В-ман. — Бел. пр.), докато в един паметен ден, след като господ по чудо ни освободи всички разбойници и пленнички — от надвисналата опасност, открихме, че сме простили дори и на Лошия човек и той ни изглеждаше, както каза г-жа Цилка в този щастлив ден, „като ангел“.

След като ни съобщи за неуспеха на първия ни опит да установим контакт със света и да предприемам мерки, които да предизвикат някъде действия за нашето освобождаване, този войвода с жестоко лице и груба реч ми заповяда да направя втори опит за започване на преписка. Той пренесе мястото за преговори от Македония в България, от Банско на склона на Пирин в Самоков — Швейцарията на Балканите, разположен близо до прохода между Родопите и Рила. Заповяда ми да избира един от нашите мисионери там и да адресирам до него писмо, което да го запознае с фактите около нашето залавяне, причината за него — да се получи откуп от 25 000 турски лири — и в което да спомена за безплодния ни първи опит да започнем преписка, поради което единадесет дни от двадесетте, поставени като срок за изплащане на откупа, бяха вече изтекли. Той също ми заповяда да помоля ангажирания мисионер да отиде веднага в Цариград и да занесе там второ писмо, приложено към първото и адресирано до У. У. Пийт, касиер на турските мисии на Американския съвет, до когото и по-рано бях писала писмо, но то се беше изгубило.(7) В това писмо ми заповядаха да го помоля да изиска от американския министър при Портата да осигури прекратяване на действията на турските войски, които преследваха разбойниците, защото в случай на сблъскване животът ни ще бъде изложен на голяма опасност.

Казаха, че мислят да прибавят 15 дни към 9-те, които сега оставаха от първоначалния срок. Аз им се примолех за 20; те направиха компромис — 19. Още 27 дни живот! 27 дни, в които апелът ни да бъде занесен до Самоков от пратеник-пешак, оттам до Цариград — и света! Сто и десет хиляди долара! Нито пара по-малко! Тук нямаше пазарлъци! Сърцата ни се свиха от алчността на похитителите ни. Единствената съществена разлика между писмата, които сега ми заповядаха да пиша и онези, написани по-рано, беше една забележка за промененото отношение на разбойниците към нас. Отначало те ни се струваха ужасни, но забелязахме, след като ни съобщиха мотивите за отвличането, че непрекъснато правят усилия да се отнасят към нас по човешки. „Взехме ви за пари — казваха те афористично, — в наш интерес е добре да се грижим за вас, за да получим откупа.“ Оттук и непрекъснатите им грижи да ни предпазят от падане по време на честите нощни походи и от прекомерно излагане на суровото време, да ни доставят толкова изобилна и разнообразна храна, колкото възможностите им позволяваха, и да се обръщат от време на време към нас с по някоя добра дума. Сега обаче всичко се беше променило. Поради

неизпълнението на поръчението, възложено на първия ми пратеник, което доведе до такава загуба на време, те щяха да се отнасят към нас с изключителна жестокост, а ако не успееше и този втори опит за започване на преговори, вече нямаше да си играят: „Ще има куршум за вас и куршум за нея“ — и сочеха другарката ми, г-жа Цилка.

Отново усещах всичко в мене да се надига от това поведение на хора, които се бяха осмелили да ни откъснат от дарената ни от бога свобода и да ни превърнат в свои безпомощни жертви — но като същевременно разбирах безсилието на протеста си, надигнах се от ъгъла и седнах на една издадена напред греда. Те извадиха от една от чантичките, които всеки човек носеше привързана на гърба, няколко смачкани листа хартия, шише мастило и писалка. Отново останаха да ме наблюдават, нещо, което ми беше много неприятно. Помолих ги да ни освободят от присъствието си, докато завърша двете писма. Те ми казаха, че това е невъзможно: „Кой знае какво още можете да напишете за вашите собствени цели, ако не ви наблюдаваме?“ Аз възразих, че ще пиша само това, което са ми заповядали да пиша и че после ще имат възможност да видят всяка дума от написаното; но те отминаха молбата ми с презрение и продължиха да ме наблюдават. Ние заключихме, че никога по-рано не са имали пленници, които да се държат като честни, искрени хора и че що се отнася до самите тях, престъпната им професия на разбойници ги караше да смятат всеки човек за лъжец.

Най-после писмата и преписите им бяха завършени, а моите нерви опънати, лицето ми зачервено и имах силно главоболие. Безжалостните ни похитители искаха от мене още нещо: „Сега напишете пълномощно за предявителя на това писмо да получи цялата сума, искана за откуп, напишете сумата с думи, а след това с цифри и отдолу се подпишете.“

„Не може ли да се посочи или тази сума, или някаква част от нея? — попитах аз, като се опитвах да оставя вратичка за надежда. „Не, трябва да бъде цялата сума. И да няма пазарлъци!“ — беше грубият отговор. Възмущението ми надви предпазливостта, когато усетих безсилието си да окажа съпротива на волята му, т. е. да подпиша не само собствената си смъртна присъда, но и тази на моята другарка. Избухнах с думите: „Само се надявам някоя от сестрите ви, ако имате такива, или всичките, да изпаднат в същото ужасно положение, в което ме поставяте сега!“ Очите на разбойника блеснаха зловещо: „Искате брат да погуби сестра си, така ли?“ „Не — отговорих, — но просто на свой гръб да изпитате чувствата, които изпитват моите четирима братя, които обичат единствената си сестра, също толкова, колкото и вие обичате вашата!“ Той се разгневи, а моето възмущение се охладя от сълзите, които предизвика споменът за добрите ми братя и за скъпата ми майка, които всички скърбяха в неизвестност относно съдбата ми. Но още не бях простила на мъчителя ни. Забравих, че не съм в положение да заповядвам и казах на разбойниците, че сега могат да седнат. „Сейднете“ — им казах. „Сейднете!“ — отговори той подигравателно. „Да, сейднете!“ — повторих, докато разбрах каква буря бях надигнала и започнах да треперя от страх за възможните й последствия. За щастие, този избухлив човек не беше сам. Не видях как другарите му го обуздават, защото очите ми бяха заети с поставената от тях задача, но зацари тишина до момента, когато подписах съдбоносната разписка, която беше цената на живота ми — на живота ни, — след което те излязоха.

Вече бяхме научили отговора на въпроса на г-жа Цилка, който тя зададе, след като ни уведомиха, че са ме заловили за откуп: „Но мене защо заловихте?“ Казаха ни, че са научили за намерението ни да пътуваме, че са разбрали точно кои ще бъдат в групата, кой път сме избрали и т. н. и съответно са построили плана си да ни пресрещнат. „Възнамерявахме да заловим най-старата ви евангелистка, г-жа Ушева — казаха те, — но тя беше толкова зле, когато ви заловихме — в същност полумъртва, — че това беше изключе-но: тогава взехме вас за придружителка на мис Стоун." Когато останахме насаме, започнахме да си блъскаме главите над този проблем. Откъде бяха научили разбойниците, че г-жа Цилка е единствената друга омъжена жена в групата ни, освен болната майка; Колкото повече се чудехме, толкова по-твърдо се убеждавахме, че това е божие предначертание — да бъде пленена тя. Всички бяхме яли от същия мед на този съдбоносен трети септември, но само един от нас се разболя — майката, която разбойниците бяха набелязали да заловят.

Г-жа Цилка беше споделила с мене святата си тайна за приближаващото и майчинство, за което още не беше споменала и пред майка си, и пред съпруга си. Макар че изглеждаше почти като оскверняване на най-святото и най-личното, с нейно съгласие в един от първите дни след залавянето ни уведомих разбойниците за деликатното ѝ положение. Тогава на това основание отправих настойчива молба да ни пуснат на свобода, докато все още има време и да не си навличат проклятието, от което разбойниците особено много се ужасяват — проклятието, което според тях си навлича този, който навреди на бременна жена или на детето, било преди или след раждането му. Мъжете мрачно ме изслушаха. Може би си мислеха, че това с хитрина от наша страна, за да се измъкнем. Така или иначе, отговорът им беше: „Много е късно. Трябва да доиграем хорото, което сме започнали!" Дали щяха да стигнат до това решение, ако можеха да предвидят, че това хоро с променливи стъпки щеше да продължи без няколко дни шест месеца; а можехме ли ние съзнателно да помислим за такава съдба и да запазим разсъдък и живота си? С течение на времето и двете се убедихме, че божие предначертание е било г-жа Цилка да бъде заловена с мене. Нейната безпомощност печелеше сърцата на разбойниците. Един от най-разумните сред тях полагаше за нея специални грижи. Именно той винаги и с готовност ѝ подаваше ръката си, внимателно я крепеше, когато ходехме, качваше я и я сваляше от коня, разстилаше наметалата на разбойниците, за да ни направи легло, и често ни завиваше. Настръхвам, като си помисля колко по-тежко щеше да ми бъде, ако това приближаващо майчинство не беше разнежило сърцата им.

Макар че ни бяха забранили да носим у себе си листове и молив, успях тайничко да използвам останалата в мене писалка „Уотърман", за да подчертавам пасажи от евангелието, които носеха особено успокоение за душата ми. Когато мастилото свърши, оплаках повече от всякога другата си писалка, която загубих по време на първото ни нощно пътуване. Споменах за загубата, когато я установих през този първи ден под листата ни палатка, но разбойникът, към когото се обърнах, грубо ми отговори: „Да няма чорбаджилък тук!" и повече не питах за нея.

Докато дните се нижеха, почувствувахме мъчително липсата на най-елементарни удобства. С храна през тези първи дни бяхме снабдени Ad nauseam(Ad nauseam — до повдигане. — Бел. пр.). Когато сърцата ни бяха измъчени от копнеж по радостите на свободата, колко досадни бяха

въпросите им какво ще желаем за обяд или за вечеря, сякаш на разположението на похиителите ни беше най-добрият пазар в околността! Често си рецитирахме с горчивина двустишието от „Мама Гъска за стари хора"(Mother Goose For Old Folks — детски стихове от английския фолклор. — Бел. пр.), запомнено от ученическите години:

„Режимът ѝ се състоеше главно от питиета и храни, но рядко тази бедна дама имаше спокойни дни".

И все пак, мъдрувахме ние, трябва да ядем, за да живеем, в случай че някога ни откупят.

Един ден един от разбойниците срамежливо загатна за това, че нямаме никакви други долни дрехи. „Не, нямаме нищо, освен това, което носехме, когато ни заловихте" — уверих го аз. (Поради това, че бях значително по-възрастна от нея, г-жа Цилка искаше аз да говоря от името на двете, макар че в същност тя ми беше придружителка!)

— Загубих си всички носни кърпи — призна тя.

— А ръкавите на нейната блуза са станали на парцали — добавих аз.

— Тогава направете списък на най-необходимите неща — каза пазачът ни — и ще направим каквото можем, за да ги набавим.

По-късно забелязахме отсъствието на Добрия човек и си мислехме дали наистина не е отишъл да ни ги набави. Предположението ни се оказа правилно и след няколко дни той се върна с два-три чифта бельо и чорапи — мъжки, разбира се — малко памучен плат за носните ни кърпи, игли, напръстници (които също ни ставаха), макари и плат за две блузи. Ето ни най-после работа! С каква жадност се заловихме за нея! Скроихме белия памучен плат с новите ножици, като си определихме по четири носни кърпи, а след това ги подгънахме с ажур, за да имаме занимание за по-дълго време. Какво благословение беше за нас тази работа! Сутрин винаги четяхме и се молехме, а след това ни се искаше да вършим нещо. Сега имаме какво да правим. Скроихме си също две кафяви блузи и ги ушихме, защото г-жа Цилка спешно се нуждаеше от блуза. Наивно вярвах, че никога няма да облека моята и смятах да я изпратя по г-жа Цилка на някое албанско момиче от мисионерското училище в техния град Корча, за който те пътувах, когато ни заловиха. Светлината беше много ограничена, защото идваше от пролуки в плетената стена, през която виждахме и късчета зелени хълмове, и дървета зад тях. Нощно време с удоволствие излизяхме на кратка разходка с пазачите ни и лягахме върху огромните им наметала, неизменно постлани за нас, за да подишаме свежия въздух на небесата, да напълним дробовете си и да ус-покоим нервите си. Понякога пазачите ни носеха грозде, круши или ябълки и тогава бодърствувахме и пирувахме. Веднъж, когато неразумно си позволих да се отдалеча прекалено много сама, една невнимателна стъпка ме запрати с главата напред в ръба на един насип. Ударих лицето си от едната страна и като продължих да падам след удара, си издрах грозно бузата от челото до под скулата. Случаят беше пример за това с каква радост щяхме да посрещнем смъртта от естествена причина, за да се освободим от ужасите на пленничеството. Сигурна съм, че не извиках. Усетих само разочарование, когато ми помогнаха да стана на крака и установих, че освен издраните ръце

и лице и общия шок от падането не ме беше сполетяло нищо, което времето да не може да излекува. Добрия човек тук се появи в нова роля, когато донесе отнякъде малко антисептичен памук, с който раните ми бяха измити и превързани. По лицето ми бяха останали набити достатъчно камъчета, за да причинят трайни белези при обикновени условия, но сега, тридесет седмици след падането, почти нищо не е останало, за да ми напомня за тази злополука. Когато ми превързаха лицето и главата, видът ми сигурно е бил много смешен, защото г-жа Цилка още се смее при този спомен. Нито една от нас обаче нямаше желание да изглежда особено привлекателна в тази компания. Тя, понеже беше млада, често придърпваше бялата си кърпа ниско над очите, като по този начин скриваше лицето си.

Именно през тези няколко дни намерихме случай да поговорим с пазачите ни относно някои истини на божие слово, които ни носеха голяма утеха и ни даваха спокойствие, дори и бодрост в тази страшна и отвратителна обстановка. Един ден пазачи ни бяха двама от младите разбойници. Чудеха се как да си уплътнят времето. Нямаха нищо против да поприказваме. Проследихме в божията летопис съдбата на някои от тези, които бяха направили човешкия си живот възвишен, а имената си безсмъртни, защото бяха приели божие предназначение и мразеха злото, като се бяха оставили да ги завладее доброто. Говорихме за Йосифа, който от затвора си се беше издигнал до почит, отстъпваща само на самия фараон; за Йошуа, велик като Мойсей, защото бог беше с него; за Данаила, освободен от клетката с лъвовете, защото в него не бе открит грях и неговият бог, в който той вярваше, му се притече на помощ и затвори устата на лъвовете.

Говорихме за въздържанието на Данаила и тримата му приятели и направихме от това текст на малка проповед за трезвеност. Разбойниците бяха силно пристрастени към пушенето, а единият от тези младежи рядко можеше да се види без цигара, докато неговият другар, както с радост забелязахме, можеше много рядко да се види с цигара. Това ми се стори прекалено добра възможност, за да я изпусна, и им разказах за случая с някои от нашите американски младежи, които бяха отхвърлени от военната медицинска комисия, когато си падодадоха документите, за да бъдат приети от Главното командване на служба в Куба. Някои от тях плакаха и се молеха да ги пуснат да заминат. Други предлагаха пари за тази привилегия. Комисията обаче беше неумолима: „Сърцето ви е отслабено от злоупотребата с тютюн и трудно ще издържи на ужасите на войната." И така, тези младежи останаха в Америка, защото прекалено много обичаха пурите си. Не след дълго с радост забелязах, че Митър се опитва да откаже цигарите.

Докато говорихме за необходимостта да бъдем чисти пред бога и чисти пред хората, Митър каза: „Тогава ние, разбойниците, трябва да отидем на дъното на езерото, което гори от огън и сяра." Ние му казахме: „Бог не е създал това място, за да накаже вас или мене или което и да е човешко същество. Той го е приготвил за „дявола и неговите ангели". Нито една душа няма да отиде там, освен ако не избере обществото на тези зли създания и отхвърли бога и неговите благи изисквания за правдивост и святост."

Младежите слушаха и на няколко пъти след това вземаха да четат евангелието. Някои от по-възрастните мъже направиха същото. Бог знае дали беше, за да се посмеят, или за да намерят някаква утеха в свещените му страници. С някои от по-старите разбойници също имавме няколко

разговора на религиозни теми. Една вечер под звездното небе аз и един от тях стояхме и разговаряхме за великата сила и любов на нашия бог, създал величието и красотата на небесата, които нощем съзерцавахме. Тогава беше лесно да се разговаря с разбойника, защото нещо го беше укротило. Дали беше нощта със своята тържественост? Дали не беше усещането, че бог е тук? Сигурно е обаче, че той слушаше, и то без да се заяжда, макар че от неговите уста понякога се ронеха думи неопишимо шокиращи за нас с богохулното си безверие. „Кой знае дали бог е създал човека или човек — бога?“ — попита той веднъж, а няколко пъти, когато от прекаленото количество алкохол не внимавахе в приказките си, каза: „Бог е стар човек. Той вече не може да си върши работата без наша помощ.“ И други от пазачите ни говореха по този начин, така че почти очаквахме внезапно посещение от небесата заради това езическо богохулство. Все пак, Той ни се притече на помощ с няколко забележителни избавления и тогава вероятно и най-закоравелият измежду тях си призна: „Само господ ни спаси!“

По време на есенните нощи ни извеждаха от скривалищата, в които така внимателно ни криеха по цял ден. Когато не пътувахме, лежахме на леглото си от мъжки наметала или от листа и слама, в зависимост от това какво намираха за нас разбойниците. Моята другарка спеше с дълбокия сън на младостта, докато аз стоях будна, защото грижите не ме напускаха. Една вечер, седмици след залавянето ни, когато пак ни бяха извели навън под дърветата, един от пазачите внезапно ме попита дали съм чула, че президентът Маккинли е бил застрелян. Той можеше да си спести въпроса, тъй като нямаше откъде да научим каквото и да било, освен това, което те сметнеха за добре да ни съобщят. Неизразимо потресена и почти невярваща, че е възможно да се намери толкова зъл човек, който да вдигне ръка срещу нашия благороден, любещ и скъп президент, аз поисках да разбера от човека всичко, което той можеше да ми каже. Когато свърши, позволих си една волност, която никога по-рано не бях си позволявала: започнах да ходя напред-назад, като не излизах от сянката на дърветата. Известно време никой не възрази, но след това се вдигна тревога. Някой приближаваше — може би непознат, може би дори и враг. — „Съвземете се и седнете! — беше повелителната, заповед, която ми отправиха полугласно. Бързо се подчиних. Мъжете крадешком се промъкнаха зад каменни стени и дървета, прицелиха се с пушките си и зачакаха. Неканеният гост се оказа безобиден и тревогата отмина. Нищо обаче не можеше да вдигне тежестта от скърбящото ми сърце. Благородният ни президент ранен преди седмици, а нямаше кой да ми каже дали е още жив или е мъртъв. Какво беше станало с любимата му съпруга? Какво беше станало с нашата нация?

Известно време след това в отговор на непрекъснатите ми въпроси човекът каза, че президентът Макинли е мъртъв. Почувствувах се самотна и безутешна, като истински чужденец в непозната страна, когато видях, че никой от тях не проявява ни най-малък признак на скръб по повод трагичната кончина на една от най-възвишените и безупречно чисти личности, които някога са живели. Толкова малко разбираха чувствата ми, те толкова малко ги интересуваха, че често дори се отдаваха на танци, като тихо си пееха акомпанимента. Един албански танц беше особено странен и грозен. След като студеното време принуди разбойниците да сложат дебелите си вълнени навуща, те заприличаха на духове, не на хора, а краката им увисваха като на паяци в стъпките на този танц. Понякога танцуваха и по-весели, гръцки, български или турски танци.

Когато премръзваха от студа, танцуваха, за да сгреят краката си. Докторът, когато оставаше без наметало, защото или г-жа Цилка, или аз го носехме, често се мушваше под наметалото на Чауша и двамата изкарваха по някой весел танц или песен и всички се развеселявахме.

Бяхме започнали да дочуваме слухове за действия в наша полза. Разбойниците казаха, че д-р Хаскел веднага е изпълнил молбата ми и е отишъл в Цариград да разговаря с г-н Пийт и представителите на нашето правителство там. Изглеждаха много доволни от тези бързи, решителни действия. След известно време обаче не изглеждаха толкова доволни; от недомлъвките им разбрахме, че има широко движение в наша защита; че правителството на САЩ се е обърнало към Англия и Русия с молба да му окажат помощ при издирването ни и предаването на похитителите на правосъдието. Те също казаха, че във вестниците са се появили наши снимки, че са отпечатани сувенирни пощенски картички, на които сме изобразени ние с разбойниците и т. н., а ние слушахме всичко това и то ни се струваше като сън.

Беше ясно, че нещата се бяха развили така, че нямаше смисъл разбойниците да привеждат в изпълнение заплахите си да ни отнемат живота след изтичането на определен брой дни, ако искаха да получат откупа. Но щяха ли да ни задържат за неопределен срок? Известно време преди това преживяхме един страшен следобед, когато отново се събраха и ми заповядаха да напиша трето писмо (8), което удължаваше срока на живота ни с още десет дни милост! Отново черният облак на безнадеждността падна над душата ми, когато ми заповядаха да пиша, че ако откупът не е налице след изтичането на тези десет дни, ще „пристъпят към операцията“ по отнемане на живота ни. Този път Лошия човек не беше сред тях. Срещата проведеха Добрия човек и неговият другар инпи показва колко страшни могат да бъдат дори и те. „Ако цялата сума на откупа не може да се събере в този кратък срок — най-после намерих сили да кажа, — не можете да ни убие — нас, жени, които нито не са ви направили. Това би било срам и позор за Турция!“ При тези думи Добрия човек (да ми прости господ името!) избухна в необуздана ярост: „Защо да е срам и позор да убием две жени, когато в Турция ежедневно се убиват и подлагат на неописуеми безчинства безброй жени и деца!“ Свирепостта му ми показва, че няма смисъл да искам милост от тези хора. С разбито сърце и напълнени със сълзи очи пристъпих към написването на страшната алтернатива, която бяха поставили пред мене. Точно тогава — не беше ни това чудо, извършено от бога, за да вдъхне нова смелост в изтерзаното ми до болка сърце? — погледнах нагоре към небето и изведнъж от един тъмен облак в полегати струи плисна силен дъжд; след това слънцето отново изгря и на светлината точно пред очите ми се появи една от най-ярките дъги, които някога съм виждала. Едва беше изчезнала, когато нова дъга се появи малко по-далече, но и тя беше ярка като предишната. Сърцата ни се изпълниха със сладката увереност, че бог не ни е изоставил и нямаше да ни изостави, колкото и безпомощни да изглеждахме в ръцете на похитителите си. „Ако можеш да ми нарушиш порядъка от ден и нощ, та да няма нито ден, ни нощ“ — пееше в нас онази сладка увереност, която дава непоколебимата вяра в мощта на бога, и сърцата ни се изпълниха с нова сила.

След известно време ни казаха, че генералният консул Дикинсън е заминал от Цариград за София, за да се заеме лично с нашия случай. Не ни казаха дали д-р Хаскел го е помолил да поеме тази отговорност, дали той сам е пожелал да го направи или пък нашето правителство във Вашингтон

го е помолило за тази услуга. Знаехме, че сега той ще бъде човекът, който ще преговаря с разбойниците. За мене лично тази вест беше добре дошла, тъй като се бях запознала с консула и семейството му предишната година и знаех, че той е прозорлив човек и убеден християнин. Казах всичко това на разбойниците и ги помолих да ми позволят да му напиша писмо с непродиктуван от тях текст. Колкото и да е странно, те изпълниха молбата ми, дадоха ми писалка, мастило и хартия и ме оставиха да пиша.

Тази сутрин се беше случило нещо велико и чудесно, което ни понесе с г-жа Цилка на седмото небе от радост и надежда. Сега беше 29 октомври. През нощта разбойникът, който беше ходил в София за преговорите, пристигна в кошарата на склона, в която ни държаха. Не ни дадоха знак за пристигането му, преди да сме приключили с кратките си приготовления за деня. Тогава той дойде с други свои другари и застана пред нас. Посрещнахме го с голяма радост, защото винаги, когато идваше, се надявахме да получим вест за изплащането на откупа. С любезна усмивка той ми подаде едно писмо. Не можех да повярвам на очите си. Писмо — за мене! Най-последно съобщение от някого в широкия божи свят. Значи не бяхме забравени.

— Познавате ли почерка? — попита той, докато разглеждах адреса.

Разбира се, че го познавам — отговорих без колебание. — Това е почеркът на една от моите скъпи ученички, която завърши мисионерското ни училище в Самоков и с която винаги се гордеем, защото в момента е на работа в двореца на княз Фердинанд в София.

— Тогава го прочетете.

С радост, излъчваща се от всеки тон на гласа ми и от всяка черта на лицето и с г-жа Цилка съвсем близо от едната ми страна, прочетох благословените думи, написани на моя роден език:

„Скъпа моя како Стоун,

Вече сигурно си мислиш, че приятелите ти са те забравили, но помни, че когато отново се върнеш при нас, ще разбереш, че истинските ти приятели са опитали да направят всичко, което е по силите им за тебе, и нещо повече — бог вдъхнови сърцата на други, които не са те познавали, да работят може би най-много от всички за спасяването ти. Денонощно работим и се молим за тебе. Нашата обща приятелка в Пловдив получава писма от г-жа Атууд. Братята ти и майка ти са добре, но са много разтревожени за тебе. Майка ми и трите ми момчета са добре, молят се за тебе и непрекъснато за тебе говорят. Дано господ те закриля! Моля те, напиши на същото това писмо със собствената си ръка каквото имаш да кажеш и ако е възможно, нещо и за състоянието си, и изпрати писмото обратно по човека, който ти го донесе.

С надежда да те видя скоро, оставам с любов, Твоя малка сестра. (9)“

Мъжете стояха наоколо, наблюдаваха ни и жадно слушаха, докато им превеждах писмото на български — това беше единственият език, на който можехме да се разбираме, защото не владеех достатъчно добре турски, гръцки или албански, на които езици ги чувахме да разговарят помежду си. Когато чуха израза „Работим и се молим за тебе“ и отново „Децата, ми и майка ми се молят за

тебе", Лошия човек каза с насмешка: „Е, да, те че се молят, молят се, ама парите къде са?" Но сега нищо не беше в състояние да ни помрачи настроението. Бяхме прекалено щастливи от това първо писмено уверение, че някой си спомня за нас и ни обича, и работи, и се моли за нас, за да обърнем внимание на обидите на Лошия човек или на някой от другарите му. Побързахме да помолим за писалка и мастило, за да изпълня молбата на приятелката ми и да напиша отговора на същия лист. С голямо съжаление осъзнах, че ще трябва да се разделя с това писмо, което така приличаше на послание от небето, но човекът, който го донесе, предложи да си го препиша. Донесоха писалка и мастило. Преписах скъпоценните думи, които пазихме заедно с евангелието и често препрочитахме, за да вдъхне смелост в сърцата ни това доказателство за загрижеността и любещата дейност в наша полза на някои от българските ни приятели.

След като написах писмото върху останалото място на листа, помолих разбойниците да ми позволят да напиша писмо до генералния консул Дикинсън, който беше в София. Дадох ми разрешение да направя това и подробно описах положението, в което се намирахме. Казах му, че сме непрекъснато изложени на студа и че много страдаме от него, тъй като разполагаме само с тънките летни дрехи, с които ни бяха заловили. След това го помолих да направи всичко, което е по силите му, за да ни освободи възможно по-скоро от страданията, и му писах за радостта, с която съм научила, че той се е заел със случая, защото в негово лице виждах не само представител на нашата велика и могъща нация, но и личен приятел, който ще използва всички средства, с които разполага, за да бъдем освободени.

След като завърших и. това писмо, помолих за разрешение да напиша още едно писмо до майка ми и семейството ми. Мъжете посрещнаха тази молба навъсено, но накрая неохотно дадох съгласието си.

Какъв чудесен ден прекарахме над тези писма! Не беше лесно да се седи прегънат по турски и цял ден да се пише на колене, но радостта, че съм получила разрешение да пиша и да отговарям на писма, далеч компенсираше това неудобство. Късно следобед писмата и преводите им бяха готови и предадени на разбойника, който трябваше да ги отнесе — къде, не знаехме, но който, искаше ни се да вярваме, щеше да ги изпрати на посочените адреси. Поеея започна нов период на очакване, но колко променени бяха чувствата ни сега! Бяхме получили уверение, че любещи сърца са се вдигнали в наша защита и полагат всички усилия за освобождаването ни. По-късно един от разбойниците, коментирайки този ден, забеляза: „Тогава станахме свидетели на това как няколко написани думи са в състояние да променят един човешки живот."

Надеждата, която и разбойниците хранеха, че ще получат откупа, заради който ни бяха заловили и заради който така неумолимо ни задържаха, беше променила отношението им към нас — те ни обгръщаха с внимание и уважение; затова сега, когато не чувствахме така болезнено тежестта на пленничеството, можехме да наблюдаваме около себе си подробности от живота им. Забелязахме, че понякога играят някакви игри — търкаляха камъни по откритата площ пред изоставената кошара на склона, където сега бяхме затворени. От време на време двама от най-жизнерадостните измежду тях ставаха да потанцуват под акомпанимента на песен, която

тананикаше друг разбойник, любител на музиката. Но студът ни беше настигнал, времето заплашваше да се развали и това принуди мъжете да ни преместят от тази местност.

Тази нощ, докато пътувахме, падна сняг. Аз живеях със съкровена надежда, че или ще бъдем освободени, или ще получим вест за освобождаването си преди Деня на благодарността (Ден на благодарността — последният четвъртък на ноември. Официален празник в САЩ в чест на първите заселници на Масачузетс. Бел. пр.). Генералният консул Дикинсън, който толкова дълго време беше останал в София да преговаря от името на нашето правителство, щеше, като истински американец, да се завърне при семейството си в Цариград, за да отпразнува този велик ден; но ние чакахме и напразно дебнехме завръщането на разбойника, когото бяха пратили да преговаря с него.

Нощта преди Деня на благодарността, съкрушена от разбитите надежди и печалните картини, които изникваха в съзнанието ми — на многобройните домове в Америка, в които хората като нас напразно бяха чакали радостни вести — вървах напред-назад из тясното пространство в един от ъглите, когато дежурният по охрана забеляза мрачното ми настроение и сподели с г-жа Цилка наблюденията си.

— Как да бъде щастлива — каза тя, — когато утре в нейната страна е Денят на благодарността?

И тя ми разказа за значението на този ден, за това как се празнува и какви радостни преживявания е имала на тази дата през годините, прекарани в Америка. Този млад разбойник взе думите й присърце и сигурно е оказал въздействие върху другарите си от четата, защото на следващата сутрин, когато привършихме мизерните си приготовления за деня, той небрежно каза:

— Заклахме пуйка, как искате да я сготвим? Тази така неочаквана проява на добрина от страна на похитител към пленника ми до голяма степен разпръсна облака тъга, който стягаше сърцето ми, и като благодарихме на бога за тази милост, добихме малко по-бодър вид. От друга страна, те направиха така, че тази сутрин заприлича малко на Коледа, защото влезна един друг разбойник и разстла върху сламеника покупките, които някой беше направил за нас. Имаше топли вълнени чорапи, а вместо дългите навуца, за които ги бяхме помолили — чифт дебели вълнени панталони, на които дълго се смяхме. През студените зимни нощи по време на по-късните ни пътувания разбрахме, че изборът на разбойниците е бил по-разумен, отколкото щеше да бъде нашият. Така денят мина по-весело, отколкото бяхме очаквали, че е възможно.

През целия този ден те криха от нас сведенията за неуспеха на преговорите за откупа в София. Пратеникът им беше пристигнал сутринта в Деня на благодарността, но те го криха през целия ден. На следващата сутрин обаче ни съобщиха тъжните вести и добавиха с твърда решимост:

— Сега ще ви заведем толкова далече, че дори и птиците няма да знаят къде сте, на осем часа път (около двадесет и пет мили (1 миля = 1609.35 метра. — Бел. пр.)) от всяко населено място. Ако е необходимо, пет години ще ви държим, но ще получим парите!

Ние казахме: „Трябват ни по-топли дрехи" и ги попитахме дали не биха могли да ни намерят отнякъде малко вълнено, домашно сукно. Попитаха ни дали ще успеем да ушием роклите, като добавиха: „Защото, разбира се, няма да имате машина." Помолихме ги да донесат плата и да ни имат вяра за останалото. Няколко дни по-късно намерих в ъгъла си топ дебел домашен плат и по-малък топ още по-дебел бял, вълнен плат като този, който използваха за навущата си. Последваха напрегнати дни на работа, защото ни помолиха да побързаме. Пръстите ни бяха сковани и изнемощели от рязането и шиенето на тази груба материя, но за два дни полите и роклите ни бяха в годен за носене вид. Освен домашното сукно, колкото и да е странно, тези разбойници се бяха сетили и за копчета и за ширити, като последните бяха така големи, в толкова обилно количество, че сложихме по цял ред за украса.

На следващата нощ тръгнах с нас към посоката, за която ни бяха заплашили — към по-отдалеченото ни място на заточение. Пътувахме и пътувахме нощ след нощ, сред пронизващи ветрове и жесток студ и се качихме на голяма височина, докато стигнахме до малка поляна, на която стърчаха две колиби; хора, пратени по-рано, току-що ги бяха построили. Прясно отсечените дървета, покрита с трески земя, разпилените навсякъде клони показваха колко набързо е била свършена работата. Заведоха ни в по-малката от двете груби колиби. В единия край, срещу вратата гореше открит огън. Пред него бяха постлани завивките на леглото ни. Само за това имаше място в колибата. Край на мечтите ни за местенце, което да понаредим и да направим поне донякъде уютно с малко женска фантазия! Нямаше начин да спрем студения вятър, който нахлуваше през пролуките между нацепените трупи, от които беше изградена колибата ни. Мъжете ни покриха с наметалата си, като самите те останаха изложени на суровите зимни нощи, но дори и така виждаха, че няма да се чувстваме добре. Освен това бяхме оставили зад себе си открита следа, което криеше опасност да ни проследят и да ни намерят. В това самотно планинско убежище сред голата гора, с извисяващи се на още по-голяма височина върхове около нас, какво можеше да попречи на някой запален ловец на дивеч или шпионин със зли намерения да види двете постройки и дима, излизащ от тях, а дори и пленените жени, които свободно се движеха навън? Защото тук ни разрешаваха да излизаме да гледаме синьото небе, да благодарим на бога, че можем отново да се радваме на дневната светлина. Още първата сутрин ни попа една сладка птичка, която опроверга заплахите на мъжете, че ще ни скрият, където и пиле да не ни намери.

Един от разбойниците се похвали, че може по-добре от когото и да е друг да опече овца на открит огън. Един ден, привечер, те запалиха голям огън пред вратата на своята колиба, една овца беше заклана и набодена на дълъг зелен клон и печенето започна. Понеже ни беше омръзнало да стоим сами и се страхувахме да прекараме дългата вечер в пълен мрак, ако не се брои огънят в постройката ни, слезнахме долу до сборището им. Те не изглеждаха недоволни, че сме си позволили тази волност и ни посочиха един дънер, на който да седнем, а след това сложиха зад гърбовете ни торба, напълнена с листа, за да не ни духа. Седнахме тук да наблюдаваме печенето и да се наслаждаваме на приятната миризма, защото апетитът ни на този планински склон се беше увеличил и тази вечер вечерята от черен хляб и агнешко печено ни достави особено удоволствие.

Накрая похитителите ни се съгласиха с нас, че мястото е несигурно и без много бавене ни преместиха. Отново имаше нощи, в които страдахме от жестокия студ. По предложение на самите пленнички те ни направиха ботуши от козя кожа, които можехме да носим над галошите си, и това значително намали болките ни от премръзване. Разбира се, сега не можеше да си позволим да губим галошите си, както това ставаше по-рано, когато измъквахме скованите си от студ крака от възжените стремена и ги люлеехме, за да ги сгреем.

На този обратен път една вечер охраната спря на едно място, където нямаха желание да спират; направиха го от съчувствие към страданията, които едно по-дълго пътуване щеше да причини на г-жа Цилка. Тази нощ се разигра една трагедия — опит от страна на друга разбойническа чета, която беше пристигнала на същото място малко преди нас да ни отвлече от разбойниците, които ни държаха в плен, и да вземе откупа за себе си. Нашата вечно бдителна охрана по някакъв начин заподозря заговора и беше нащрек. Когато над нас се спусна мракът, чухме внезапна стрелба. Г-жа Цилка се събуди от дълбокия си сън, ужасна от неочакваната тревога. Ние, пленничките, бяхме сами и в пълна тъмнина. Аз имах навика да стоя будна, докато тя спи, и бях дочула шушукане и раздвижване, което ме наведе на мисълта, че става нещо необичайно. Пазачите ни бяха навън и успешно отблъснаха първото нападение. Един-двама влезнаха пътре и ни преместиха в едно вътрешно помещение — килера. Тук се свихме в един ъгъл и стояхме така през дългите часове на нощта, като един човек от пазачите стоеше при нас.

От изстрелите, които от време на време се чуваха, разбрахме, че през цялата нощ се правят опити за обсада. Някъде около дванадесет часа (турско време), когато приближаваше разсъмване, ни отведоха до конете, които цяла нощ бяха стояли, готови за път, и направихме опит да се измъкнем. Един изстрел в нашата посока точно когато г-жа Цилка се качваше на коня си, бързо ни върна обратно под навеса. Мъжете още стояха на пост. По-късно се приближи един селянин и предложи условия за примирие. Един куршум от поста над нас, който подозираше измама, прониза сърцето му и със силен вик той падна мъртъв на земята. Почакахме още малко в напрежение, без да знаем дали няма да направят внезапно нападение — нов опит да победят похитителите ни и да опожарят мястото — и дали не бяха извикали на помощ турски войски. В този миг ние с г-жа Цилка взехме решение, че ако се случи най-лошото, ще предпочетем да бъдем убити от пазача, който стоеше над нас, отколкото да попаднем в ръцете на тези непознати разбойници или на турските войски.

Докато сутринта бавно отминаваше, нашите хора решиха да направят още един опит за измъкване. От известно време не бяхме чули изстрели и те решиха, че врагът може да се е оттеглил. Внимателно, очаквайки всеки момент изстрел отзад, изкачихме стръмния склон, за да стигнем до пътя. Най-после преминахме стръмнината и се скрихме от чужди погледи. Не се изстреля нито куршум, а и не чухме гласа на преследвачи. Бяхме изтощени от изкачването и един разбойник се осмели да се върне обратно, за да ни доведе два коня. Набързо ги възседнахме, без да ни тревожи това, че нямаше възглавници или одеяла, които да омекотят дървените ребра на самарите. Взехме поводите в ръце и със сърца, препълнени от облекчение заради щастливото ни оцеляване, забързахме след мъжете, които ни :водеха и които непрекъснато се обръщаха към нас със заповеди да побързаме.

Какъв прекрасен ден беше това за нас — когато и похитители, и пленнички заедно се радвахме на спасението си от ужасната участ, която ни заплашваше през цялата тази нощ. Свободно им казахме: „Бог ни спаси“, и един от тях призна: „Аз също се молих, казвам ви, молих се от дъното на душата си.“ А ние отговорихме: „Знаем, че е така, защото иначе бог нямаше да ни спаси.“

Това беше най-отчаяната ни среща за тези близо шест месеца пленничество, но нямаше нощ, прекарана в път, нито пък ден, дори и тогава, когато бяхме скрити от всички в света с изключение на тези, които ни държаха в плен, когато да не сме били изложени на страшна опасност. Винаги всички посоки се наблюдаваха най-внимателно. Молбите ни да ни позволят да излезем вън на чист въздух, да вдигнем тъмните завеси или да махнем дървените кепенци, за да влезе при нас малко светлина, срещаша отказ — те се страхуваха да не би някой непознат случайно да открие къде ни държат. В продължение на много дни не ни позволяваха да говорим на глас и само шепнехме, за да не ни видят и издадат непознати хора. Разбира се, никога не ни позволяваха да пеем. Една неделна вечер в началото на пленничеството ни бяхме скрити в едно помещение, предназначено за обор, както личеше от коритото със сено, и бях погълната от спомена за щастливите ни неделни вечери в къщи; казах на г-жа Цилка: „Мисля си, дали ще ми позволят да си попея — тихичко, разбира се.“ Струва ми се, че се намирахме на един склон, отдалечен от всяко населено място. Пазачът чу въпроса и каза на г-жа Цилка: „Кажете й, че не може да прави нищо без разрешение.“

Понякога ни се струваше, че никога вече няма да си познаем гласовете и че ще трябва да се учим да ходим — така дълго стояхме превити като шивачи в ъглите, определени за нас. „Не вярвам, че някога ще можем отново да се смеем — каза г-жа Цилка, — дори и ако ни освободят.“ Мъката от разбитите надежди разяждаше душите ни. Така минаваха дългите седмици на очакване. Понякога разбойниците благоволяваха да ни кажат по някоя дума за слуховете от външния свят. По-често ни разказваха истории, за които се чудехме дали са верни или не, но които не можехме да опровергаем, докато в деня на освобождаването ни научихме, че са ни ги разказвали така, както на децата се разказват приказки.

Междувременно непрекъснато се чудехме защо не ни бяха откупили, ако беше вярно това, което казваха похитителите ни, че сумата е събрана. Веднъж, действително отчаяни от това, че при тях се беше завърнал пратеник със заповед от нашата преговаряща страна и София, на която те решиха да гледат просто като на предлог за печелене на време, мъжете ми казаха:

— Тази бележка, която сега ще напишете, е последното ви писмо.

Писмото беше призив към американската общественост да помогне за събиране на цялата сума, ако не всичко още беше събрано, или да изиска да се окаже натиск върху тези, които държат откупа, да го платят.

Бремето на усамотението и безпокойството започваше да става непоносимо. Молбата беше написана и изпратена и отново чакахме, без нищо да научим за нея. Това беше рано през декември и ние чакахме и чакахме, и Нова година ни завари пак в очакване.

*

Дните прерастваха в седмици, а седмиците в месеци, от четвърти септември — деня след залавянето ни, когато уведомих разбойниците за деликатното положение, в което се намираше моята съпленничка г-жа Цилка. Когато за първи път поискаха мнението ми за времето, което може да измине до изплащането на откупа, аз им казах, че заради г-жа Цилка ще бъде невъзможно да останем при тях повече от три месеца. Тогава, както по-късно ни признаха, те мислели, че срокът на пленничеството ще бъде далеч по-кратък, като се залъгвали с надеждата, че парите ще се получат веднага, в рамките на не повече от двадесет или тридесет дни.

През ноември, докато преговорите бавно се точеха и нямаше изгледи за бързото ни освобождаване, макар и през цялото време да не губехме надежда, г-жа Цилка започна да се безпокои, защото не можеше да се подготви за малкото, чието идване наближаваше. Поех грижата да уведомя разбойниците за състоянието на нещата и с много прости думи обясних на един от тях за изискванията на положението. Лицето му доби загрижен, дори тревожен вид. Предполагам, че разбойниците едва ли знаеха откъде да набавят материали за гардероба на едно бебе. Мъжът изглеждаше така мрачен, че сърцето ми се сви от страх, но не можеше да се отлага. Казах му, че ни е необходим някакъв бял, вълнен плат — фланела, ако можеха да намерят — и някакъв тънък бял, помучен плат за малките дрешки. Той въздъхна дълбоко и накрая каза: „Добре, направете списък на най-необходимите неща и ще видим какво можем да направим, за да ги набавим.“

Те често се местеха от едно място на друго нощно време, както правеха от самото начало. Веднъж се озовахме затворени в някаква стая почти под земята, а от тавана, измежду летвите, ни гледаше голям, мършав плъх. Отначало той стоеше далече, но когато разбойниците, след като приключиха със задълженията си по подреждане на леглото ни от сухи листа и сено, ни напуснаха, плъхът предпазливо се приближи и започна да ни наблюдава от един широк процеп точно над главите ни. Едно парченце свещ, залепено на една цепа-ница — това беше цялата ни светлина в мрачното помещение, но тя изтрая достатъчно дълго, за да успее да грабна една пръчка, с която, за моя радост, можех да достигна тавана. Така въоръжена, легнах до г-жа Цилка. Известно време останах да дебна, като от време на време удрях с пръчката летвите, за да напомня на посетителя ни, че сме будни и нащрек. Г-жа Цилка, с естественото за всяка жена отвращение към гризачите, беше много нервна, но накрая сънят надви дори и нейния страх. Така или иначе, повече не видяхме плъха. Понякога, на големи интервали, молахме пазача, който се случваше при нас, да ни намери, ако е възможно, малко вода и удобства за едно необходимо измиване. Ако това се окажеше възможно, по някое време на деня ни носеха вода заедно с дървено корито или чайник; в които да се поизперем. Всяка от нас имаше само по един пешкир. Броят на носните ни кърпи беше много ограничен. Имахме само по един чифт бельо за подмяна, а единственият ни чифт чорапи се допълваше от по два чифта черни, памучни, мъжки чорапи, с които разбойниците ни бяха снабдили. Съвсем не всеки ден обаче можехме да си позволим лукса дори и лицата си да измием поради недостига на вода. Преди всичко трябваше да има вода за пиене, а по-лесно можехме да ходим с неизмити лица и ръце. Затова нищо чудно, че единственото парче тоалетен сапун, което ни бяха дали, ни служи цели три месеца.

Най-после дойде денят, когато ни връчиха един вързоп. Никой купувач на връщане в къщи след обиколка на магазините не е отварял с такова нетърпение пакетите си, както ние — този платнен вързоп. Там бяха и белият вълнен плат, и тънкият бял памучен плат. Първият беше най-грубият плат, който някога съм виждала, а вторият — тънкият, евтин тензух, който разбойниците използваша, за да почистват пушките си. Имаше също макари с памучен конец за шиене. Г-жа Цилка реши да се задоволи с това, което ѝ бяха донесли, и да го използва възможно най-добре и като отбеляза, че грубата фланела ще омекне при прането, взе ножиците и бързо скрои няколко одеяла, малки пеленки и една мъничка ризка. От тензуха скрои три малки роклички, две шапчици и също толкова ризки, както и по една кърпа за нея и за мене. Сега ни чакаше работа. Седнахме с жар до прозореца, за да се възползуваме от цялата светлина, която проникваше. Какво благословение бяха тези занимания! По-рано часовете ни се струваха безкрайни. След сутрешните ни молитви прекарвахме времето си в разговори и спане, за да съберем сили за едно възможно нощно пътуване. Яденето ни не беше така разнообразно. Откъм продукти, нито пък така пищно поднесено, че да ни отнеме много време. Понякога, когато влезеше някой от водачите, за да ни пита как си уплътняваме времето, отговаряхме: „О, седим и си говорим, говорим и си седим.“ Но сега всичко се беше променило. Седяхме над ръкоделието си, кротки и щастливи. Можехме дори да вдигнем бодри лица, когато някой от разбойниците ни попита какво правим.

Часовете и дните започнаха да отминават по-бързо: скоро, прекалено скоро привършихме с пришиването на одеялата с кръстосващи се ивици обикновен памучен плат и направихме малките роклички и пеленки. А все още не се чуваше нищо за освобождаването. Бяха ни преместили в една кошара на склона. Македония е пастирска страна. С напредване на сезона овчарите извеждат стадата си овце или кози от полетата към по-обилната зеленина на околните хълмове, а по-късно, когато и там пашата намалее, се изкачват още по-нагоре в планините. Когато наближи зимният студ, тези влашки овчари се връщат обратно, като оставят незаети много кошари и овчарски колиби по планините и склоновете. В една от тези именно кошари се намирахме сега. Разбойниците бяха навсякъде около нас, а на нас ни отредиха едно ъгълче. Отнякъде намериха слама, която разстлаха долу, на твърдата земя, и ни направиха параван от клони и листа. Можехме свободно да гледаме в открития двор. Сега времето беше студено, а пръстите ни понякога прекалено сковани, за да можем да работим; но когато слънцето огряваше въздуха, отваряхме пакета, който беше станал така скъп на г-жа Цилка, защото съдържаше скромния гардероб, който приготвихме за бебето ѝ. Сега поне можехме да виждаме; шихме рибена кост навсякъде, където можехме да намерим оправдание за рибена кост, и правихме ажури навсякъде, където беше възможно да се сложи бастичка или ажур. Това ни беше единственото занимание и ние се възползувахме от него максимално. Едно от грубите одеяла дори носи ред бродерия, направена с обикновен бял памучен конец, с което г-жа Цилка, в страстта си да работи, си уплътни няколко иначе отегчителни часа. Нито една млада майка в по-щастливо обкръжение не се гордее с изящното и парфюмирано шкафче, в което нарежда красивия гардероб на малкото си дете така, както се гордееше тази смела жена, когато развързваше квадрата груб конопен плат, който съдържаше принадлежностите на малкото ѝ. Любещите ѝ пръсти често сгъваха и наново нареждаха малките дръшки, които в грубото ни обкръжение действително изглеждаха меки и изящни. За да се поразсеем от работата, ровехме в дисагите, за да видим дали случайно не са

останали малко ябълки или круши, с които разбойниците понякога ни снабдяваха. Действително, за наше щастие, имяхме много плодове, а някои от сортовете бяха много вкусни.

Когато другарката ми беше потисната от тъжните спомени и копнежа за любимите ѝ — нещо, което по-някога ѝ се случваше, особено в очакване на идващото изпитание, неведнъж подозирах, че разбойниците разиграват нещо като спектакъл по атлетика или маневри или измислят някоя игра, за да отвлекат вниманието ѝ. Защото те бяха много смутени, когато тя изглеждаше по-тъжна от обикновено и явно опечалени, ако и потичаха сълзи. Много осезаемо ги бяха обзели суеверните страхове, че с нея или с малкото ѝ дете може да се случи беда. За да отклонят заплашващото ги проклятие, те вземаха много мерки, които в голяма степен облекчаваха състоянието ни на пленнички.

Отдавна беше минало времето за очакваното появяване на малкото ни гостенче. Г-жа Цилка понякога нетърпеливо копнееше за малкото си, което щеше да разпръсне монотонността на живота ни и да ни донесе работа и забавление. Не можех да споделя с нея това желание от страх за възможните усложнения, които можеха да се появят. Как щяхме да задоволим нуждите на едно бебе? Как щяхме да го запазим от студа по време на пътуванията ни през ветровитите нощи? Щяха ли разбойниците да търпят бебето, ако започнеше да плаче? Не, не можех да се съглася с нея, но се надявах и се молах денят на освободението ни да настъпи преди раждането. Умолявах разбойниците да пуснат г-жа Цилка, ако им е възможно да намерят някакво място, където да я изпратят — ако не в къщи или някъде, където майка ѝ можеше да бъде с нея, то поне в някоя къща, където щеше да има помощта на жени и малко от удобствата на един дом. Заявих, че съм готова да остана с тях сама, докато ме откупят, само и само да се смилят над нея; но те, както и ние, всяка нощ очакваха новини от своя пратеник относно резултатите от преговорите за нашия откуп и така отлагаха ден след ден.

Междувременно в плановите им настъпи промяна, както съдехме по техните действия, макар че не бла-ююлиха да ни дадат каквато и да е информация. Принуждаваха ни нощ след нощ да правим дълги пътувания и през нощта, преди раждането на бебето, г-жа Цилка, както и аз, бяхме десет часа на седлото. Тези нощни пътувания ѝ причиняваха неописуеми страдания. Последната нощ, когато пътеката стана прекалено стръмна, за да можем да яздим, бяхме принудени да слезнем от конете и да се катерим. По един човек от всяка страна помагаше на всяка от нас, а един зад г-жа Цилка се опитваше да ѝ окаже допълнителна помощ. Смазана от слабостта и болката, тя простена: „Оставете ме тук да умра. Не мога да вървя по-нататък“. Омилювани от изключителните ѝ страдания, разбойниците я окуражаваха с думите: „Само още няколко крачки“, като я прикрепяха значително по-нежно, отколкото някога са мислели, че могат да крепят пленник. В края на десетчасовото пътуване се озовахме скрити в една усамотена колиба, почти изцяло заета от две огромни бъчви вино. Точно под тази, която се намираше срещу вратата, между нея и пламтящия открит огън, запален върху пръстения под, постлаха сламата и листата за леглото ни. Отпуснахме се върху тях изтощени и скоро заспахме дълбок сън. Стори ми се, че не беше минало много време, когато се събудих от шаването на г-жа Цилка — нещо, което беше противно на навиците ѝ след умората на такова нощно пътуване. Каза ми, че не може да заспи от нерви и от болка. Този ден и двете почти не спяхме. Един от пазачите като че ли усети какво се

готви дори преди мене, защото се доближи и ми заговори с много сериозен тон, че е желателно на следващата нощ да продължим пътуването и изрази надеждата, че г-жа Цилка ще разбере колко абсолютно наложително е да продължим още един ден. Отговорих, че му е много добре известно желанието, което г-жа Цилка беше показала, да прави всичко, което ѝ е по силите. Един ден тя много трогателно им беше казала: „Ще вървя, колкото мога, а когато повече не съм в състояние да ходя, трябва да ме оставите, ако не можете да спирате.“ С напредването на деня на г-жа Цилка ѝ стана ясно, че няма да може да продължи тази нощ и в около десет часа турско време или в четири следобед тя събщи този факт на разбойника. Видът му стана изключително сериозен и дори, стори ми се загрижен, но каза просто: „Ако не може да върви, ще трябва да намерим друг начин.“ И излезе да се съвещава с останалите членове на четата, които бяха някъде другаде.

Междувременно се захем с приготовленията, които можехме да направим. Само един човек от пазачите, и то един от най-младите, остана до огъня. Той стоя така, подпрял лицето си с ръце, отрезвен от важността на момента, докато не го помолихме да излезне и да ни пази отвън.

Малко преди осем часа вечерта, на светлината на огъня и една димяща газова лампа, едно мъничко момиче се присъедини към пленническата ни група. Когато го взех в ръцете си и погледнах малкото личице, в сърцето ми нахлу вълна на обич и казах на майката: „Поздравявам те от сърце. Имаш благословено момиченце!“ Тя ми благодари и сладко доволство заля бледите ѝ черти. В това студено и влажно място трябваше да бързаме, за да не се стори на новороденото ни гостенче приемът на този свят прекалено груб.

Подадох я на старата жена, която разбойниците бяха открили някъде и довели отдалеч, за да бъде с нас в този час на изпитание. Без баня, без да го намажем дори и с вазелина, който ни беше доставен за случая от един от разбойниците (той се беше запасил, за да смазва с него пушката си), повихме бебето в пелените и го положихме до майка му, за да спи. Г-жа Цилка, като опитна болнична сестра, беше наясно точно как трябва да се действа и ми беше казала, на мене — съвсем неопитната ѝ помощница — какво точно трябва да правя във всеки един момент. Беше казала: „Не се страхувам.“ Трябваше да съобщим за събитието на разбойника, който ни пазеше отвън. Каква промяна беше настъпила в лицето и поведението му, когато влезна отново в колибата! Силната депресия се беше превърнала в облекчение, за да не кажа истинска радост. Движенията му бяха бързи и чевръсти. Казах му, че може да отиде да събщи на останалата част от четата, че всичко е наред. Той взе една голяма кратуна, отиде до бърчвата, която беше надвиснала над г-жа Цилка, и наточи значително количество вино. След това излезе, като още запазваше това странно разбойническо мълчание, да занесе радостната вест на другарите си. Беше взел виното, за да пият за здравето на майката и малката ѝ дъщеря.

В колибата цареше тишина. Гласът на бебето, чийто остър вик показва, че малките дробове са силни и здрави, сега беше секнал. Очите, които се отвориха така светнали, за да огледат непознатото си обкръжение в този свят, бяха затворени, и малкото и майка му си почиваха. Старата жена, седнала до огъня, беше живописен елемент от сцената. Около главата ѝ беше увързана бяла кърпа, а тънките ѝ, деликатни черти се открояваха на светлината на огъня. Селските

й дрехи подсказваха, че може би принадлежи към семейство влашки овчари, но така и не разбрахме коя е и как я бяха открили разбойниците. Не бяхме ги молили за такава помощ, нито пък предполагахме, че ще могат да ни я осигурят, ако им я поискаме. Макар че беше запозната само с онези суеверни обичаи, които са разпространени сред невежите, изолирани народи, за нас беше радост, че има сред нас по-възрастна жена, майка.

Тя пови малкото телце в пеленките и оказа помощ в работата, която ни предстоеше. Окачи на огъня чайник вода, в който сложихме да се вари ечемик, за да дадем на майката ечемичена отвара. В очакване на събитието се бяхме принудили да помолим похитителите ни да ни снабдят с някои специални храни, необходими за една майка. Те добиха почтителен и тържествен вид, защото разбраха тържествеността на часа, който ни заплашваше, и обещаха да направят каквото могат. Удържаха на думата си и ни снабдиха с ечемик, сини сливи, захар и чай, а по-късно намериха малко картофи и по-често отпреди започнаха да носят кокошки, от които можехме да правим супа. Когато ечемичената отвара беше готова, доколкото можехме да я приготвим без мляко, поднесохме я на нашия болник.

Бебето също скоро ни даде да разберем, че е дошло на този свят гладно. Какво трябваше да направим? Не можехме да успокоим виковете му; затова, със съгласието на майката, увихме в един тънък плат малко памук и като го натопихме в ечемичената отвара, го поставихме в малката устичка. Бебето го пое с готовност и показа одобрението си със силно мляскане. Това беше характерно за нашето момиче още от първото му хранене. Много смях падаше заради това мляскане, с което бебето показваше задоволството си но време на кърмене или когато този, който го държеше, пъхаше пръст в устата му, за да го накара да млькне в някой критичен момент. „Знаете ли откъде дойде мляскането на бебчо? — попита ме един път г-жа Цилка. — Не си ли спомняте как шумно нападаха някои от мъжете храната си?“ — „О, да — отговорих аз, — тогава си казвахме: звучи като прасета, които ядат в коритата си“. — „Тъкмо оттам дойде мляскането на бебчо“ — каза г-жа Цилка.

Когато уталожиха глада си, и майката, и бебето легнаха да спят, а двама разбойници възобновиха охраната край огъня и когато старата жена започна да клюма на мястото си пред него, аз легнах в едно тясно местенце под бъчвата, защото моето място от задната страна на сламеника сега трябваше да остане за бебето. Всичко беше спокойно. По някое време през нощта очите ми се отвориха и видях, че водачът на разбойниците е взел детето и го държи в силните си ръце, а главата му клюма над него от непреодолима умора. Майката също не беше пропуснала да забележи тази негова постъпка и го наблюдаваше. Когато видя с каква нежност държи малкото телце, опасенията й, че разбойниците могат да се отнесат жестоко с бебето й, започнаха да изчезват и сърцето й се отпусна.

Дойде неделя сутрин, светла и красива. Примолихме се на мъжете да оставят вратата поне малко отворена, за да може г-жа Цилка да погледа навън и да се поободри от ясното синьо небе. Тя с наслада съзерцаваше контраста между повяхналите кафяви листа па гората и ярката синева. Унесена в сън през нощта, беше сънувала, че зад нея са отворени прозорци. В къщурката нямаше прозорци, но пролуките между сламения покрив отгоре и каменната стена, на която стояха

подпорите му, даваха предостатъчна възможност на свежия въздух и на планинските ветрове да влизат в помещението. Как се радваше тя на този свеж въздух и на относителното ни освобождаване от пазачите! Денят мина спокойно и щастливо. Скуката вече нямаше да ни обременява, монотонността на живота ни се раздвижи от нуждите на майката и бебето ѝ; наистина, дните вече ни се струваха къси. Сварихме малко сливи и сложихме кокошката на огъня. Свещените часове минаха с неделно спокойствие в душите ни.

Привечер останалата част от четата дойде с молба да им позволим да влезат да поздравят майката и да видят бебето. Г-жа Цилка с готовност прие молбата им. Издокарахме бебето в най-хубавите му дрешки, което значи, че освен с пелените го увихме с бялото, плетено, вълнено одеялце, за което отнякъде ни бяха намерили прежда. Когато съвсем се стъмни, мъжете влезнаха един по един. Бяха в пълна униформа — оръжията на мястото си, ръцете и лицата — удивително чисти. Взех бебето в ръцете си. Всеки минаваше направо покрай огъня, който ярко гореше и застанал до майката, която лежеше на светлината му, ѝ поднасяше поздравленията си. След това поздравяваше старата жена, седнала на цепеницата, която предпазваше сламеника на г-жа Цилка от искрите. След това всеки от тях минаваше да ме поздрави и поглеждаше малкото лице на бебето, като прошепваше по някоя дума за благословия, както е техният обичай. Това беше сцена, достойна за четката на художник. През деня попитах г-жа Цилка дали е намислила име за бебето. „О, да — каза тя, — решила съм това. Тя ще се казва Елена. Това е името на майка ми и вашето. Ще я кръстя на вас двете, а на английски ще я наричам Елинър." И така представихме мъжете на малката Еленче (Нали трябваше да дадем умалително име на такова мъничко момиченце?) Те започнаха да разговарят с лек, дори весел тон. Суеверните страхове, които дълго време ги бяха потискали, сега бяха отминали: явно грижите, положени за г-жа Цилка, не се бяха оказали напразни. „Сега — казаха те — трябва да направим униформа на бебето." Един трябваше да ѝ направи чифт цървули, друг наметало, трети пък — шапка. Един трябваше да съчини песен за случая, а друг да пригоди към текста музика. Разговорите им имаха желания ефект, защото страховете напуснаха майката и тя лежеше усмихната, щастлива, със съзнанието, че нещо се е пречупило в сърцата и на най-закоравелите измежду похитителите ни и че те щяха добре да се грижат за малкото ѝ и да го пазят.

Разбойникът, който държеше бебето, ми го върна и аз го подадох, признавам, с нежелание, в протегнатите ръце на Чауша. Колко се страхувахме от този разбойник с ужасна външност и черна брада първия път, когато го оставиха при нас да ни пази! Той може би беше турски дезертър, защото носеше тъмно-синя униформа с червени кантове, а гъстата му черна коса беше покрита с фес. Именно той неведнъж беше вселявал у нас ужас. Една вечер, неотдавна, когато слизахме пеша по стръмно нанадолнище през гората и когато всички пазеха най-голяма тишина, той изведнъж и без заповед изпразни пушката си. Всички се прикриха, обхванати от ужас, под най-близките дървета и зачакаха да разберат какво ще се случи. Дали това не беше внезапно нападение на някой неприятел? Скоро пазачът, който ми помагаше при слизането, каза шеговито, за да успокои страховете ни: „А, та това е Чауша!" Появиха се и други разбойници и въпреки опасността, почти завикаха, изпълнени с отвращение: „Този Чауш! Този Чауш!" Чауша беше видял непознат човек, който водел непознати коне, и без да се допита до другарите си, беше стрелял.

Възмущението им беше безкрайно, но времето ни беше прекалено ценно, за да се губи в ругатни. Пленничките се качиха отново на конете си и колоната потегли възможно най-бързо, за да излезне от този опасен район. Това може би беше едно от невероятните ни избавления, защото никакво нападение отникъде не последва това непредпазливо издаване на местонахождението ни.

Един друг път, когато имаше тревога около колибата, в която бяхме настанени далече горе на един склон, другите членове на охраната се бяха задоволили с това да погледнат през малкото прозорче, което осветяваше помещението ни, но когато Чауша погледна, той така притисна пушката си до стъклото, че то се счупи — и това само, за да може по-ясно да наблюдава. Верен като куче на всичко, което му се поверяваше, той при все това се оказа невнимателен и неразумен и често изтръпвахме от страх да не ни стори нещо. Именно неговите ръце сега бяха протегнати, за да поемат малката Еленче. Като я хвана здраво, той седна по турски пред огъня и започна да я люлее напред-назад. След това с припрения си властен маниер ми прочете лекция за това, как трябва да се грижим за едно бебе. Разбира се, бях открила малкото личице, за да могат да го видят. „Не трябва да правите това — каза той, — ще я простудите до смърт. Трябва да правите така и така" — и илюстрира думите си със сгъване на пеленките и одеялцето ѝ над лицето. „Вие не сте израсли сред бебета както мене" — добави той, като ми я върна отново с още много други нареждания за това, как да се грижа за нея.

Като пожелаха на майката много щастливи години, а на бебето — дълъг живот, те потеглиха обратно към квартирата си някъде навън. Ние с г-жа Цилка дълго стояхме будни тази вечер, увлечени в разговори за чудната добрина на бога, който смекчи сърцата на тези разбойници, та да се отнасят нежно с малкото дете, родено в плен сред тях. Радостта, която излъчваше сърцето на майката, ѝ помогна да се възстанови, а бебето от самото начало изглеждаше склонно да се примири с обстановката. То се оказа една издръжлива малка планинарка.

На сутринта разбойниците казаха, че е невъзможно да останем там, където сме, и че през следващата нощ ще трябва да тръгнем. „Дали ще може г-жа Цилка да язди коня си?" — попита този, който беше на смяна. „Не, разбира се" — му отговорих аз. Той настоя, че е наложително да пътуваме тази нощ. „Тогава ще можете ли да направите носилка, на която да пренесете г-жа Цилка?" — попитах аз и им подсказах, че одеялото ни може да се върже на два клона, по един от всеки край, и така да се направи импровизирана носилка. Той се замисли и излезна да се посъветва с другарите си. След това се върна и каза, че са решили какво да правят. Носилка не била подходяща, защото на някои места пътеката ставаше мно-го тясна. Те щели да направят сандък, в който г-жа Цилка да седне. „Но — възразих аз, — тя не може да седи, тя трябва да лежи." Сериозният му вид показва, че забележката ми е увеличила затруднението им, но аз бях неумолима и продължих: „Толкова дълго се грижихте за г-жа Цилка, ето — и тя, и детето са добре. Нали не искате точно сега да ѝ се случи не-то?" Той отстъпи и отново излезе, за да вземе участие в приготвянията. Привечер в колибата ни внесоха един сандък, който с вида си навеждаше на лоши мисли. След като се стъмни, мъжете започнаха да пристигат. Доведоха животните за нощното пътуване. Бяхме в готовност, в съответствие със заповедите на разбойниците. Старата жена беше натъкмила малкото възможно най-топло за предстоящото му излагане на нощните

ветрове и на студа. За всеки случай бях вързала бучки захар в тънък плат, ако бебето огладнееше и заплачеше по пътя.

Трима от най-младите разбойници вдигнаха г-жа Цилка от сламеника и я поставиха в сандъка, който ѝ бяха сковали. Всички, които стояхме наоколо, почувствувахме огромната отговорност, която разбойниците поемаха върху себе си, като я местеха в тази студена нощ. Тя погледна мъжете в очите, докато я поставяха в сандъка, и каза: „Сега кажете: „Бог да я прости!“,“ както е обичаят на Изток, когато поставят мъртвия в ковчега. Те не издържах на това. Един от тях избухна: „Не говори така!“ и в очите му се появиха сълзи; а той беше суров човек, непривикнал към прояви на нежност. Междувременно на вратата, и отвън и отвътре, се проведе обсъждане. Чудехме се какво е причинило забавянето. Бебето щеше да огладнее. Майката търпеливо лежеше в сандъка в очакване, а те говореха ли, говореха. След време стана ясно, че нито едно от животните, които бяха довели за пътуването, не беше достатъчно силно, за да издържи тежестта на г-жа Цилка и сандъка, вързани от едната страна на самара, и на товар със същата тежест от другата. Тогава направиха предложение аз да тръгна с един от тези коне, а г-жа Цилка и малката Еленче да останат. Ужасена от самата мисъл, че те ще бъдат оставени, така слаби и безпомощни, на нежните грижи на тези хора, решително отговорих: „Няма да се отделя от г-жа Цилка.“ Те не настояха и след допълнително обсъждане казаха, че можем да останем и тази нощ. Както се оказа, разбойниците бяха решили, че ако преследвачите им съвсем ги притиснат, така че да не могат да преместят г-жа Цилка, ще я преоблекат с бебето ѝ като селянка и ще побягнат с мене към някое по-сигурно място.

Следващият ден мина бързо покрай многобройните грижи за майката и детето. Привечер водачът им с преднамерено груб тон властно ми заповяда да прибера всичко и да се приготвя за път. Най-младият разбойник, който ме пазеше по това време, сякаш разбра грубостта на думите му и дискретно, но с явно съчувствие ми помогна да събера вещите. И двете почувствувахме истинско успокоение, когато усетихме мълчаливата му подкрепа. Някои от мъжете си бяха пийнали повече вино от голямата бчва над г-жа Цилка. Никак не изключвам през деня да им бяха донесли отнякъде и ракия, и това може би беше причината за коравосърдечието на водача. Винаги бяхме много обезпокоени, когато ги виждахме да пият, особено преди тръгване на нощен поход, защото макар и рядко пияни, у някои влиянието на алкохола се усещаше съвсем ясно.

Отново приготвихме бебето за пътуване и го увихме така топло, колкото ограничените ни запаси от дрехи позволяваха. Облякохме г-жа Цилка и отново я поставихме в сандъка ѝ. Този път решиха, че доведените животни са достатъчно силни и можем да потеглим. Внимателно вдигнаха г-жа Цилка, изнесоха я от колибата и след доста бавене здраво я вързаха от едната страна на самара. След това натоварихме всичко възможно от другата страна. Нахвърляха и наметала, но товарът пак беше прекалено лек, за да уравни тежестта. Тогава привързаха големи пръти, докато товарите се изравниха. Сега беше мой ред да се кача на коня. Вързаха ми цедилка, в каквито селянките носят малките си деца около врата и раменете и на мене предадоха скъпоценното бебе. Когато колоната потегли, водачът им изведе коня ми начело и каза: „Късметчето напред!“ Четири часа — колкото трябваше да продължи пътуването ни според пазачите, се удвоиха, а и отгоре. Никой от участниците в това пътуване няма да го забрави. Горкото добиче, което носеше

двойния товар, се нуждаеше от непрестанната помощ на разбойниците, които подлагаха силните си рамене под сандъка от едната страна и под разнородния куп от другата; те всички бяха напълно изтощени още преди края на пътуването.

Пътят се оказа ужасен; на много места пътеката беше толкова стръмна и тясна, че мъжете трябваше да изостават; на други места огромни каменни блокове и преграждаха и г-жа Цилка се раздрусваше от ударите на сандъка от страни, като на моменти очакваше седлото да се преобърне. На мене с бебето не ми беше по-леко. За нас беше достатъчно трудно да се държим и сами на седлата, но с бебето, което заемаше едната ми ръка, като само една оставаше свободна, за да се държа, задачата стана много трудна. Бяха определени хора, които да пазят бебето и мене и от двете страни, а един се опитваше да ми прикрепя гърба, когато стръмното изкачване криеше опасност да бъде изхвърлена назад от седлото. Пазачът, който водеше коня, от време на време се обръщаше и предпазливо нареждаше: „Внимавайте тук" или „Тук се пазете" и другарите му се опитваха да спазват добре тези указания.

През първите часове малката пътничка спа, но после гладът я събуди и тя се разплака. Колко ѝ бяхме благодарни, че в един отрязък от пътя, където ни беше наложено пълно мълчание, не издаде нито звук! Когато започваше да се притиска и да издава онези малки писъци, които предшествуваха плача, цялата се обливах в студена пот: бяхме ли преминали зоната на опасност? Какво щеше да ни се случи, ако бебето проплачеше? Скоро ревът му се разнесе в нощта. Не беше лесна задача между завивките, почти скрити под ямурлука на един от разбойниците, с който бях наметната, да се открие в тъмнината малкото лице и да се пхнат парченцата захар в плачещата устичка. То обаче ги прие с охота и колкото и малко да беше, примляска от удоволствие. След малко пак заспа. Но и този свеж нощен въздух захарта можеше да има само краткотрайно действие и бебето започна да приплаква все по-често. Бяхме почти отчаяни, когато ни заповядаха да спрем. Майчиното сърце на г-жа Цилка не беше издържало на воплите и тя някак беше успяла да се измъкне от вървите, които я пристягаха, за да застане в седнало положение, и пое рожбата си, за да я накърми. Дългата нощ се изниза и след безброй спирания и потегляния най-после на зазоряване стигнахме до мястото, където ни позволиха да си починем.

Помещението, в което ни заведоха, беше по-широко от това, което бяхме напуснали. Тук също имаше запалено огнище. Една лампа разпръсваше малко тъмнината, която там винаги цареше, защото прозорците бяха с кепенци, при това заковани, така че дните и нощите ни бяха еднакви. Имахме сериозни основания да се опасяваме, че г-жа Цилка ще се разболее тежко, защото студът и друсането, на които беше подложена по време на това несвоевременно пътуване, и причиниха силни страдания в продължение на няколко дни- На малкото, изглежда, нищо му нямаше, с изключение на запечен стомах — факт, който доведе майка му до твърдото решение повече да не храни бебето със захар. Тя също реши, че трябва да му даде малко рициново масло, ако можеха разбойниците отнякъде да намерят. Колкото и да е странно, след известно време получихме едно шише и малкото човече прие първата си и единствена за периода, докато бяхме в плен, доза лекарство; то го изпи като малък герой, а после млясна, сякаш намираще питието не лошо.

Едно от новите ни задължения, които се появиха покрай бебето, беше грижата за пелените. Количеството, с което ни бяха снабдили разбойниците, беше ограничено и изискваше ежедневно подновяване. Разбира се, те трябваше някъде да се сушат. Не можеха да се изнасят навън на дневна светлина, защото това можеше да издаде разбойниците. Не можеха да се сушат на лунна светлина. Трябваше да се сушат пред огъня и да са винаги готови за прибиране в дисагите, в случай че дойде заповед за нощен поход. Беше интересна гледка, а също и много поучителна, да се види как един или друг от разбойниците, който се случеше на пост, седи край огъня и помага в сушенето.

Така се нижеха дните, запълнени с грижи за майката и детето ѝ. Непрекъснато очаквахме новини и се надявахме на някоя добра вест. Напразно чакахме до неделя сутринта на 12 януари, когато ни настигна голяма радост. Не бяха новините, които очаквахме така нетърпеливо, но един от разбойниците беше пристигнал през нощта и отново ни донесе писмо. С каква радост прочетохме тези редове, които идваха за втори път през тези четири месеца в уверение на това, че любещи сърца ни помнеха и още работеха и се молеха за освобождаването ни. Същата тази нощ трима от похитителите ни тръгнаха, за да се срещнат с комисията, която беше назначена от американското посолство в Цариград да преговаря за откупването ни. Този който беше държал бебето през първия ден на живота му и когото бяхме започнали да чувстваме като закрилник, щеше да ни остави в ръцете на разбойници, които почти не познавахме и от които непрекъснато се страхувахме. Нищо обаче не можеше да се направи и се уповахме единствено на бога да ни помогне да оцелеем в ръцете на новите ни пазачи.

Сега нощите бяха много мразовити. Вилнееха силни ветрове и неведнъж възразявахме заради бебето, както и заради майката, когато се получаваха заповед да се приготвим за път. Но те никога не отстъпваха от взетото решение, колкото и да беше студена нощта, колкото и бясно да духаше вятърът или да валеше снегът. За разлика от нас те знаеха за опасностите, които неумолимо ги заплашваха, но никога нищо не споделиха за тях. Пътувахме с Еленче сред падащия сняг, а когато плачът ѝ ставаше прекалено настойчив, конят на майка и се обръщаше встрани на завет от вятъра и г-жа Цилка я кърмеше. Веднъж «мряхме на един самотен склон до един груб навес, напълнен със сено. Настаниха ни в една вдлъбнатина в сеното. Запалена свещ, залепена върху една гредка, трепкаше от вятъра и заплашваше да опожари убежището ни. Беше така студено и влажно, че майката не можа спокойно да понесе опасността за здравето на скъпото ѝ дете и избухна в неудържим плач: „Детето ми ще умре тук без огън! Как да го преоблека, като не мога да стопля мъничките му краченца и чистите му пеленки?“ Пазачът разбра мъката ѝ и се зае да проучи дали не може да ни намери по-добра квартира. Не след дълго се върна, явно успокоен. „Има едно място, където можете да запалите огън. Елате с мене“ — каза той.

Това беше явно овчарска колиба, разположена на един безлюден склон. Вътре имаше място само колкото за нашата малка група, макар че двама от пазачите се сметнаха задължени да се намушат вътре в един ъгъл, за да ни пазят, а вероятно и за да се постопят. Ако единият от тях легнеше, другият трябваше да стои прав. Фактически нямаше място за нищо друго освен за една глинена кана, която стоеше в ъгъла, до главата на г-жа Цилка. Тя се пълнеше преди зазоряване и това бяха запасите ни от вода за през деня. Не само че по цял ден бяхме затворени в колибата и не ни беше

позволено да държим вратата поне малко отворена, за да влиза светлина, но и през целия ден не ни беше разрешено да палим огън. Тук за пръв и последен път ни се случи да останем без храна. Имаше едва за г-жа Цилка, и то съвсем долнопробна. Цял ден нищо не сложих в устата, но когато настъпи нощта, донесоха на пазачите ни съд с топла яхния, не особено вкусна, която те разделиха е нас. В една друга колиба, където спряхме няколко дни по-късно, един от разбойниците забеляза, че сред животните има теле и заповяда през деня да го вържат. Надвечер издоиха майката, но тя се оказа несговорчива и в един злополучен миг ритна съда с млякото и го разля.

Г-жа Цилка беше много изобретателна, когато ставаше въпрос да се осигури баня за бебето ѝ, ако мястото, където се намирахме, не беше прекалено влажно и студено. Когато поискаше малко топла вода и нещо, което да може да се пригоди за вана на бебето, можеше да се разчита, че мъжете ще изпълнят желанието ѝ, стига това да е възможно. В същото време намирахме възможност да перем дрешките на бебето, дори да поосвежим по нещо от собствения си мизерен гардероб. По този начин осигурихме и за себе си условия за къпане и без колебание се възползувахме от тях максимално.

Понякога обаче разбойниците, изглежда, бяха или в прекалено опасно положение, за да отиват често за вода, или се намирахме далече от потока, от който я доставяха, и тогава не можеха да ни изпълнят молбата.

Седмиците на пленничеството ни се нижеха, опасности ни дебнеха ден и нощ, не само отвън, но и отвътре. Много, много пъти ни заповядваха да снижим собствените си гласове, да не би да ни чуе някой непознат, манаващ наблизо до скривалището на разбойниците и който можеше да предаде и тях, и нас. В такива моменти дори и на бебето не му се позволяваше да плаче. Отвътре страдахме от непоносимия дим от огъня в някоя от колибите, в които ни водеха нощ след нощ и който причиняваше неразположение не само на нас, възрастните, но и на бебето, като просто му пречеше да спи. В истинско отчаяние, понякога се виждахме принудени да увием малкото, колкото се може по-топло и да го изведем навън, в нощния студ, за да се успокоят малките му нерви, а и нашите. Но понякога то плачеше и беше неспокойно по цяла нощ.

Заплашваха ни също и опасности от друго естество. Веднъж силен грохот внезапно ни сепна от дълбок сън. Човекът, който бил на пост отвън, влезнал да ни пази вътре през следващия един час. Той трябвало да извади патроните от пушката си още на вратата, но по една или друга причина не го направил, и докато се занимавал с пушката си, седнал пред пламтящия огън, без да иска, натиснал спусъка и куршумът се разбил в една греда над главите ни. Моментално всички се събудиха. Какво беше това? Г-жа Цилка се събуди под впечатлението, че турските войски, които, предполагаме, винаги преследват разбойниците, са ги открили и ги нападат. Разбира се, човекът призна небрежността си.

В този бърз преглед на начина, по който това малко бебенце събуждаше най-нежните чувства в сърцата на хората, които го задържаха в плен заедно с майка му и нейната приятелка в продължение на тези повече от седем седмици, които живях сред тях, ясно виждахме милостивото

предназначение на бога за облекчаване на иначе почти непоносимата ни неволя и му бяхме благодарни за това, че „и в най-тъмното кътче па земята, намира се любов“.

Не трябва да се забравя, че това е разказ на една от пленничките, която не можеше да знае нищо за историите, разпространявани за тях в печата и които бяха известни на света; и почти нищо за тези, които водеха преговорите и за взетите от тях мерки.

На шестия ден след залавянето ни беше направен първият опит да се започнат преговори за събиране на сумата. Единадесет дни след това разбрахме за неуспеха на този опит. Тогава чувствувахме, че смъртта е неизбежна; по-късно обаче ми заповядаха да напиша второ писмо. Този път преместиха полето на преговори в България, като ми заповядаха да пиша до един от мисионерите ни в Самоков и да го уведомя за залавянето ни и за намерението на разбойниците или да получат откупа, или да ни убият.

Във всяко от тези писма разбойниците определяха срок за живота ни, а също и в едно трето писмо, което ме принуди да напиша, след като, както подразбрахме, бяха научили, че в Америка има движение за изплащане на откупа. Във всеки от тези случаи те прибавяха заплахата, че ще ни убият и ние бяхме напълно убедени, че ще го сторят, ако парите не са налице след изтичането на определения срок. Сцената в кошарата през една от последните недели на октомври, когато след кратко обсъждане извадиха револверите, за да изпълнят закана си, беше достатъчно доказателство за твърдата решимост поне на някои от тях.. Желанието им да получат парите обаче доведе до още едно отлагане. „Помисли колко лири!“ — това беше реплика на един от тях, която дочух по време на едно от първите ни нощни пътувания.

Изненадата и разочарованието им бяха съвсем явни, когато разбраха, че работата е минала в ръцете на дипломатите. След това вече нямаше смисъл да се поставят срокове за живота ни. Те ясно съзнаваха това, когато казаха с яд, но с непоколебима решимост: „Ако е необходимо, пет години ще ви държим, но ще покажем на света, че можем да ви задържим, докато получим парите.“

Много, много от дните на очакване бяха прекарани в такива тъмни дупки, че не можехме да правим нищо друго, освен да си приказваме през времето, когато нито ядохме, нито спехме, за да запълним безконечните часове, а често ни се разрешаваше само да шептим. Веднъж ни скриха на едно място, където дървените кепенци, които покриваха прозорците, не бяха заковани. В желанието си да вкара малко светлина, гъжа Цилка непредпазливо отвори прозореца повечко и бялата кърпа на главата ѝ привлече вниманието на един овчар, който минаваше наблизо. Когато това стана известно на разбойниците, те изляха недоволството си върху нас по най-невъздържан начин и един от тях седна така, че да ни прегради пътя към всеки източник на светлина. Затворени вътре, ние седяхме и седяхме, докато накрая не издържахме и заплакахме горчиво. Това затворничество непоносимо измъчваше г-жа Цилка. Накрая в отчаяние, измислихме един начин да останем малко насаме. Взехме здравата връв, с която ни бяха снабдили, за да завързваме одеялото по време на нощните ни походи, и я опънахме пред един от ъглите на това тъмно помещение. Отгоре метнахме домашното одеяло, като по този начин се получи един

уединен кът, в който можехме да останем в някаква степен сами с нещастieto си. След време започнахме да наблюдаваме краката на разбойниците, когато влизаха и излизаха, и се научихме да различаваме пазачите по начина, по който връзваха лентите на навущата си.

Разбойниците не се изпуснаха нито веднъж пред нас за хода на преговорите, нито пък ни приобщиха към каквото и да е сведение за това, което ставаше по широкия свят. Нашите похитители упорито отказваха да ни кажат причината за преместването ни нощ след нощ, понякога в дъжд, понякога в сняг, понякога през потоци, чиито каменисти дъна бяха така неравни, че пленничките на конете си с голяма трудност се задържаха на самарите сред стремителните води. Можехме само от честотата на тези походи да заключим, че преследването от войските е постоянно и безмилостно. През една тъмна като катран нощ, когато пътят минаваше през местност, в която не разрешаваха и звук да се издаде, стигнахме до едно място, откъдето нанаягорницето беше така стръмно, че ни свалиха от конете и ни поведоха за ръка. По едно време, докато се влачехме напред един след друг и разбойниците стъпваха точно в следите ни, за да заличат с безформените стъпки на цървулите си всяка следа от женски крак, а пътеката през хлъзгавата кал водеше по ръба на една бездна, кракът на човека, който крепеше г-жа Цилка, се подхлъзна и той започна да се пързала надолу по стръмния склон, повличайки я след себе си. Друг разбойник, с очи като на котка, я грабна с желязна хватка и я изнесе до върха. Тук, в черния мрак, ни заповядаха да възседнем конете си. След много трудности г-жа Цилка се озова на седлото, но когато посегна към гривата на коня, за да се закрепи, хвана опашката! Смях обаче не последва — напрежението беше прекалено голямо.

Но ето че най-после настъпи щастливият ден, когато един от тях ми заповяда да напиша ново пълномощно за парите, и този път каза: „Решили сме да приемем сумата, която е събрана." С ликуващо сърце написах следното, което беше разписката, дадена в крайна сметка от похитителите ни на откупващата страна:

„Давам настоящото пълномощно на предявителя му, член на четата, в чиито ръце се намираме в плен, въз основа на онова, дадено му по-рано от нас, с правото да получи искания за нас откуп и с допълнителни правомощия да разисква въпроса за освобождаването ни до окончателното му приключване, в уверение на което се подписваме собственоръчно:

Елена М. Стоун Катерина Стефанова Цилка

Македония, декември 17—24, 1901 (11)"

Сега събитията се задвижваха. Чухме от похитителите ни загатвания за постъпките, направени от други разбойнически чети до генералния консул Дикинсън в София с претенции, че именно те ни държат в плен, и изявления, че са готови да приемат и по-малки парични суми от тази, искана от истинските ни похитители. Трудностите около тях се съгъстваха и накрая решиха, че трябва да постигнат съгласие с посредника, оставен от г-н Дикинсън след завръщането му на поста си в Цариград. На 12 януари техният посредник отново се завърна от София и — каква радост! — отново ми донесе писмо. Този път то беше адресирано и до г-жа Цилка и беше от една наша скъпа бивша ученичка.

Той също ни донесе препис от писмото, което посредникът на г-н Дикинсън беше написал до д-р Хаус от Солун, от което разбрахме, че подателят е бил назначен да действа в комисията за откуп, която трябва да преговаря с разбойниците. От това писмо научихме факта, че разбойниците са постигнали съгласие с посредника на г-н Дикинсън да приемат сумата от 14 500 турски лири и те се придържаха към тона постигнато споразумение. Предположихме, че причината за изпращането на препис от това писмо до г-жа Цилка и мене беше да може д-р Хаус да получи неопровержимо доказателство, че все още сме живи и че пленничките, за чието откупване бяха събрани парите, сме именно ние, тъй като имаше напътствия да напишем на обратната страна на листа сведения относно някои въпроси, които не можеха да бъдат известни на други.

Когато един от мъжете, който ни беше охранявал дълго време, заяви през деня, че другарят му ще потегли по обратния път същата тази нощ и че и той също ще трябва да замине, обхванаха ни опасения. Със или без основание, бяхме започнали да чувстваме, че именно на този човек, повече отколкото на всеки друг, дължахме запазването на живота си през онази неделя, седмици преди това, когато бяхме видели револверите, извадени за нашата смърт. Сега той трябваше да тръгне, а ние ужасно се страхувахме от повечето от онези, с които щяхме да останем. Увещавахме го, след като се налагаше именно той да замине, да направи всичко възможно, за да убеди комисията по откупването ни да изплати парите още преди да бъдем освободени, и му казахме: „Ние ще поемем рисковете.“

Отдавна се бяхме убедили, че няма друг начин да се видим някога на свобода. Мъжете неотстъпно преследваха целта си. Те щяха да получат парите, преди пленничките да бъдат освободени. Често ни се искате по някакъв начин да влезем във връзка с онези, които държаха парите, и да им съобщим това свое убеждение. Ето сега ни се предоставяше такава възможност, защото, когато казах: „Ние ще поемем рисковете“, този разбойник бързо попита: „Ще напишете ли това?“ — „Ще го напиша с най-голямо удоволствие“ — беше решителният ми отговор. „Нали си съгласна?“ — попитах г-жа Цилка. След като получих съгласието ѝ, седнах на светлината на огъня и лампата, която в това мрачно място гореше ден и нощ, и написах призива, който, надявахме се, щеше да подтикне приятелите ни към действия, при това към бързи действия.

През същия този неделен ден разбойниците ми подадоха препис на едно писмо от посредника на консула Дикинсън в София. Ние с г-жа Цилка се наведохме над това писмо и започнахме да мислим какво да кажем в отговор на съдържащото се в него разпореждане да напишем по нещо на обратната страна на листа. Писмото гласеше:

Декември 18-31, 1901

Г-н Дж. Х. Хаус:

В качеството си на посредник на г-н Чарлз Дикинсън, упълномощен да преговарям с разбойниците за откупването и освобождаването на мис Стоун и г-жа Цилка, с настоящото заявявам следното:

1. Посредникът от страна на разбойниците с пълномощно, подписано от мис Стоун и г-жа Цилка, и аз, посредникът на г-н Дикънсън, се споразумяхме пленничките да бъдат освободени след изплащането на събраната за тази цел сума, а именно: 14 500 турски лири.

2. Относно точното място и начина на предаване на сумата и освобождаване на пленничките ще се споразумеете с лицето, което ще Ви донесе това мое писмо. То има правомощия за това.

3. За да получите увереност, че пленничките са живи и че са добре, това мое писмо ще бъде предадено на мис Стоун и г-жа Цилка, за да напишат нещо саморъчно от другата страна на листа, след което то ще Ви бъде предадено.

4. Препис от това писмо Ви изпращам и по пощата.

5. Парите могат да бъдат платени в наполеони. Г-н Хаус, приеете моите най-добри благопожелания с подписа ми."

От обратната страна пишеше следното:

Мис Е. Стоун.

Напишете няколко реда, отнасящи се до неща, случки или имена, които са известни на Вас и на г-н Хаус.

Аз написах следните редове:

Д-р Хаус:

Уважаеми братко и съработнико в евангелистката дейност в Македония.

Снощи разговарях в съня си с г-жа Хаус и я попитах дали си спомня, че без няколко дни осем месеца са изминали от времето, когато придружих Вашето семейство до Франция. В тази свята неделя това писмо ми беше дадено от един от нашите похитители, току-що завърнал се от София. Пристигнаха ли г-н Холуей и съпругата му? А скъпите на сърцата ни, които отидоха в Америка миналата година? Сърцето ми е често със съработниците ми в Солун и други места в областта. Много сме натъжени от вестта за страданията на Райна Георгиева, но случаят ни е известен само като факт. Да благослови бог творението си, особено през тази седмица на молитви!

С искрени поздрави, Ваша съработница:

Елена М. Стоун.

Събота вечер, 4 януари 1902, 22 декември 1901 (ст. стил) се роди Елена Г. Цилка. Всичко мина нормално, детето и майката са добре, благодарение на чудотворната божия милост.

Е. М. Стоун.

Въпросът, отправен към г-жа Цилка, гласеше:

За г-жа Цилка:

Отговорете коя беше приятелката Ви в Ист Ориндж, Ню Джърси, и коя беше директорката на болницата, в която работехте.

Саморъчният отговор на г-жа Цилка:

Г-ца Бел Джуд. Директорката на болницата е г-ца Ана Максвел.

Катерина Стефанова Цилка.

През дните на очакване, които последваха, грижите за бебето и майка му ми създадоха предостатъчно работа. Беше много трудно да се свършат и най-неотложните неща в това мрачно, влажно място и с жалките малобройни удобства, които то предоставяше. Единственият начин да различаваме деня от нощта беше от струйчицата светлина, която проникваше през процепите на закованата врата. Веднъж бяхме удивени от един блед лъч слънчева светлина, който падаше близо до нас, и след като го проследихме, установихме, че идва от една дупка в пръстения под, от някакъв предмет в мазето, който го отразяваше! Тук г-жа Цилка сътвори уникално наметало за малкото си: подплатена торба, направена от здрав бял памучен плат с част от оскъдните материали, които разбойниците ни бяха донесли. В тази торба, завързана около врата ѝ и над пеленките, поставяхме малката Еленче по време на всички наши по-късни пътувания.

Изминаха много дни. Нощите сега бяха студени. Духаха силни ветрове и по земята имаше сняг. Независимо от това не мина много време и разбойниците отново започнаха да ни местят. Суровият, твърд израз на лицата им ме убеди, че трябва да имат сериозни причини, за да извеждат на студа тези, които още се нуждаеха от подслон и грижи. Сутрин след сутрин напразно разпитвахме дали някой е пристигнал. Нямахме представа къде се водят преговорите, нито пък къде ни крият. Най-сетне една нощ беше пристигнал някой. Вдигнаха ни от сън и ми подадоха бележка; беше от д-р Хаус. Тя потвърждаваше получаването на писмото ми и в нея по-нататък се казваше, че той щял да се опита да убеди останалата част от комисията по откупването да застъпи неговото становище, а именно — че парите трябва да се изплатят преди освобождаването на пленничките.

Какво означаваше това? Сърцата ни се изпълниха с ужас. Посредникът на консула Дикинсън ни беше споменал само името на д-р Хаус. Кой бяха тези други, които той тепърва трябваше да убеждава? Ние бяхме много объркани, а разбойниците — безкрайно ядосани. Те се стълпиха около нас, сгущени и разтреперани в ъгълчето ни, а свирепите им лица се открояваха на светлината на огъня. Още веднъж ми дадоха лист хартия, писалка и мастило, с които да напиша „последното писмо“, защото казаха: „Ако не могат сега да приключат с тази работа, нека да не се надяват отново да получат вест от вас. Пак ще качим размера на откупа на 25000 лири и повече няма да правим компромиси!“ Какво щеше да стане с нас? Малкото дете лежеше, без да съзнава агонията в сърцето на майка си, а и в моето. Един от разбойниците доближи жалката газова лампичка и аз написах това второ писмо до д-р Хаус:

Драги д-р Хаус,

Благодаря Ви за писмото от 17-ти, което току-що получих. Радвам се да чуя добри новини от къщи и от Вашето семейство, но, от друга страна, съм много обезсърчена и дори потресена от думите Ви: „Ще се опитам да убедя хората, които държат парите, да се съгласят с предложенията на разбойниците." Не получихте ли писмото от посредника на консула Дикинсън в София и писмото, което изпратих с него, подписано от г-жа Цилка и от самата мене? Посредникът казва, че именно Вие сте упълномощен да изплатите договорената сума, 14 500 т. лири. Защо тогава е това отлагане? Нощ след нощ чакахме завръщането на хората, изпратени при Вас, за да чуем радостната вест, че най-после ще бъдем пуснати на свобода. Но вместо това сега ни предстои да чакаме още, в мъки и сред големи опасности. Сега нашите похитители ме помолиха да напиша това „последно писмо", с което да Ви съобща, че ако техните предложения не бъдат приети, и то без отлагане, те ще откажат да приемат по-малката сума и ще настояват за първоначалната сума от 25 000 т. лири. Те в крайна сметка се съгласиха да приемат по-малката сума от състрадание към г-жа Цилка и към мене, защото сме жени и особено болезнено страдаме от пленничеството; но нашите приятели удължиха страданията ни на пет месеца и продължават да ги удължават. В името на бога, умолявам Ви да повярвате на всичко онова, което Ви писах в предишното си писмо относно доверието, което имаме в тези, които идват при Вас от името на похитителите ни, че ще направят всичко възможно, за да изпълнят обещанията, поети пред Вас. Уверяваме Ви, че няма друг начин да спасите живота ни. Действайте тогава така, както бихте действували, ако вашата сестра и дъщеря бяха на наше място. Имайте милост към нещастното дете, което по време на първите 17 дни от живота си трябваше да пътува три пъти, при голяма опасност както за него, така и за майка му. Имайте също милост, ако това е възможно, и към мене. Никой не може да си играе с хората, които ни държат в плен. Учудваме се на търпението, което до този момент показаха в тази история. Знаем, че единствено на милостта и любовта на бога дължим това, че ни запазиха живота досега.

Тук г-жа Цилка беше обхваната от силно възмущение заради често повтарящите се отлагания; грабвайки писалката, тя написа:

„Кои са тези хора, които се осмеляват да ни причиняват толкова страдания? Това са или хора, лишени от човешко съчувствие към безпомощните, или пък в сърцата им няма християнска обич. Бих искала да изтърпят дори и един месец от нашите почти петмесечни страдания. Не са ли в състояние да изпитат състрадание към малката ми дъщеря, чиито мъки нямат край? Очите ни са отекли от този дим, като постоянен облак в стаята, от който почти не мога да говоря. Това не е стая, а дупка! Опитайте се да си представите страданията ми, когато виждам как се мъчи моето дете. Хората, които задържат парите, ще чакат, изглежда, докато умрем. О, д-р Хаус, моля Ви да действувате бързо!

Със сърце, изпълнено със скръб,

Катерина Стефанова Цилка."

Когато ми върна писалката, аз продължих:

Никой няма право да задържа парите, които са дадени толкова отдавна от близките ни и от други, които ни съчувствуват. Нашите похитители са вбесени от тези повтарящи се отлагания на преговорите и настояват да Ви пишем да не очаквате от нас друго писмо, ако сега не доведете работата по освобождаването ни докрай.

Ваша приятелка и съработница,

Елена М. Стоун.

Нека бог ни прости за несправедливостта, която извършихме в сърцата си спрямо тези предани хора, които правеха всичко възможно, за да ни спасят! Ние не знаехме нищо за това. Знаехме само, че разбойниците са се съгласили да приемат по-малката сума, че д-р Хаус е човекът, който трябва да я изплати, и че някои от техните хора бяха отишли, за да я приберат.

Защо не можеха да се споразумеят и да ни освободят?

Примирихме се с неизбежното, доколкото можехме, и продължихме уморителното си чакане. Колко често си обещавахме, че ако доживеем да ни освободят, ще си компенсираме за мъките, като запалим всички лампи в домовете си, за да ни се порадват очите след мрачната тъмнина на затворничеството ни.

Най-после дойде една нощ, когато беше явно, че се очакват новини. Част от четата, която се помещаваше другаде, дойде при нас на тъпни и запълни цялото свободно пространство. Изглеждаха щастливи и започнахме да се питаме дали да смеем отново да се надяваме. След доста време някой пристигна. Влезнаха двама разбойници. Единият подаде на водача кожената си чанта и му каза няколко думи; след това всички се оттеглиха в едно вътрешно помещение. Минаха няколко минути. После водачът излезе и ми подаде следното писмо от комисията по откупването:

Мис Елена М. Стоун,

Драга ми съработнице,

Сърцата ни са покъртени от Вашите и от тези на г-жа Цилка думи, които прочетохме в последното Ви писмо. С радост Ви уверяваме, че вече сме убедени от предишното Ви писмо и от срещата с предявителя му и сме решени да приемем условията на разбойниците. Извънмерно съжаляваме, че докато работехме с изключително усърдие, за да доведем работата докрай, се натъкнахме на трудности от страна на правителството, които успяхме да преодолеем едва след някол-кодневни усилия. Успяхме да получим заповед от самия султан военните и цивилни власти да улеснят работата ни и поради това се надяваме, че в най-скоро време ще имаме възможност да разменим необходимите документи, за да бъдете най-после свободни. Нямаме думи да Ви опишем как ще се радваме, когато настъпи часът, в който ще Ви посрещнем. Сега предадохме сумата от 14 500 т. лири, взехме разписката Ви за нея и като се уповаваме на „честната дума“ на предявителя на Вашето писмо, надяваме се скоро да Ви видим. Оттук ще заминем за Сяр и ще Ви очакваме там с голяма радост.

С искрени поздрави и с нетърпение очакваме пускането Ви на свобода. Нека бог Ви закриля и има милост над Вас!

Искрено Ваши:

Дж. Х. Хаус

У. У. Пийт

А. А. Гарджуло

Имаше също кратка бележка от един от разбойниците, който беше напуснал лагера една събота вечер няколко седмици по-рано, за да се срещне с комисията по откупването. Той накратко съобщаваше, че са получили откупа, който са искали за нас, и че са предали на комисията разписката ми. Бяхме убедени, че не може да има грешка — че откупът е изплатен.

Нито за миг обаче не се залъгахме, че сме в безопасност или че ще бъде лесна задача за похитителите ни да ни освободят благополучно. Независимо от това бяхме обзети от истинско облекчение и сърцата ни преливаха от благодарност към бога за неговата чудна милост. Облекчението на разбойниците беше, ако това е възможно, още по-голямо от нашето. Заради необходимостта да задоволяват настоящите ни нужди, които така много се бяха увеличили след раждането на бебето, ние се бяхме превърнали в едно почти непоносимо бреме за тях.

Сега падна гъста мъгла, която в продължение на няколко дни не се вдигна. Беше така гъста, че не можеше и дума да става да пътуваме. Намирахме се в една планинска колиба, кацнала високо на скалите, откъдето слизането беше така стръмно, че трябваше да вървим пеша. Не бяхме обезпокоени обаче от това наложено ни забавяне. Бог беше изпратил мъглата и ние знаехме, че всичко това е за добро. Може би ни скриваше от някаква страшна опасност, на която, без сами да го съзнаваме, бяхме изложени. Хората, които ни пазеха, бяха явно смутени от това, че не могат да пътуват, и неведнъж споменаваха този факт, като казваха с нотка на извинение: „Толкова дълго време ви държахме живи и внимавахме да не ви се случи нищо лошо; сега не искаме да рискувате да си счупите крак или да стане нещо по-сериозно." Уверихме ги, че не сме разтревожени от забавянето, защото бог го беше изпратил. Тревожеха ни нещата, за които бяха отговорни хора: а всичко, което прави бог, е добро.

Когато най-после тръгнахме, сърцата ни бяха препълнени от радост. Пътуванията бяха също така тежки, както обикновено; нощите също така студени; снегът падаше, а ветровете духаха и също така често се плашихме, както и преди, да не се претърколи бебето от ръцете ни и да не паднем с него. Но все пак бяхме щастливи и изпълнени с надежда. Преценихме, че опасността от преследване е по-голяма откогато и да било по-рано, независимо от това, че д-р Хаус ни беше уведомил в писмото си за заповедта, която комисията по откупването беше получила от самия султан — военните власти временно да преустановят преследването на разбойниците, докато бъдем освободени. Разбойниците явно се движеха с изключителна предпазливост, а няколко нощи изобщо се отказаха да пътуват. Именно това постави търпението ни на най-силно изпитание.

Не ни даваха и обяснения за това бавене. Макар че бяха получили откупа, пред нас и дума не казваха за действията си.

Накрая обаче човекът, за когото тогава предполагахме, че е ръководител на четата, дойде една сутрин във влажното, нехигиенично място, в което ни укриваха. Той спомена, че може би се учудваме на това бавене, след като знаем, че откупът е платен. Даде ни да разберем, че правят всичко възможно да ни освободят, но че преследването е много упорито и че преследвачите са съвсем наблизко по следите им — на пет или шест пъти били така близо, че разбойниците почти изгубили вяра, че ще успеят да ни задържат. Казах му:

— Несъмнено вашите хора, които се срещнаха с комисията по откупването, са дали някакво обещание за приблизително време, когато ще ни предадат на някакво определено място. Дните минават, а ние не се движим. Сега е повече от възможно да се появи голяма опасност от страна на моите хора, които ще помислят, когато този срок изтече, а от нас все още няма вест, че сте ни убили след получаването на парите. И така, ако имате някаква възможност да изпратите човек до нашата комисия, ще направите добре да не губите време и да ги уведомите за причините, поради които ни задържате.

Той не отговори, а излезна. След като ни освободиха, научихме, че е бил изпратен човек от разбойниците и че той пристигнал точно навреме, за да отклони една много сериозна опасност. Ако представителите на правителството на Съединените щати в Цариград се бяха обърнали точно по това време с молба към турското правителство да се упражни целият възможен натиск за откриването на разбойниците, това несъмнено щеше да стане за сметка на живота ни.

По време на този разговор с ръководителя разбрах, че са били принудени да променят всички свои планове не само по отношение на мястото, където да ни предадат, но и по отношение на времето. Преследването на войските беше прекалено упорито, а бдителността им беше много голяма. Д-р Хаус беше казал в писмото си, че ще ни чакат в Сяр, но когато след седмици път най-после бяхме освободени, се озовахме далеч от тази област. Ние с г-жа Цилка често си казвахме една на друга: „Парите са платени и те трябва да ни освободят, ако могат, но въпреки това се отнасят с нас точно както преди.“ Нямахме обаче смисъл да протестираме.

В събота сутринта на 22 февруари се озовахме в още една съборетина на един самотен склон, заграден от всички страни с хълмове. Нямахме врата, а единият край на тази постройка беше почти изцяло порутен. Гъстата мъгла така плътно ни обви, че следобед охраната се вслуша в молбите ни и неохотно ни даде разрешение да излезем навън. Това вече беше свобода! Бедните ни очи, които така дълго се бяха измъчвали от дима на огнищата в колибите и кошарите, в които ни държаха затворени от ранни зори до късни нощи, сега с благодарност се отвориха за дневната светлина. С какъв искрен възторг открихме под голите храсти малки зелени листенца, които току-що се надигаха от зимния си сън! Намерихме също три или четири невзрачни, но красиви жълти минзухарчета и разбрахме, че пролетта е дошла. Преди няколко дни един от младите разбойници беше донесъл един-единствен жълт минзухар и го беше поставил на челото на спящото бебе.

Светлината в тази порутена колиба се оказа прекалено силна за очите на нашето бебе, привикнали само към мрака на тъмните дупки, в които така дълго бяхме стояли затворени. Когато обърнахме малкото му лице към мястото, където трябваше да има врата, но нямаше такава, то не можа да издържи дори и на бледата светлина на мъглата. През този ден снабдяването ни с храна и вода беше много ограничено. Нямаше никаква възможност да се осигури баня за Еленче; не можехме дори и пеленките ѝ да изперем. Г-жа Цилка се помоли да ѝ позволят да слезе до извора за една бутилка вода, защото това беше единственият съд, в който можехме да я държим, но ѝ отказаха. А по-младият загадъчно каза: „Не е ли по-добре да почакате до утре с прането? Може би тогава ще имате по-добри условия за това." Дали искаше да ни каже нещо? Не смеехме да го повярваме. Г-жа Цилка непрекъснато повтаряше: „Никога няма да повярвам, че сме освободени, докато не видя гърба и на последния от тези хора."

Привечер се забавиха с довеждането на конете за пътуването. Побързахме да приключим с опаковането, преди да е паднал мракът, защото знаехме добре, че нямаме нито свещ, нито лампа, нито даже борина, за да разсеем тъмнината, когато тя се спусне. Действително, използвахме мушамата ми вместо перде на вратата, за да скрием светлината, идваща от огъня.

Накрая трима от разбойниците влезнаха тържествено един по един и седнаха. После един от тях започна да говори и ни каза бързо и припряно, че ще бъдем освободени вечерта; че ще запазим домашните дрехи, които си бяхме ушили, за да ни пазят от студа и че всяка от нас ще вземе по едно от техните разбойнически наметала, а също и възглавница за самара. Казаха, че ставало дума да ни дадат десет лири за из път, но че накрая решили да дадат на всяка от нас по една турска лира. Те продължиха: „В дисагите сложете само парче хляб и това, което е необходимо за бебето." Аз възразих, че имам намерение да взема собствените си дрехи, които носех, когато ме заловиха. Те казаха: „Много добре, ако можете да ги носите сама, защото няма да има кой да ви помага, когато ви оставим." А сега с „хайде, хайде!" нервно ни подканиха да побързаме.

За това нощно пътуване бяха доставени само два коня, така че ние с г-жа Цилка се редувахме да носим бебето. Беше трудно да се повярва, че действително ще бъдем освободени. Цялата чета тръгна с нас — предната охрана, задната охрана и разузнавачите, пръснати от двете страни. Така вървахме час, когато, изглежда, се появи една от онези странни тревоги, които така често съпровождаха нощните ни пътувания. Някои от мъжете залегнаха на земята; други се отдръпнаха настрана да се съвещават. Щяха ли да ги нападнат, а нас самите да убият сега, когато свободата ни изглеждаше толкова близка? Чухме предпазливите думи: „Нека конете да тръгват."

Започнахме да се спускаме надолу по стръмната пътека и преди да разберем, че останалата част от четата вече не е с нас, бяхме отишли прекалено далеч, за да видим когото и да е от тях, с изключение на двамата, които бяха останали да ни пазят. Така бързо и неочаквано дойде освобождаването ни. Пътят ни продължи още шест часа. Накрая, някъде около 10 часа турско време или в четири часа в неделя сутринта на 23-ти, бяхме минали и последния склон, бяхме пресекли и последния планински поток и се озовахме в равнина. Разбойниците ни свалиха от конете под една круша и ни казаха да стоим там до зазоряване. „Тогава — казаха те — ще можете да помолите някой да ви помогне да пренесете дисагите и възглавниците си в селото".

— Селото! Къде има село? — попитахме ние. Те посочиха една ниска ивица на неголямо разстояние и казаха:

— Това е село. То е само на пет-десет минути път оттук.

Казаха ни също, че светлините, които видяхме да блещукат по-нататък, са град Струмица. После подкараха конете и изчезнаха в мрака. Не можахме нито да ги видим, нито да ги чуем как тръгват, но постепенно в скованите ни и уморени мозъци се промъкна убеждението, че наистина сме освободени. Често се бяхме питали какво ще правим, ако този час някога настъпи, и ето — сега той беше дошъл и ние не можехме да направим нищо друго, освен да стоим кротко в студа и тъмнината на тези неделни часове преди изгрева. Но благодарихме на бога с признателни сърца.

Студът скоро съвсем ни прониза и си казахме: „Защо да стоим тук? Свободни сме. Нека още сега да отидем в селото." Аз взех бебето, чието малко тегло беше всичко, което можех да нося поради силната болка в едното коляно и накуцването, причинено от две сериозни навяхвания през тази нощ. Г-жа Цилка праметна дисагите през рамо. Бяхме направили само няколко стъпки обаче, когато ни обезпокои силният лай на селските кучета, така че накрая бяхме принудени да се откажем от опита си и седнахме под едно друго дърво. Тук прекарахме останалите до утрото часове.

Цялата премръзнала и разтревожена за бебето, г-жа Цилка накрая ми каза: „Ако останете тук с бебето и багажа, аз ще тръгна към селото да видя дали не мога да намеря някой, който да ни помогне. Тя напълни шепите си с камъни и потегли. Когато отсъствието ѝ беше станало така дълго, че вече се безпокоях, най-после я видях да идва, придружена от един селянин! Той беше много живописна личност, но в голямото си облекчение, че сме намерили помощник, външността му тогава не ни направи впечатление. Г-жа Цилка му беше казала кои сме и той веднага беше разбрал, защото дори и македонските селяни знаеха историята ни, и също знаеха за издадената от турското правителство заповед, ако някой види или разбере нещо за пленничките, веднага да предаде сведенията в конака. Този албанец-мохамеданин, като не скриваше радостта си, ни поздрави за освобождаването, а след това праметна през рамо наметалата ни, взе в ръка една възглавница и се обърна да тръгне, без да забележи, че оставаха още една възглавница и тежките дисаги. Г-жа Цилка обаче не се смути.

— Няма значение — каза тя, — аз ще ги нося, ако вземете бебето.

С неочаквана сила, родена от възвърнатата свобода, тя праметна дисагите през рамо, взе възглавницата в ръка и така последвахме водача си. Кучетата изразиха недоволството си със силен лай, но ние се промъкнахме покрай стената, заобикаляща селото, и така стигнахме до портата, която водеше в първия двор. Водачът ни енергично извика обитателите на къщата. Струпаха се жени и деца. С няколко думи той им каза кои са непознатите и те с удивление ни поканиха в дома си. Със сърца, препълнени от вълнение, което не може да се опише с думи, че най-после отново виждаме жени и деца и можем да разговаряме с тях, ние седнахме на пръстения под около гостоприемния огън, запален в средата на стаята. Жените веднага се запретнаха да ни правят турско кафе. Г-жа Цилка беше отвила бебето си и го топлеше край огъня.

Еленче удобно опъна малките си краченца, усмихна се и беше най-очарователното бебе. Досега единствените ѝ посетители бяха членовете на разбойническата чета; но тук имаше малки деца, които я гледаха с удивление, и майки, които я притискаха с любов и съжаление към едрите си гърди. Малкото момиченце изглеждаше много доволно от тази промяна.

Бяхме нетърпеливи да стигнем до града. Затова се простихме с гостоприемните си домакини и помолихме албанския ни водач да ни заведе до коджабашията на селото, който имаше задължението да оказва помощ на чужденците. Водачът ни мюсюлманин ни заведе до православната църква и там намерихме човека, който ни беше необходим. Той също ни изказа сърдечните си поздравления и ни заведе в дома си. Съобщи на учуденото си семейство кои са неочакваните гости и те ни настаняха удобно край огъня и настояха да останем за закуска. Не се оставихме обаче да ни убедят, защото бяхме твърдо решили да стигнем до Струмица, докато улиците са все още тихи. Затова добрият човек извика слугата си, нареди му да оседлае два коня и да се приготи да ни придружи до града. Пак ни качиха върху самари и видът ни беше все така чудат. Бяхме покрити с наметалата на разбойниците, а главите ни бяха все още пребрадени с кърпи. Водачът ни мюсюлманин, строен и силен, чернокос и черноок, с дългия си кожух, праметнат през рамо, ниският, беловлас коджабашия, слугата му и едно момче — това беше нашият ескорт. Г-жа Цилка държеше бебето в скута си, тъй като пътят се извиваше по равно поле.

След около час и половина бавна езда започнахме да срещаме учители и турски чиновници, които бяха излезли за неделната сутрешна разходка. Погледите им, отначало невнимателни, ставаха любопитни. Те разговаряха помежду си и като се обръщаха назад, променяха посоката си, за да ни придружат. Именно това не искахме и бяхме много благодарни, че къщата на проповедника, която търсехме, беше близо до този край на града. Тъкмо се питахме дали въпреки всичко не сме много закъснели и дали няма да намерим вратата заключена, защото семейството е отишло на службата, когато вратата бързо се отвори и мъж и жена се втурнаха навън по чорапи, за да посрещнат приближаващите се коне. Със сълзи, стичащи се надолу по лицата и с гласове, задавени от вълнение, те се опитаха да ни поздравят с добре дошли. Съпругът се протегна и ни пое от седлата в ръцете си, докато съпругата силно ни притисна до сърцето си и ни посрещна, сякаш се връщахме при нея от оня свят. По някакъв начин вестта за пристигането ни стигна до църквата. Пасторът забелязал оживление, шушукане сред слушателите си и дори ги смъмрил за това, но един от първенците, който живееше в същата къща, беше чул вестта: „Пленничките са дошли и са във вашата къща.“ Той веднага тръгнал и се прибра в къщи. Скоро беше съставена телеграма и нашият приятел отиде с радостни стъпки до телеграфната служба, за да я изпрати в Солун, откъдето тя беше препратена на приятелите ни в България и Америка.

Турският полицейски комисар скоро се представи, изказа ни поздравленията си за освобождаването и започна разпит, който продължи целия ден. Макар че като американска поданичка не подлежах по закон на разпитване от страна на турско длъжностно лице, няхах желание да изоставя г-жа Цилка в този първи ден от свободата ни. Седнахме една до друга и заедно отговорихме на въпросите му, а той подробно записа отговорите. Това ни отне целия ден, а приятелите ни и децата търпеливо чакаха в коридорите отвън или в други стаи, за да ни зърнат или да чуят поне една дума от освободените си приятели. Малки дечица ни зяпаха от едно

прозорче на вратата. Когато най-после комисарят си тръгна, всички те, стари и млади, се стълпиха около нас. Искяха да чуят разказа ни и ни увериха, че непрекъснато са се молили за нас. Проповедникът ни каза, че предишната вечер безпокойството им било така силно, че са провели среща в кабинета му, където единодушно са се молили на бога за освобождаването ни. И ето сега отговорът на техните молитви. Те с радост подкрепиха едно предложение да се съберат отново тази неделна вечер и да проведат благодарствена служба.

Как се радвахме на възможността да се освежим с една баня и с лукса на свежи дрехи, които домакинята ни беше дала от собствения си гардероб! Когато ни въведе в гостната си на горния етаж и ни показа импровизирания умивалник и чистите дрехи за всяка от нас, разбрахме, че наистина се намираме в дом сред приятели. Малката Еленче за първи път беше издокарана в една от рокличките и шапчиците, които ѝ бях ме направили по време на пленничеството. Колко сладко изглеждаше малкото момиче с ръце, освободени от тези пелени, срещу затворничеството на които често горчиво се беше бунтувало! Мъничкото личице изглеждаше пленително под ореола тъмна, гъста и къдрава коса, прибрана в малката прилепнала шапчица, чиито редове ребена кост бяха цялата украса, която можех ме да измислим по време на пленничеството ни. Когато отново слезнахме при семейството, всички ръце се протегнаха, за да вземат нашето бебе, и то мило се остави на почитателите си да му се радват.

Колко сладко беше това първо ядене след освобождаването ни! Какво удоволствие отново да седнеш на столове, подредени около тази проста, но добре подредена маса! От все сърце се присъединихме към благодарственото слово на нашия домакин. Това беше час който никога нямаше да забравим — когато с проповедника и семейството му, братята и сестрите, младежите и девойките, а дори и малките деца, ние благодарихме на бога за чудното избавление. Всички ни разказваха за интереса и безпокойството, с които са следили съдбата ни по време на пленничеството. Слушахме удивени и се чудехме как сме могли дори за миг да изгубим вяра.

Още същата вечер започнахме да получаваме телеграми. Турското правителство ни предложи ескорт до Солун, който ние с благодарност приехме. Също ни съобщиха, че д-р Хаус и г-н Гарджуло от комисията по откупването ще дойдат при нас. Това беше много приятна изненада. Имаше също и телеграма от солунския валия, който ни молеше да бъдем в града в понеделник вечерта. Ние обаче бяхме прекалено изтощени, за да пътуваме толкова скоро, а освен това бяхме телеграфирали на брата на г-жа Цилка да дойде от Радовиш, на около петнадесет мили от Струмица, където той е проповедник. Също трябваше да изчакаме д-р Хаус и групата му. Затова телеграфирахме на валията, че ще пристигнем в Солун във вторник вечерта.

В понеделник сутринта каймакаминът на града, придружен от свитата си, беше въведен в гостната. Трябва да уважаваме местната власт. Затова, като се извинихме на чакащата група току-що пристигнали приятели, влезнахме в гостната. Каймакаминът и свитата му почтително станаха и ни изказаха своите поздравления за освобождаването. След това каймакаминът ни помоли да му позволим да ни разпита по някои въпроси, които пълномощникът му беше пропуснал да зададе. Нашият приятел проповедникът, който ни превеждаше, ни убеди, че ще бъде добре да изпълним молбата му. Каймакаминът много разумно предложи да ни задава въпросите, всички много

внимателно да слушат отговорите, а след това да ни пуснат да се видим с приятелите си в другата стая, докато секретарят му напише отговорите на турски. След това отново да ни извикат, да ни прочетат тези отговори, да ги одобрим и накрая да сложим подписите си. Това съответно беше направено и когато стана ясно, че пълномощникът от предишния ден е разбрал погрешно някои много съществени моменти от показанията ни, бяхме благодарни, че сме се подчинили.

Сега пристигна братът на г-жа Цилка с група свои енориаши. Младата учителка, чието евангелие разбойниците бяха откраднали и което ни беше такъв източник на успокоение и сила, също пристигна. Използувах случая да ѝ го върна, макар че силно ме блазнеше мисълта да я помоля да го задържа. От всички околни села дойдоха любещи приятели и всички те идваха със същите уверения за неспирното си съчувствие. През целия този ден съпругата на проповедник ка беше принудена да приема наши гости и търпеливо поднасяше на всяка група посетители неизбежната малка чашка турско кафе за „добре дошли“. Най-после съпругът ѝ дойде да ни покани в гостната, за да чуем текста на доклада, който секретарят на управителя беше подготвил. Ние с г-жа Цилка внимателно изслушахме прочитането му, след това изчакахме нашият домакин да го преведе на български. Той също ни увери насаме, че документът е напълно задоволителен във всяко едно отношение и ние с г-жа Цилка сложихме подписите си, след което управителят и всеки от свита-та му под ред добавиха своите. Той каза също, че документът от предишния ден трябва да се унищожи поради многото погрешно записани данни и че само този документ ще бъде предаден на началника му, валията от Солун. След това групата каза прощалното си „селям“ и след като отново ни увери, че се радва за освобождаването ни, си отиде.

Късно следобед на улицата се появи раздвижване и ни донесоха вестта, че групата от Солун е пристигнала. През деня получих телеграма от г-н Гарджуло, в която той ме предупреждаваше да се пазя от журналисти. Сред групата, която се носеше надолу по тази улица, видяхме добре познатата фигура на нашия обичан дългогодишен колега в мисионерската дейност д-р Хаус. С него беше един висок човек с прошарена коса и с властен вид, който — почувствувахме — беше г-н Гарджуло, макар и никога по-рано да не го бяхме виждали. Но кои бяха другите двама? Бързият поглед, който хвърлихме, ни увери, че единият е английски журналист, а вторият може би друг журналист; затова бързо се върнахме назад.

Господата от дома въведоха новодошлите в гостната и след време се почука на вратата; познатият глас на д-р Хаус попита за нас. Ние веднага станахме, за да го посрещнем с добре дошъл. Гласовете ни бяха задавени; сърцата ни — прекалено развълнувани, за да бъдем многословни. След като ни предаде поздрав от семейството си и ни каза всичко, което знаеше относно нашите семейства и приятели, той ни предложи да се запознаем с останалите членове на групата. Казахме му за предупреждението да внимаваме с журналистите, което бяхме получили през деня с телеграмата. „Има само един — каза той, — и това е г-н Мауд от „Лондон График“. Мисля, че няма причини да се криете от него“. — „Но кой е другият господин с Вас?“ — попитах аз. „С мене са само г-н Гарджуло и нашият Чарли“ — беше отговорът.

И така, г-жа Цилка с малката Еленче и аз влезнахме с него, за да се запознаем с г-н Гарджуло и също да му благодарим, в качеството му на един от тримата, които ни бяха откупили от

доскорошните ни похитители. След това ни запознах с кореспондента-художник. Възможно ли беше онзи, другият младеж, да е Чарли, когото оставихме по къси панталонки и блузки, когато ходихме със семейството му до Париж предния май? Това действително беше той и ние с радост изслушахме новините, които носеха от света и особено сведенията за мерките, взети за нашето освобождаване.

Скоро пристигнаха и други гости и с тях отново турският каймакамин с част от свитата му. С тях влезе и живописната фигура на албанския ни помощник от неделя сутринта. С характерна източна пресметливост той беше твърдо решен да извлече всички възможни изгоди от познанството си с освободените пленници; затова търсеше някакво назначение или възнаграждение от властите в конака. Не беше доволен само от паричната награда, която му бяхме дали. Ние с готовност потвърдихме отзивчивостта, с която ни беше оказал помощта, от която се нуждаехме, докато бяхме с него, и изразихме надежда, че правителството ще изпълни всичките му молби.

Нашите приятели скоро ни пожелаха лека нощ. Г-н Мауд много мило ми беше предоставил възможност да бия телеграма заедно с неговата, която той щеше да изпрати на следващата сутрин до сръбската граница по специален пратеник. След като вечерята приключи, първата ми грижа беше подготвянето на телеграмата. Изпратих я на най-малкия ми брат, който беше помолил първите ми думи да бъдат адресирани де него. Написах я, докато г-жа Цилка разговаряше с брат си в единия край, а малката Еленче и бебето на проповедника спяха в другия край на този семеен хол. Когато телеграмата беше изпратена, потърсихме стаята си с уморени тела, но с щастливи сърца. Оставаше ми още едно задължение преди да заспя — да прочета купа писма от скъпото ми семейство, които д-р Хаус беше събрал набързо в Солун от пощата и които се бяха натрупали за тези повече от шест месеца отсъствие. Четох ги до малките часове на нощта. Само няколко часа оставаха за почивка, преди отново да дойде време да ставаме, за да привършим приготвянията си за последния етап от пътуването към дома. Много рано приятелите ни от града и тези, които вече бяха пристигнали от селата в околността, започнаха да се трупат в дома на проповедника. Едва намерихме време за закуска. А и полицейският комисар, който ни беше разпитвал в онзи неделен ден, не пропусна да се появи; за моя изненада и голямо възмущение видях, че използва случая да подложи на повторен разпит младите учителки, които бяха дошли да ни посетят, макар че ги бяха разпитвали неколkokратно и на много места през седмиците, които веднага бяха последвали тяхното и нашето залавяне. Естествено, такова нещо не можеше да се допусне; той си позволяваше недопустима волност и учителките бяха отпратени.

Най-после приключихме с приготвянията; конете бяха доведени за пътуването; групата придружители беше пристигнала; и целият град се събра да ни изпрати. Когато беше казано и последното сбогом, ни качиха на седлата. Вярно, това пак бяха самари, но с колко различни чувства тръгнахме сега на тази последна езда, преди да достигнем железницата и домовете и приятелите си! Бяха възложили на едно селско момче, да носи Еленче. Един добър дякон от близката селска църква също се присъедини към нас. Накрая кавалкадата потегли. Тя обаче се спря на един или два пъти, за да може г-н Мауд да направи снимки за „График“.

На заминаване ни се случи характерен инцидент: връчиха ми писмо от главата на гръцката община в Струмица. Беше написано на гръцки и гласеше:

Драги хора в тъмнината:

Когато напускате Струмица, където си възвърнахте свободата, не забравяйте, че най-голямата част от населението на този край, гръцкото, следеше мъките ви с голямо състрадание и с чувство на негодувание към онези злодеи, които ви заловиха. Сега, когато сте свободни, ще посетите много части на цивилизования свят и ще разкажете историята на страданията си. Ще запомните тази страна както със страданието, така и с радостта. Сега ще се срещнете с много видни личности и ако някоя от тях пожелае да увековечи името си във връзка със Струмица, нека да приеме честта да стане глава на гръцката ни общност тук и да построи училища за 500 ученици. Преди тридесет години пашите училища бяха опожарени и сега нямаме сгради, в които да ги настаним. Молим ви в името на освобождаването ви и изпитанията по време на пленничеството да не забравите тази наша молба.

Когато достигнахме покрайнините на града, протестантските ни приятели се събраха в група и до нас стигнаха сладките звуци на любимия прощален химн „Нека Господ бъде с теб, докато се срещнем пак“. След това тълпата се разпръсна и продължихме пътуването си, охранявани от турския военен ескорт, който управителят ни беше предоставил.

Известно време г-н Гарджуло яздеше до мене и се опита да ми даде информацията, която с нетърпение очаквах да получа — за мерките, които бяха взети за освобождаването ни, но мудното животно, което яздех, отказа да върви в ход с неговото и накрая той отмина напред, към началото на колоната. Беше великолепно, ясно и слънчево утро и ние бяхме неизразимо щастливи от чувството, че сме свободни да се радваме на блясъка му и да пътуваме по своята собствена, свободна воля.

След кратка почивка и лека закуска в един турски пост на върха на планината, за нас и най-вече за г-жа Цилка дойде една щастлива изненада. Двама млади мъже се приближаваха с широка, бодра крачка. Тя ги видя чак когато до нея застана съпругът ѝ. За тази благословена среща между дълго разделените и дълго страдали съпрузи и първата среща на този баща с дъщеря му не е нужно да разказвам. Другарят на г-н Цилка беше г-н Холуей, който заедно с жена си се беше присъединил към мисионерския ни кръг в Солун по време на пленничеството ни. Сега се срещаме за първи път. Г-жа, Цилка се беше отчаяла от един слух, че когато ни освободят, съпругът ѝ ще бъде хвърлен в затвора. Напразно се опитвахме да я убедим, че това не може да е истина. Тя не се оставяше да я успокоим; и ето, сега съпругът ѝ вървеше от едната страна на коня и носеше дъщеря си в ръце.

На гарата пристигнахме след залез слънце. Приготвихме малката Еленче за първото ѝ пътуване с влак, като сложихме върху пеленките ѝ красивото наметало, което една млада майка мисионерка ѝ беше изпратила от гардероба на собственото си бебе, им вързахме на главата една изящна копринена шапчица. И аз, и г-жа Цилка бяхме с разбойническите си костюми, както наричахме дрехите, които си бяхме направили от домашното сукно, дадено ни от разбойниците; покрихме ги

с наметалата, които предвидливо ни бяха изпратили от Солун. Освен това носехме също и шапки и воалетки. Наивно си въобразявахме, че няма да ни забележат. Каква беше изненадата ни, когато почти веднага след потеглянето на влака в купето ни влезе един господин, обърна се към мене на отличен английски език и назовавайки ме по име, попита дали имам желание да прочета последния парижки брой на Нюйоркския „Хералд“, като в същото време ми го подаде. Това беше първият вестник, който видяхме, и там, на първа страница, имаше една голяма снимка на самата мене и колона новини относно пленничеството ни и получените сведения за освобождаването. Действително бързо започнахме да научаваме колко всеобщ беше интересът към нашия случай. Ко-гато пристигнахме в Солун късно вечерта, там се бяха събрали не само останалите членове на мисионерските домове, американският вицеконсул г-н П. Х. Лазаро и съпругата му, но също и презвитерианският пастор със съпругата си и много приятели измежду чуждите представители, кореспонденти от различни части на света и тълпа хора от различни националности, всички нетърпеливи да видят дълго изгубените пленнички. По лицата ни се редуваха усмивки и сълзи. Скоро бяхме на сигурност в мисионерската резиденция, под диплите на американското знаме, което ни прие под своето покровителство. Когато малко се поуспокоихме след вълнуващото посрещане и докато консулт Лазаро и съпругата му още бяха с нас, д-р Хаус предложи да отправим заедно благодарствена молитва за щастливия край на това преживяване, толкова страшно за всички, засегнати от него, и за бла-гополучното ни завръщане. С щастливи, благодарни сърца всички ние се присъединихме към това най-подходящо признание на любещата ръка на нашия Бог, който единствен беше направил този щастлив ден възможен.

По покана на солунския валия, придружена от г-н Гарджуло, д-р Хаус и вицеконсула Лазаро, на следващия ден направих посещение на Негово Превъзходителство, който ни прие с изключителна любезност.

Скоро стана ясно, че ще бъде необходимо да се възползувам от разрешението, дадено ми от Американския съвет, да се завърна в Съединените щати. След един изключително напрегнат месец в Солун сред мисионерските ми колеги като гостенка на д-р и г-жа Хаус (които също разпростряха гостоприемството си и покровителството на американското знаме и над г-н и г-жа Цилка и тяхната малка Елена), без много шум заминах от Солун, придружена от г-н Рей Станард Бейкър, един от издателите на сп. „Макклюърз магазин“. Тъжна беше раздялата ми с тесния кръг приятели мисионери и ужасна болката да оставя „нашето бебе“ и майка му, защото толкова дълго време бяхме една за друга всичко на света.

След нашето освобождаване беше приключена само първата глава от това странно преमेждие. Остава правителството на нашите Съединени щати да определи какви мерки трябва да бъдат взети за привличане под отговорност на виновниците за това безчинство и да получи нужното удовлетворение от правителството, на чиято територия то бе извършено. Цялата ни група беше снабдена с турски паспорти, които би следвало да гарантират сигурност при пътуване из Турция. Бяхме заловени в Македония, турска провинция; разбойниците без съмнение бяха турски поданици; те ни задържаха в Турция; там беше платен откупът и пак там бяхме освободени. Това са голите факти за случая. Ако Турция беше изпълнила обещанията си, поети преди двадесет и четири години с Берлинския договор, да въведе реформи за подобряване живота на различните

християнски нации, които управляваше, Македония нямаше да бъде опустошавана и тероризирана, както сега, от разбойници. Тази странна гледка — задържането на жени за огромен откуп в сърцето на Балканския полуостров, можеше никога да не се впише в началните страници на първата и втората годинана двадесетия век. Министър Джон А. М. Лейшман предаде на Държавния департамент във Вашингтон официален доклад, съставен от докладите на всички, които му бяха помогнали за издирване на местонахождението ни и за откупването ни — документ, наброяващ 300 страници. Секретарят Хей го спомена, когато имах честта да го посетя в дома му миналия май, като документ, разкриващ непосилното естество на работата, за която всички дипломати, мисионери и местни хора така дълго време бяха отдавали неуморните си усилия. Когато генералният консул Чарлз М. Дикинсън от Цариград направи кратко посещение в Солун по време на първата седмица след освобождаването ни, думите му разкриха какви искрени, самоотвержени усилия са били положени от него и от помощниците му по време на преговорите за нашия откуп, проведени в София. Било правило сред тях, както той каза, да работят не само по цял ден, но и до късно през нощта; да улавят всяка следа; да не пестят нито пари, нито средства за довеждане до успешен край на задачата, която голямото сърце на американската нация беше поверило първо на консулския отдел, след това на посолството, а именно — откриването на пленничките, скрити за такъв безпрецедентно дълъг срок в дивите краища на Македония. Генералният консул Дикинсън ми каза, че ми е изпратил пет или шест писма по разбойника, който идваше често в София, за да преговаря с него. Не бях получила нито едно от тях. Действително този разбойник се опитваше да ми внуши, че генералният консул Дикинсън е напълно безразличен към нашия случай, като заявяваше, че никакво писмо не му е предадено за нас. Това беше само една от многото лъжи, които ни беше казал.

По време на този повече от три четвърти век, откакто беше започнала мисионерската дейност в Турция, макар че поне трима мисионери бяха убити от разбойници, това беше единственият случай, когато мисионер е бил залавян от тях в плен. Търпеливите, неуморни и любещи усилия, положени от нацията и нейните представители с най-дълбоко съчувствие към самите пленнички и към семейството на тази, която е американска жена, с божията благословия, се увенчаха с успех. С неизразима благодарност в сърцата си ние запяхме хвалебствения химн, подет от секретаря Джъдсън Смит от Американския съвет: „Слава на Бога, че са спасени, че всички помогнаха за тяхното спасение!"

Сред македонските разбойници (12)

Нашето залавяне стана на 3 септември миналата година, когато преминавахме през едно тясно дефиле на път от Банско за Джумая, в Солунска област, Македония. Разбира се, то бе напълно неочаквано. Нашата група от единадесет души се придвижваше по местността посред бял ден. Бяхме взели всички предпазни мерки, въпреки че няхмахме охрана. Изведнъж като че ли иззад дърветата и скалите изскочиха хора. Те викаха „дур", което означава „стой". Ние спряхме и ни заловиха. Разбойниците попитаха дали сред нас има омъжена жена. Първоначалното им намерение не бе да заловят г-жа Цилка. Замисляли са да вземат г-жа Ушева и мене. Г-жа Ушева е

българска мисионерка, вдовица и доста възрастна. По време на нашето пътуване тя бе съвсем болна и когато разбойниците разбраха, че тя няма да издържи, се отказаха от идеята да я вземат за заложница. Не им е присъщо да се нагърбват с болни пленници, които могат да умрат в ръцете им. Те се опитват да поддържат заложниците си в толкова добро състояние, колкото е възможно, така че да ги върнат здрави и невредими след изплащането на откупа. За известно време бяха доброжелателни към нас. Храниха ни редовно, а понякога ядохме по-добър хляб от самите разбойници. Аз се простудих силно и това изглежда не им се хареса. Аз паднах също в една дупка и си изкълчих коляното. Тъй като силно желаех да получа парите, а бе необходимо да ме върнат в добро състояние, те взеха тези случки много присърце.

Често се питахме с г-жа Цилка дали външният свят знае нещо за нас и какво се прави за нашето освобождаване. Понякога разбойниците намекваха за слухове, че сме мъртви, но повече от това нищо не знаехме. Държаха ни на потайни места и винаги пътувахме нощем. Когато написах писмото с искането за откуп, писах, защото ме заставиха, заплашвайки ме с оръжие.

Когато се роди бебето Елена, това предизвика сензация в лагера на разбойниците. Мъжете идваха и разглеждаха бебето. Потупваха пръстчетата му. Когато бебето стана на три дни, аз го понесох из планината.

В последния ден на нашето пленничество тръгнахме на път, както обикновено, през нощта. Бе изминал около час, когато сред четата настъпи суматоха. Ние спряхме наред тъмния път, но след малко ни заповядаха да продължим. Чух дадената заповед да обръщат конете назад, но дори тогава не осъзнавах, че разбойниците са ни освободили, докато не ги загубихме от поглед. Огледахме се и открихме, че с нас са останали само двама души. След това ни отведоха в едно градче, където ни казаха, че откупът бил изплатен и ние бяхме свободни. Душите ни се изпълниха с благодарствени молитви към бога.

Някои от разбойниците носеха турски дрехи, някои говореха гръцки, а други албански. Някои от тях се обличаха като турци, изглеждаха като турци, говореха като турци и не се съмнявам, че бяха турци. Колкото до имената им, не можем да знаем дали някога са се обръщали един към друг с истинските си имена.

Няколко дни преди да бъде платен откупът, водачът на разбойниците каза: „Ако откупът не бъде изплатен до определената дата, куршум за тебе и куршум за г-жа Цилка и бебето“. Но Бог ни избави от врага. Не зная какво е станало с откупа. Не мога да кажа дали е бил използван за политически цели в Македония. Всичко, което знам, е, че разбойниците получиха сумата.

За четирите години, през които живях и работих в Солун, стигнах до мисълта, че това е истинското поприще на моята дейност и аз се връщам там. Не се страхувам, че преживяното от мене ще се повтори (13)

Спомени на Катерина Цилка

Родена сред разбойници

Беше зимна вечер, на трети януари 1902 г. (15) Небето беше красиво и ярка озарено от безброй, трепкащи звезди. Огромни планини се издигаха от двете страни на планинската пътека, която се виеше около шептящ поток.

Тайнствена група се движеше внимателно и бързо по тесния път. Трима мъже, в колона един зад друг, около 60-70 фута (1 фут = 0,3048 метра) напред, следяха за всякаква опасност, готови, ако, е необходимо, да дадат сигнал за оттегляне. След тях вървяха четирима или петима мъже, зад тях два коня, чиито ездачи бяха внимателно увити в дълги черни кепета (планински палта, направени от кози косъм). Тежки качулки покриваха главите им и скриваха половината от лицата им. Всеки кон се водеше от човек. От всяка страна на двамата ездачи вървяха други мъже, които здраво се държеха за седлата им. Това се правеше, за да се предпазят ездачите от неочаквано падане. Наблизо зад конете следваха още хора, а след това — на около 90—100 фута зад тях беше ариергардът, състоящ се от двама или трима души. Имаше също голям брой разузнавачи, които като сенки се появяваха и изчезваха между дърве-тата. Цялата група с изключение на разузнавачите се движеше в колона. Носеха черни кепета. От коланите им висеха ками. Всеки човек носеше револвер от лявата си страна, а в дясната си ръка държеше здраво заредена пушка. Патрондаши кръстосваха гърдите им и обвиваха кръстовете им. Стъпките им бяха леки. Само тежкото им дишане можеше да се чуе, когато изкачваха планинския склон. Не се позволяваха разговори, кашляне, кихане. Мъртвата тишина от време на време се прекъсваше от звъна на кама, удряща се в някоя пушка. Понякога се чуваше изсвирване — сигнал, при който всеки веднага заемаше положение за стрелба. Но, слава богу, тази вечер не се яви повод за откриване на огън. Тази странна група вървеше все напред и напред в продължение на десет часа. Внезапно тя спря в една клисура. Ездачите слезнаха от конете и седнаха, докато останалите запалиха цигари. Един от тези ездачи беше мис Елена М. Стоун, заловена на трети септември и влачена по този начин из планините вече точно четири месеца. Вторият ездач бях аз, нейната другарка по нещастие. Въръжените мъже бяха разбира се разбойниците, които ни заловиха.

След кратка почивка беше даден сигнал за тръгване, като пътуването продължи вече не по пътека, а по почти непристъпния планински склон, през камъни, бодли и храсти. Трябваше да се изкачваме пеша, тъй като беше невъзможно да се държим на седлата. За мене ходенето беше немислимо: как можеше да направи такова нещо една жена, която всеки ден или нощ очакваше появата на своето дете и която беше пътувала десет часа през суровите планини сред вятър и студ? Сега за първи път не изпитвах страх от разбойниците, защото те не можеха да направят нищо по-лошо от това да ме убият, а на мене ми беше все едно дали ще живея или ще умра. Когато ни заповядаха да се катерим нагоре, аз седнах и отказах да се помръдна.

— Вървете — казах — и ме оставете тук да умра на спокойствие. Недостойно и възмутително е да влачите една жена в моето състояние.

Две силни ръце ме повдигнаха и ме повлякоха нагоре по страшния планински склон. Нямах сили нито да говоря, нито да плача. Не ми беше останала никаква надежда. След известно време, не зная точно колко, стигнахме до една странна малка колиба сред дървета и скали.

Двама-трима души я огледаха предпазливо и като установиха, че е изоставена, разбиха вратата. Ние с мис Стоун седнахме отвън, докато те се подготвят да ни извикат вътре. Колибата беше построена на една височина, издигаща се между две величествени планини. Струйчици вода се процеждаха от пукнатините на скалите. Земята беше скована от лед; беше много студено. Скоро пламтящият огън от колибата се отрази в отсрещния склон. Дадоха ни знак да влезем. Краката ми бяха вкочанени от студ, но умората така силно ме измъчваше, че не седнах до огъня, за да се стопля. Потърсих място, където да легна и да отморя вцепенения си от болка гръб. В един ъгъл до огъня беше разпръсната малко слама. Дадоха ми една цепеница, която да ми служи за възглавница. След това едно кепе беше постлано върху сламата и това щеше да бъде моето легло. Легнах полумъртва от изтощение и болка. Мис Стоун седна близо до огъня и разговаря с разбойниците, които сушеха навуцата си, а после легна до мене. Те се проснаха по всички посоки в онази част на пода, която не беше заета от нас. Само един остана на пост. Огънят ярко гореше, димът се носеше като облак из стаята и се промъкваше навън през процепите, защото нямаше комин. Мъжете спяха и силно хъркаха. Аз се обръщах и въртях, но не можех да си намеря удобно положение. Седнах в леглото и се огледах наоколо.

Четири каменни стени и сламен покрив, лъснал от сажди, обграждаха малката стая. От всяка страна имаше по две огромни бъчви(Според обичая на хората в този район винарските изби са близо до лозята, далеч от домовете им), едната беше стара и пробита, другата миришеше на вино. Наблизо стояха дървена каца и кратуна. Това беше цялата покъщина на нашата колиба. Димът ме заслепяваше и сълзите започнаха да текат надолу по страните ми. Как ми се искаше да има комин, защото димът беше наистина потискащ! А как хъркаха разбойниците! Погледнах мис Стоун, която лежеше близо до мене. Тя спеше дълбоко Хубавите ѝ малки ръце бяха поставени една върху друга под бузата ѝ; бяха черни от праха и дима. Погледнах я и се усмихнах, но усмивката ми бързо изчезна, защото страшна болка ме преряза през кръста. Отново се обърнах и погледнах мис Стоун; едновременно я жалех и ѝ завиждах. „Тя е уморена, но поне може да спи". Две черни очи привлякоха вниманието ми. Пазачът внимателно ме наблюдаваше от тъмния си ъгъл. Това ме изнервяше и се обърнах с гръб към него.

— Защо не спиш? — каза мис Стоун. — Лягай, детенцето ми.

Така и направих, но друга болка, по-силна от предишната, ме принуди да стана отново. Мислех, че съм прекалено уморена и затова не мога да почивам. „Това ужасно седло почти ми счупи гърба снощи" — казах аз. Мис Стоун отново заспа дълбоко. Мъжете хъркаха както обикновено, постовите се смениха.

Някой бутна вратата и я отвори и за моя изненада навън беше ден. Разбойниците започнаха да се раздвижват. Някои станаха, седнаха около огъня, отвориха раниците си и започнаха да закусват със сух хляб и сирене. Други спяха. Тези, които приключиха със закуската, легнаха отново да спят.

Беше някъде след обяд. Всички с изключение на пазача, спяха отново. Започнах да се чувствавам все по-зле и по-зле. Пазачът се обърна и ме погледна замислено, след това се доближи до ръководителя и му пошепна нещо на ухото. Той веднага се надигна, разтърка очите си, погледна към мене и накрая ми каза:

— Госпожо, добре ще направите да легнете и да поспите. Тази нощ ни чака дълъг път.

Започнах да плача и да хълцам.

Как мога да пътувам? Часът ми настана! Какво ще стане с милото ми дете? Те ще го убият веднага, щом се появи на бял свят.

В този момент мис Стоун се събуди.

— Защо плачеш, детето ми?

Не беше нужен отговор. Тя разбра всичко. Обърна се и заговори с началника им. Каза, че за мене е невъзможно да пътувам тази нощ.

— Трябва — каза той, — трябва да напуснем това място; то е опасно.

— Ако искате ме убийте, но тази нощ аз няма да помръдна от тази колиба. Ако ще умирам, оставете ме да умра тук, а не по пътя — казах аз.

Той отново легна, но не заспа. Стана неспокоен, въртеше се и се обръщаше и внимателно ме наблюдаваше. Сърцето му беше затрогнато. Все пак, човек беше.

— Ако госпожата желае, ние всички ще излезнем и ще ви оставим сами — каза той някак меко.

— Да — казах аз много бързо и категорично.

Тогава той разбута всички, докато те станаха до чин и започнаха да търкат очите си, като се опитваха да се събудят и да разберат какво се е случило.

— Побързайте — каза той. Мъжете скочиха на крака и веднага изчезнаха. Ние с мис Стоун бяхме оставени сами.

Часовете се нижеха бавно. Агонията ми беше непоносима. Мис Стоун ставаше все по-неспокойна. Тя се безспокоеше за съдбата ми. Никакво легло, никакви дрехи, никакви удобства, дори и вода нямаше. Всичко, което имахме, беше огънят, но независимо от него стаята беше много студена, защото имаше големи отвори по целия сламен покрив.

Бях обута с два чифта дебели чорапи и тежки ботуши, но въпреки това краката ми бяха премръзнали. — Не — казах аз, — в никакъв случай няма да ми се размине. Ако преживея болката, ще ме убие студът. Тогава реших да оставя съобщение до съпруга ми и майка ми. Помолих мис Стоун да предаде годежния и венчалния ми пръстени на съпруга ми и да му каже как нежно съм ги обичала тези четири месеца. Сърцето ми кървеше от болка, когато мислех за съдбата им и тъгата им по мене, особено когато разберат, че съм починала при такива обстоятелства.

Нежна ръка докосна вратата. Жена! Каква изненада! Бяхме копнели да видим жена целите тези четири месеца. Колко щастливи бяхме и двете да я видим. Жена! Явно разбойниците я бяха взели от някоя къщурка и против волята ѝ я бяха довели при нас специално за този спешен случай. Тя беше възрастна жена, може би петдесет или шестдесетгодишна. Лицето ѝ беше приятно, чертите ѝ правилни, макар и лишени от интелигентност. Беше трудно да се каже със сигурност към коя народност принадлежи, защото беше черна от чим и мръсотия. Кожата между дълбоките ѝ бръчки беше натъпкана с мръсотия, наслойвана от месеци, а може би и години. Посивялата коса висеше свободно над челото и веждите ѝ. Главата ѝ беше покрита с кърпа, която някога е била бяла. Освен това носеше и черна дреха, покрита с толкова кърпки, че много малко от оригинала беше останало. Половин ръкав и яката изобщо липсваха. Краката ѝ бяха боси и напукани от излагане на слънце и студ. Тя ни погледна с голямо учудване и страхопочитание. Маниерите ни и дрехите ни бяха загадка за нея. Гледаше ни, сякаш искаше да каже: „Какви ли същества ще да са тези смъртни!“ Тя не беше виждала други хора извън семейството си. Горката жена изглеждаше уплашена от разбойниците, които строго ѝ бяха забранили да разговаря с нас на каквато и да е тема освен тази, свързана с повода, за който я бяха довели. Първото нещо, което направи, беше да донесе съд с вода. Помоли ме, като нещо най-естествено, да отпия от водата и да се напръскам с нея.

— Хайде — каза тя, — това е светена вода. — Аз обаче много учтиво отказах. След като претърпя неуспех в първия си опит да донесе облекчение, тя извади една тенекиена кутия, в която искаше да духам много силно. Засмях се, независимо от тежкото ми състояние. Тя беше добра женица. Помолих я да седне до огъня и да си почине и ѝ казах, че когато почувствувам нужда от нея, ще я повикам.

Беше на здрач; цареше тишина, прекъсвана само от свиренето на вятъра и от бавните стъпки на пазача отвън. Огънят пламтеше, дървата пукаха от приближаващата се топлина. Задната част на стаята беше в тъмнина и сянка. В най-далечния край на огъня седеше добрата стара женица, обгърнала коленете си, и клатеше глава в знак на приближаващата беда. Мис Стоун седеше върху една цепеница срещу жената. Тя поддържаше огъня и се молеше на ум. Лицето ѝ беше тъжно, но изпълнено със „святая увереност“. На главата си беше вързала тъмна кърпа, която да я предпазва както от студа, така и от саждите, които падаха от покрива. Дрехите ѝ от тъмен, груб домашен плат бяха ушити от собствените ѝ ръце. Често я чувах да казва: „С какво мога да ти помогна, детето ми?“, но нямаше нищо, с което да се направи каквото ѝ да е. Нямахме нито лекарства, нито даже топло питие.

Сега стоех здраво вкопчена с двете си ръце в обръчите на бъчвата. Силите ме бяха напуснали, но нямаше никой, който да ми помогне. През ума ми като стрела премина мисълта: „Къде е майка ми? Къде е съпругът ми? Защо съм така далеч от скъпите ми същества? Толкова далече, и аз не зная колко далече! Те положително мислят за мене. Те тъгуват за изгубената. О, майко, къде си? О, господи, помогни ми!" Болката, засилена от дългата и мъчителна езда от предишната нощ, беше непоносима. Мечтаех за почивка. Желаех смъртта, защото да умреш, означава да си починаш от всяко страдание. Извиках: „Молете се за мене, мис Стоун!"

В 10 часа вечерта всичко приключи. И двете жени бяха оживени от вълнение. Старата жена повиваше плачещото бебе, тъй като бяхме успели да приготвим някои обикновени дрешки за малкото. По време на първите месеци от пленничеството ни чувствахме, че можем да полудеем от бездействие. Накрая мис Стоун предложи да помолим началника за някакъв плат, от който да ушим дрешки на бебето. Той се съгласи да ни дадат това, с което разполагаха — десет ярда (1 ярд = 0,9144 метра) тензук и около шест ярда бяло вълнено домашно сукно. Тензука използвахме, за да чистят оръжията си, а плътния плат — за обвиване на краката. И двете бяхме щастливи като деца при вида на тези материали и веднага започнахме да кроим дрешките. Снабдиха ни с конци и игли, дори и с напръстници. От тензука направихме ризки и роклички за бебето. Рокличките отдолу имаха по пет или шест набора, всичките в ребена кост и подгънати с ажур. Ризките бяха направени по същия начин. От грубото платно скроих одеялца за бебето и ги обших с ребена кост по края и в средата. Цялата ребена кост беше ушита с конци от една тежка бяла макара. Правехме много къси бодове, за да имаме колкото се може повече работа. Когато всички краища и шевове бяха обшити, започнахме отначало с нови редове ребена кост. В такива удивителни дрешки облякохме бебето ми, когато се роди.

Сега, докато старата жена работеше, мис Стоун стоеше усмихната, бърбореше и повтаряше непрекъснато: „Благословено момиче, благословено момиче, тона е благословено момиче!" като наблягаше на „благословено". То действително беше благословение за нас през дългите, тежки часове, които ни очакваха. Старата баба (акушерка) беше клекнала до огъня и топлеше новороденото с израз на гордост и задоволство.

— Трябва да пийнеш нещо топло — каза мис Стоун, — но няма от какво да се направи.

Накрая се сетихме за ечемика. Разбойниците имаха малко ечемик за конете. Можехме да приготвим от него приятно питие. Те донесоха един стар и почернял меден чайник. Подпъхнаха под дръжката една зелена пръчка и поставиха краищата на пръчката на два високи камъка от всяка страна на огъня. Ечемикът ни се свари бързо и скоро имах приятна гореща напитка. Намерихме питието толкова добро, че след това то стана на мода сред разбойниците. Те много го харесаха, а и освен това беше много евтино и лесно за доставяне.

Бебето ми още плачеше; още не беше се свързало от студения шок.

Горкото ми бебенце! Скъпо мое, какво ще стане с тебе? Ще те пощадят ли тези хора, когато не се подчиниш на техните „Шшт! Тихо!" Бебетата и техният плач са най-сладкото очарование на света, но най-нежелателното нещо при разбойници.

„Къде са те? — помислих си. — Сигурно се съвещават някъде как да ми отнемат бедното детенце!“

Някой бутна вратата. Влезе най-младият разбойник. Имаше доста стеснителен вид.

— Момче ли е? — попита той.

— Благословено момиче — беше бързият отговор на мис Стоун.

Той се навъси. Стори ми се, че разбирам защо се навъси.

Нож прободe сърцето ми, както казват в България.

— Добре — каза той, — ако беше момче, щяхме да го направим хайдутин, но от момиче не става добър хайдутин, макар че има разкази и за момичета, които стават войводи. — Той малко се подвоуми и каза: — Не зная, в същност можем да я направим дъщеря на четата.

След още няколко подобни забележки той взе кратуната, напълни я с вино, което наточи от бъчвата до главата ми, като разписка част от виното по лицето ми, докато го наточваше, тъй като чепът беше близо до главата ми, и тръгна към вратата с думите: „Ще занеса това вино на четата. Трябва да пием за здравето на малкото“. Неубедително извинение за пийването!

Два или три часа по-късно се появи самият водач. Той беше висок, набит и мургав. Очите му, друг път свирепи, сега бяха наведени. Нищо не каза; застана пред огъня и изглеждаше потънал в дълбок размисъл. Всеки път, когато бебето проплакваше или изскимтяваше, той се сепваше; не беше свикнал на подобни неща. Всички в стаята мълчаха с изключение на бебето. За да наруши потискащата тишина, мис Стоун взе детето и го подаде на водача (това е точно в стила на мис Стоун). Отначало той изглеждаше объркан и сму-тен, но докато гледаше малкото безпомощно същество в силните си ръце, на лицето му се появи усмивка. Бях неспокойна, гледах изражението му, четях мислите му, чаках за резултата. И действително усмивката му започна да става по-продължителна, наведе главата си по-близо до лицето на бебето. За мене той вече не беше разбойник, а брат, баща защитник на моето дете. Сега реши да се поотмори, седна до огъня и започна да топли краката на бебето. Сърцето ми заби от радост, почувствувах облекчение.

„Той смята да пощади детето ми. Той може да го направи, нали е началник“. Гласът му беше плътен и някак мелодичен и сега беше най-сладката музика за слуха ми, защото говореше за бебето; беше загрижен бебето да не настине. Скочи на крака, върна детето на мис Стоун и й поиска списък на всичко, което ще бъде необходимо на майката по отношение на храната.

— Ще дам тези поръчки и скоро ще се върна.

Верен на думата си, той дойде отново.

— А сега — каза той, обръщайки се към мис Стоун и старата жена, — вие лягайте да спите. Що се отнася до бебето, аз ще седна тук и ще го топля.

Старата баба легна на земята и скоро започна да диша тежко. Тя се чувствуваше съвсем като у дома си, защото нейният дом не беше по-добър от нашата колиба. Мис Стоун като героиня направи всичко, което можеше, за да ме настани удобно и да ме стопли, а след това легна на голата земя до краката ми. Скоро заспа, защото беше много уморена. Що се отнася до мене, сънят сякаш не идваше. Гледах бебето си, исках да знам съдбата му през нощта, но сигурно съм заспала, защото скочих уплашена. „Къде е бебето?“ — прошепнах полугласно. Огледах се в стаята. Двете жени спяха. Водачът седеше близо до огъня с гръб към мене, а главата му клюмаше от безсъние. Бебето сладко спеше в неговите силни мъжки ръце. Погледнах го. Разгледах го добре. Там, отстрани, беше револверът, там беше страшната кама и пак там малкото бебе, нежно гушнато в тези сякаш железни ръце. Едновременно се усмихнах и разплаках от радост. Благодарих на бога за благоденствието в този човек.

Възможно ли е? Това същият човек ли е, когото само преди няколко месеца видях така безмилостно да убива с камата си една нещастна жертва? Това същият човек ли е, който неотдавна се ежеше и заплашваше живота ни? Да, това е свършено същият човек. Кой предизвика у него тази промяна? Мъничкото бебе и никой друг. Настъпи утро. Водачът на четата започна да се държи по-непринудено. Държеше се покровителствено с бебето. Наричаше го с много галени имена. То беше „малката хайдутка“, „дъщерята на четата“, но най-любимото му име за нея беше „късметче“. Той правеше всичко, което беше по силите му, за да бъдем щастливи и да се чувствуваме удобно. Подклаждаше огъня, вареше ечемик, готвеше пилета и се стараше да ни бъде колкото е възможно по-полезен. Същият този човек забрави всичко за опасността навън. Малкото дете беше завладяло сърцето му. Той не мислеше и не говореше за нищо друго, освен за малкото „късметче“. Смееше се, шегуваше се, изглеждаше така щастлив, сякаш това беше негово собствено дете.

Сега се отнасях с нас по-скоро като със свободни хора, отколкото като със зложители, а това ще рече, че с нас вече се разговаряше.

Войводата (водачът) сега ме попита дали ще може останалата част от хората да видят бебето и да ме поздравят. Разбира се, с най-голямо удоволствие приех да влязат, за да видят какво щяха да кажат, какво щяха да правят. Беше се стъмнило. Не направихме никакви приготовления за посрещането. Нямахме лампи, които да украсяваме, почерпки, които да поднасяме, столове, които да подреждаме. Групата разбойници пристигна без предизвестие. Повечето бяха високи, внушителни мъже. Всеки от тях при влизането си се ръкуваше с мене, поздравяваше ме и се отдръпваше назад, за да направи място за другите. Всички минаха по този начин, докато се образуваха две дълги редици мъже с пълно въоръжение, натъпкани в малката стаичка. Те се подпираха на пушките си, гледаха втренчено пламтящия огън и държаха мили речи, докато бебето минаваше от човек на човек. В един ъгъл зад тях стоеше стеснително добрата стара баба. Мис Стоун беше царицата на тържеството. Тя разговаряше с тях, смееше се с тях, накара ги да се почувствуват напълно у дома си. Майката сияеше; забрави, че лежи върху слама, мислеше само за това, че бебето ѝ е в безопасност. Каква картина! Какъв прием! Това разбойници ли са, а пък това пленници ли са? Каква промяна, заради едно малко бебе! Разбойниците изглеждаха много весели. Един от тях каза, че трябва да направят подаръци на бебето. Самият той предложи да му

направи чифт сандалки. Друг каза, че ще му направи свирка, а водачът предложи да му ушие хайдушка униформа.

— Как ще я кръстите? — попита един от тях.

— Елена — каза аз, — в чест на майка ми и на мис Елена М. Стоун.

— Знаете ли — каза друг, — в никоя чета не се е раждало бебе. Това е изключително събитие за нас. Ще обезсмъртим името ѝ. То ще бъде написано на пушките ни. На нашите пушки ще пише „Елена“.

Друг разбойник се обади:

— Тази майка ми напомня на Мария, майката на Христос. И тя е лежала върху слама, и то по това време на годината.

— Не — каза друг, — това е мъченица; нито една жена не е страдала като нея.

Тогава те всички се обърнаха и ме погледнаха с огромно състрадание. След като сърдечно разцелуваха бебето, те ни пожелаха лека нощ и изчезнаха навън в тъмнината. Мисля, че тази нощ са имали големи разисквания за това дали е разумно да се запази или не животът на новороденото.

Беше вторият ден след раждането на бебето. Слънчевите лъчи надничаха в колибата през многобройните дупки. Сега при нас имаше двама разбойници, едновременно да ни пазят и да ни помагат. Единият се беше излегнал, а другият седеше облегнат на вратата. Саята беше тъмна като нощ, като се изключат слънчевите лъчи, които се прокрадваха през дупките. Опушеният покрив и многобройните паяжини започнаха да стават монотонни за очите ми; копнеех за светлина, за слънце. Слънчевата светлина е така близо, но и така далече. Тя е отвъд вратата. Ако можеха само да отворят вратата поне за малко. Струваше ми се, че ще полудея в такава тъмнина. Започнах да ставам неспокойна, отчаяна.

— Моля ви, отворете тази врата, искам да видя слънчевата светлина. В тази планина никой не може да ни види.

— Да, разбира се — казаха те, — само че е много студено.

Отвориха вратата и ето я чудната слънчева светлина, ето го планинският склон със сухи кафяви дъбови листа. Сега се наслаждавах на този малък къс природна красота и беше толкова приятно! Влезе водачът.

— Тази нощ ще трябва да пътуваме — каза той. — Тук е много несигурно, но не се безпокойте. Ще се постареем да се чувствувате удобно по време на пътуването. Ще ви носим в един сандък, а един от нас ще вземе бебето. Скоро ще започнат да коват сандъка.

Разбира се, всичко, което можех да кажа, беше: „Много добре“.

Мъжете, както и мис Стоун, се подготвяха за пътуването. Отвън се чуваше: чук, чук. Ковяха сандъка от дъски. На свечеряване времето се промени. Стана мразовито и скоро започна да вали много силен сняг. Моята добра стара баба си беше отишла и се върна, за да ни каже довиждане и да даде подаръка си за бебето. Подаръкът се състоеше от тъмночервена шапчица, украсена със сребърна монета и скилитка чесън. Чесънът се използва като предпазно средство срещу зли очи. Тя също подари на бебето карирана кърпичка като тези, които носят италианските работници. След като наплюнчи пръста си и го пхна в устата на бебето, тя си тръгна. С приближаването на вечерта страх започна да свива сърцето ми. Още не можех да се обръщам настрана; дори и кашлицата ми причиняваше силна болка. Как щях да издържа цяла нощ на това друсане в сандъка, върху гърба на коня? И горкото ми бебенце, как щях да го кърмя?

Помолих мис Стоун да приготи всичко. Скоро навън се чуха оживени разговори. Всички разбойници се бяха събрали, за да обсъдят заедно въпроса дали конете са достатъчно силни, за да носят такъв тежък товар, особено моят кон. Накрая в стаята беше внесен дълъг дървен сандък, точно като ковчег. Той ми напомняше за смърт и аз щях да бъда трупът. Очите ми се напълних със сълзи. Много хора дойдоха, за да видят как щях да бъда поставена в него. Възмутих се. „Излезте — казах, — двама души са достатъчни, за да ме поставят вътре.“

Дъното на сандъка беше постлано с една от нашите черги и половината от една стара, мръсна завивка. После бях повдигната от двама души и поставена в него, а след това покрита с другата половина от завивката. Един от разбойниците се опита да повдигне сандъка, но той беше прекалено тежък. „Няма смисъл — каза той, — прекалено е тежък. Този кои не е достатъчно силен. Ще падне някъде по пътя, а после. . . — и той погледна въпросително.

Много нахълтаха вътре, за да видят в какво се състои работата. Всички се опитаха да ме повдигнат и всички стигнаха до същото заключение — че е прекалено тежко.

— Какво да правим? Потерята е по следите ни. Не е далеч от нас.

— Трябва да се измъкнем — каза водачът, — иначе всички сме загубени.

Те отново се обърнаха към сандъка. Аз бях препятствието. Не знаеха какво да правят с мене, как да се отърват от мене. Закрих лицето си и плаках на глас, в сандъка. Водачът отново погледна към мене и каза:

— Ще трябва да я оставим с един от нас, и нека и двамата се преоблекат в селски дрехи. Ако войската ги открие, ще ги помисли за селяни, които живеят тук. А сега, мис — обърна се той към мис Стоун, вие трябва да дойдете с нас.

Никога няма да забравя шока на мис Стоун и изражението на лицето ѝ. Тя беше едновременно уплашена и възмутена.

— Не — каза тя, — аз не се отделям от госпожата.

Гледката беше трагична. Никога няма да забравя как двама от разбойниците, най-младите, се застъпиха за нас. Те казаха: „Ще останем тук още една нощ. Ако се появи опасност ще се бием, дори да умрем." Утре ще пратим за силни коне, ще направим сандъка по-лек, а и госпожата до утре вечер ще е в състояние по-леко да пътува.

Всички се съгласиха. Извадиха ме от сандъка и ме поставиха обратно върху сламата. Тази нощ и аз, и мис Стоун се чувствахме така зле, че плакахме. Бебето също плака. Следващият ден премина по същия начин, както предишният. Отново настъпи нощ. Бяха доведени силни коне, а сандъка ми скъсиха, което значително намали тежестта му. Пригответихме бебето за път по следния начин. Отдолу сложихме една ризка от тензух. Около бедрата и краката му увихме кърпа. Върху това ~ един пласт памук. Омотахме го в дебел вълнен плат, който да предпазва добре и да държи топли краката му. С няколко вълнени одеяла го увихме от главата до краката. Ръцете му вързахме отстрани под ризката. Над всичко това сложихме голямо одеяло, с което го омотахме така, че единият край да стърчи и да пада върху главата, за да го пази от вятъра и снега. Сложихме и шапката, която бабата му даде.

Един от разбойниците влезе в колибата и изрепетира ролята си по носене на бебето. Предложих му да даде пушката си на някой друг. „Не — каза той, — ако изгубя пушката си, мога да загубя както бебето, така и себе си". Бях обезспокоена от това, че те ще носят бебето. Все още се страхувах, че могат да го удушат, ако започне да плаче на някое опасно място. Мис Стоун разбра чувствата ми и предложи тя да го носи. За целта пригответих нещо като превръзка за през рамо — квадратно парче плат с връв във всеки ъгъл. Поставиха бебето в нея, а после завързаха вървите около врата и кръста на мис Стоун. Тя висеше пред нея като хамак. Четири бучки захар бяха завързани в тънък плат на четири различни места, които да се дадат на бебето да смуче, ако заплаче.

Сега всичко беше готово. Отново бях поставена в сандъка и четирима мъже ме изнесоха от колибата до коня и веднага започнаха да товарят горкото животно. Сандъкът, заедно с мене, беше привързан от едната страна на грубото седло, а другата страна трябваше да се уравни с дървета и камъни. Това беше много тежък и обемист товар. Моят кон потегли, докато приготвяха мис Стоун и бебето. Тъй като пътеката беше много тясна и стръмна, сандъкът започна да се плъзга назад и почти да се влачи по земята. Усещах, че не е добре уравновесен, но беше така тъмно, че мъжете не можеха да видят това. Конят ми беше възбуден и се изкачваше много бързо, хората едвам го контролираха. Чух ги да казват: „Придържайте здраво сандъка, ще се преобърне. Ще се претърколи надолу. Дръжте, дръжте здраво!" С трясък сандъкът се удари в едно дърво. Струваше' ми се, че ми е разбит мозъкът. Пет или шест човека се струпаха като пчели около коня ми и предотвратиха злополуката. Продължихме тежкия път, като сандъкът се удряше ту в някое дърво, ту в някой камък, а много пъти, когато конят се спъваше, падах на земята. Мислех си, че ако бях само малко по-здрава, щях да стана и да тръгна пеша, но това беше невъзможно. Бях така измъчена и уморена, че не можех дори и да плача. В ръцете на разбойници през тази студена нощ, при това скоро може да им дотегне от мене и да ме хвърлят долу в някоя река или пропаст. Да, именно в ръцете на хора, които съвсем не ги е грижа за мене. А сега и бебето плаче. О, нещастие, къде е краят ти? Мое бебенце, скъпото ми, ти си премръзнало и гладно, но майка ти е

здроаво вързана в този сандък; тя не може да дойде при тебе, не смее да говори. Бедното беше изсмукало цялата захар, която имахме за него, и сега започна много силно да плаче.

— О, моля ви, моля ви — проплаках аз, — дайте ми бебето. Позволете ми да го накърмя. То ще умре! — Не последва отговор. — Моля ви, искам да говоря с водача. — Отново никакъв отговор, макар че мъжете бяха близо до коня ми. Конят на мис Стоун беше доста напред, така че не можех да чувам ясно плача на бебето, но майчиният слух е силен. Чух сърцераздирателния плач на скъпото ми. „О, господи, сърцето ми ще се пръсне!“ Откъде намерих сили не зная, но отместих въжетата, вързани около сандъка, и се надигнах до седнало положение. Духаше силен вятър и валеше сняг и мъжете се втурнаха към мене, като ми заповядаха да легна и да се покрия. Бях непреклонна. — Моля ви, детето ми. О, дайте ми го. Тук мога да го накърмя. Господин водач, моля ви, моля ви, дайте ми бебето.

Най-после изпълниха молбата ми. Грабнах малката топчица (тя изглеждаше като топчица) и я притиснах до сърцето си. Тя сякаш всичко разбираше. Започна да бозае и да реве. Само три дни на този свят, и толкова много мъки! Докато я кърмех, двама-трима разбойници свалиха кепетата от гърбовете си, окачиха ги на пушките си и направиха около нас нещо като палатка. Отново занесоха бебето на мис Стоун. Легнах в сандъка и пътуването продължи. Бяхме пътували вече седем часа. Конят ми беше така уморен, че направи няколко опита да легне.

— Карайте — каза водачът на разбойниците, — не оставяйте коня да легне. Загубени сме, ако този кон не издържи.

Пътуването продължи през камъни, скали и стръмни склонове, а хората бяха уморени, не можеха да крепят коня ми. Започнаха да изостават, въпреки честите подвиквания на водача с „Хайде! Хайде!“ да побързат. Зазоряваше се. Трябваше всички да се укрием преди настъпването на деня. Още едно огромно усилие от страна на хората и конете — и стигнахме определеното място. Докато лежах в сандъка, лицето ми беше покрито. Усетих, че развързват въжетата, Много ръце вдигаха и носеха сандъка. Стори ми се, че го прекарват през някаква тясна врата, а след това през друга, и той се стовари с трясък на земята. Откриха лицето ми и се озовах в стая, подобна на предишната, като се изключат бъчвите. Стените и покри вът бяха същите и пак нямаше комин. Не знаехме кога е ден и кога е нощ; беше винаги тъмно. Бебето доста плака, когато пристигнахме. Нямах сили да го забавлявам. Мис Стоун седеше до огъня и тихо пееше приспивна песен.

— О, каза тя, - да имах люлеещ се стол, как щях да приспя това бебе!

Засмях се, защото действително ми се стори много смешно да си мислиш за люлеещ се стол, когато нямахме дори и най-обикновен стол, на който да седнем.. Тук, през този първи ден, имах простуда и треска, но на следващия ден отново се чувствавах добре (т. е. сравнително добре). След два дни отново трябваше да бягаме, защото потерята беше по следите ни. За мъжете беше прекалено трудно да ме носят в сандъка. Напълниха две торби със слама, вързаха ги от двете страни на седлото и аз яздох върху тях. Този път пътуването беше кратко — около два часа. Отсега нататък пътуванията ни станаха по-кратки; просто се придвижвахме от едно място на друго.

*

Беше изминал един месец от раждането на бебето. Бяхме в една ужасно студена и задимена колиба. Ние с мис Стоун бяхме настинали и непрекъснато кашляхме. Бебето също кашляше. От кашлицата и от дима по страните ни се стичаха сълзи. Лягахме да спим. Стаята беше пълна с разбойници и миришеше много лошо. Тази нощ горчиво плаках. Струваше ми се, че повече няма да мога да издържа. Един човек се доближи до нас и хвърли писмо на мис Стоун, която веднага започна да чете. Не можах да дочакам да го дочете.

— Платени ли са парите? — попитах развълнувано.

— Да — каза един от разбойниците.

Радостта, която изпитахме, беше прекалено голяма, за да се изрази с думи.

Отвлечането на Елена Стоун и Катерина Цилка в планините на Македония (16)

След като завърших курса за милосърдни сестри в Ню Йорк в 1900 г., реших, че е вече време да се завърна в родината си в Македония. В същата година Григор Цилка беше завършил науките си в Ню Йорк и смяташе да се връща в Албания. С Григор Цилка се познавахме още от училището в Самоков, но напоследък дружбата ни се засили и ние решихме да свържем съдбата си и да работим заедно. Венчахме се и отидохме в Албания да работим като учители в девическото училище в Корча.

През пролетта на 1901 г. Елена Стоун дойде в Корча, за да присъствува на закриването на учебната година. Тя ни каза, че през лятото трябвало да отиде в Банско, дето щяла да ръководи летен курс за млади учителки. И ние с мъжа ми искахме да прекараме лятната ваканция в Банско при моите родители, които не бях виждала от близо 10 години, те се зарадваха много, че щяхме да пътуваме заедно с мис Стоун. (17)

Пътуването на коне до Банско траеше осем дни и се смяташе извънредно трудно и рисковано не само поради лошите пътища и липсата на удобства, но и поради опасността от разбойници и турски нередовни банди, които не рядко бяха нападали пътниците. Много бяхме чували за такива нападения и сега нашите проводачи, от които бяхме наели конете, добавиха нов запас от собствени и чужди приключения. Не бяхме спокойни, но не и дотолкова изплашени, щото да се откажем от пътуването.

Пътуването се оказа уморително, но без особени неприятности и ние благополучно пристигнахме в Банско. Мис Стоун започна работата си с летния курс, а ние се отдадохме на почивка при моите близки и подновихме много стари познанства.

Трите месеца отлетяха и ние започнахме да се готвим за завръщане в Корча.

*

Месеци по-късно научих, че през онази пролет на планината Пирин се събрал съвет от македонски чети, за да обсъждат как да набавят средства за оръжие и други военни припаси. Те били чули, че д-р Хаус, глава на американската мисия в Солун, трябвало да дойде в Банско през онова лято и решили да го отвлекат за откуп. Обаче д-р Хаус отменил намерението си и не дошъл. Тогава вторият избор на четниците паднал на мис Стоун, която била даже по-подходяща, защото за нея, като за жена, американците биха платили с по-голяма готовност. Но сама жена „между такива истински дяволи като нас“ (според думите на главатаря на четата) без друго би загубила разсъдъка си, затова решили да хванат още една жена, която да бъде като другарка на мис Стоун. Това ни го разказа един от четниците, когото ние нарекохме Стоян и който често разговаряше с нас през пленничеството ни в планината.

*

Летният курс завърши. Мис Стоун и някои от нейните учителки-курсантки бяха решили да заминат от Банско на 3 септември. Ние с мъжа ми смятахме да заминем по-рано, но за да пътуваме с нея, и ние отложихме тръгването до онази дата.

Както беше редът, събрахме се доста голяма група пътници, за да пътуваме по-весело и да се чувствуваме по-сигурни. Освен нас тримата бяха четири учителки от летния курс, една жена (госпожа Ушева) със сина и дъщеря си, трима ученици и трима непознати, които се присъединиха към групата в последния момент. Освен това придружаваха ни и трима мъже, от които бяхме наели конете.(18)

Първоначалното възбуждение премина и ние скоро се наредихме в единична верига, всеки отдаден на мълчаливите си мисли.

След около три часа стигнахме при един турски военен пост. Войниците наизлязоха и започнаха да ни оглеждат с нахално любопитство, от което всички станахме нервни и неспокойни. Но след един кратък контрол те ни оставиха да отминем. От това настроението ни веднага се повдигна и ние продължихме пътя си весели и бързиви. Бяхме навлезли в една долинка, която разделяше планината Пирин от Рила; от двете страни се виждаха гъсти борови гори, а в средата течеше бистра камениста рекичка. Един от младежите отбеляза красотата на природата и предложи да спрем, за да похапнем. Всички слязохме от конете, свалихме кошниците с провизии, наизвадихме каквото имаме, и всеки покани другите да си вземат каквото пожелаят.

Обедът мина весело; г-жа Ушева се оказа разговорлива и майчински внимателна към всички, учениците пяха и се закачаха един с други, даже и водачите на конете се развеселиха, след като поканихме и тях да вземат участие в угощението.

След един час тръгнахме отново и скоро навлязохме в едно дефиле между две стръмни скалисти стени по една тясна пътека, която извиваше покрай малката река. След малко стигнахме местността „Подпряната скала“, където една грамадна скала стърчеше от планинския склон, надвиснала над дефилето, и изглеждаше като подпряна от две по-малки скали. На това място пътеката се стесняваше толкова много, щото принуждаваше конниците да газят по водата.

Щом като преминахме скалата и излязохме на малко по-открито място, видях г-жа Ушева да се обръща побледняла и с ужасен поглед. В същия момент десетки въоръжени мъже наизскачаха иззад дърветата, насочиха пушките срещу нас и ни викнаха да слезем от конете. За момент останах като вкаменена, после реших, че това са разбойници, които искат да ни ограбят. Нито мъжът ми, нито аз имахме много пари, и единствената ценност, за която помислих, беше часовникът, подарен на мъжа ми за спомен от другарите му в Ню Йорк. Той държеше много на този часовник и за по-сигурно ми го беше дал да го пазя в джобчето на блузата ми. Рекох да го скрия под колана на полата си, но ръцете ми трепереха, часовникът се отплъзна върху колана и увисна на верижката си пред очите на всички. Един от „разбойниците“ се приближи и ми каза с лека насмешлива усмивка: „Прибери си часовника, да не го загубиш“. Изненадах се, че не ми го взе, но това съвсем не ме успокои.

Подкараха всички ни нагоре по склона на гората, докато стигнахме до една малка поляна. Казаха ни да седнем на тревата и докато една част от тях ни заобиколиха да ни пазят с насочени пушки, другите започнаха да ровят по кошниците ни и да ядат каквото намерят. Личеше си, че бяха много гладни.

По едно време наблизко се чу изстрел. Спогледахме се уплашено, а между „разбойниците“ се забеляза известно смущение. Скоро се показва един мъж с окървавено лице и вързани ръце, следван от един „разбойник“, който го подтикваше към нас и ругаше. Познахме веднага един от пътниците, които се бяха присъединили към групата ни в последния момент. Той обикновено оставаше по-назад и рядко вземаше участие в нашите разговори. Като видял нападението, той успял да се скрие и след това тръгнал назад, обаче един от нападателите го забелязал и се втурнал да го гони. Пътникът се обърнал, извадил револвер и стрелял, но не улучил. Разсърденият „разбойник“ се втурнал след него, ударил го по челото с кондака на пушката и го повалил на земята. После му вързал ръцете и го подкарал към нас.

Четирима от „разбойниците“ се посвещаваха няколко минути, повалиха вързания с лице към земята и докато се опомним, извадиха камите си и ги забиха в гърба му. Чухме само слаб стон.

Останахме втрещени. Всичко се случи толкова бързо, щото нямахме време да се опомним и неволно станаме свидетели на всичките подробности на ужасната сцена. Госпожа Ушева припадна, другите жени стенеха, а мъжете стояха като вкаменени. Някой пошепна, че сега ще ни избият всички. Аз закрих лицето си с ръце.

По-късно научих, че по този начин четниците изпълнявали смъртните присъди. В тях вземаха участие няколко души, за да споделят отговорността и да не остане само у един съзнанието, че е извършил убийство. Убитият човек бил познат турски информатор, когото четниците отдавна търсели да заловят и накажат.

До този момент мис Стоун се беше държала спокойно и се стараеше да дава кураж на другите. Но скоро един от мъжете ѝ направи знак да го последва и я отведе някъде в гората. Бях убедена, че я е убил. След малко той се върна и се огледа наоколо, и ние очаквахме да видим кой ще бъде следващата жертва. Той се приближи до мене, хвана ме за рамото и ме поведе. Мъжът ми се

втурна към нас, но веднага двама души го хванаха и го задържаха между себе си. Последвах „разбойника“ и скоро видях мис Стоун седнала до едно дърво. Спогледахме се, седнах и аз до нея, а тя ми каза: „Моето момиче, бъди търпелива, засега не можем да направим нищо, освен да се помолим“.

Дойдоха още няколко души и ни казаха да вървим нагоре, дето ни чакаха два коня, оседлани и приготвени за нас. Качиха ни на конете и тръгнахме; осемнадесет души вървяха напред, по двама от страни; двама водеха конете и един вървеше след нас.(19) Като стигнахме до една височина, аз се обърнах и погледнах назад към полянката; видях ясно всички как седяха, закрили с ръце лицата си, видях и мъжа си между двамата, които все още го държеха, дигнах ръка и извиках колкото имах глас, но един от „разбойниците“ ми закри устата с голяма груба ръка. Вървахме така около два часа, докато стигнахме една ниска полусрутена постройка, която някога трябва да е служила като планинско жилище. Заведоха ни през вратата в един тесен коридор и после в една тъмна стая, в която имаше само един малък прозорец. Тук ни оставиха сами и затвориха вратата. Ние се сгушихме в един ъгъл и седяхме така в почти пълна тъмнина. След доста време трима едри мъже се приведоха, за да минат вратата, влязоха и седнаха по турски пред нас. Единият се поокашля и почна да говорн. Той ни каза, че ние не трябва да се боим за живота си, нито за живота на спътниците ни. Заловили са ни с определена цел, която щели да ни обяснят по-късно, а засега трябвало да изпълняваме сяпо всичко, което ни поръчат. Каза ни също, че за няколко дни трябва да изминем дълъг изморителен път, но след това ще ни настанят по-удобно; във всеки случай нашето пленничество нямало да продължи много и скоро щели да ни освободят. Изведоха ни навън, като един четник държеше здраво ръката ми, а друг - ръката на мис Стоун.

Погледнах моя четник и потръпнах от страх. Той беше висок, сух, малко приведен, с много широки рамене и дълга сплъстена коса. Лицето му имаше строг вид, а очите му поглеждаха живо по всяка посока. Погледът му ми се видя див, но не свиреп. „Имаш ли сестра?“ — го попитах аз. — „Имам, каза той, но ти върви и не приказвай“.

Така вървахме надолу по една стръмна пътека не знам колко време, докато вече нямахме сили да ходим и спряхме при една пресъхнала река. Постлаха на пясъка една овчарска гуна, казаха ни да легнем на нея, покриха ни с друга и ни оставиха да почиваме. Веднага заспахме, но ни събудиха скоро, защото четата трябваше да се отдалечи колкото се може по-скоро от онази местност. Докараха ни коне и ние бяхме доволни, че поне временно нямаше да понасяме неприятната им близост. Не знам колко време пътувахме така, но трябва да е било цяла нощ. На разсъмване спряхме и вече знаехме, че ни очаква дълга почивка, защото четниците избягваха да пътуват денем. Спряхме при един завой на реката, двама разузнавачи бяха изпратени по склона на планината да търсят удобно място за престой и да се уверят, че няма опасност от нападение. Другите останаха да чакат с нас; някои завиха цигари и запушиха, други започнаха да играят хоро. По-това време четниците изглеждаха доста спокойни и безгрижни. Само един от тях, когото ние взехме за главатар на четата, личеше, че е загрижен, сериозен и съзнаващ тежката отговорност, която носеше за пас и за другарите си.

Наляво от нас се издигаше склона на планината, като почти отвесна скалиста стена, обраснала с храсти и тук-таме с редки дървета. На върха ѝ беше стигнал един от разузнавачите и ни правеше знак да го последваме. Тръгнахме наново, но този път трябваше да се катерим по стръмнината, като се хващаме за всеки храст и за всеки камък, попаднал под ръцете ни. Спъвахме се, плъзгахме се и падахме, докато не бяхме в състояние да продължим по-нагоре. Главатарят се поогледа, мястото като че му хареса и ни остави да лежим, както бяхме паднали. Той каза нещо на другарите си, те се втурнаха наоколо, нахършиха клони от околните дървета и ги нахвърлиха върху нас да ни закрият. След това всички изчезнаха. Ние лежахме, както си бяхме, и не смеехме да помръднем.

Отдето бяхме, можехме да видим само клони и в промеждутъците синьо небе; нямаше вятър и тишината беше толкова пълна, щото нервите ни не можеха да я издържат. Мис Стоун започна да движи безпорядъчно ръцете си и да върти очите си от една страна на друга, та се уплаших да не е полудяла. По едно време тя скокна на крака, махна клоните, които я покриваха, и се развика: „Не мога повече, и няма повече да търпя. Ние трябва да знаем защо сме тук и те трябва да ни кажат защо са ни отвлекли!“ Тя се разплака и завика още по-силно: „Чувате ли? Има ли някой да ме чуе? Искам главатаря, кой е главатарят?“

Веднага се приближи високият четник, който ме беше придружил и когото бях попитала дали има сестра (пomeжду си по-късно ние с мис Стоун го бяхме нарекли Стоян). „Ти ли си главатарят?“ — го попита мис Стоун. — „Не, но ще му кажа да дойде, ако искате“ — каза той.

След малко един друг четник изникна из едни храсти и се приближи към нас. Той нямаше вид на главатар и изглеждаше смутен и неспокоен, като че ли не се решаваше да проговори.

— Кажи ми, моля ти се, турски разбойници ли сте или християни? — го попитах аз.

— Смесени сме — каза той — и турци, и албанци, и българи, имаме и един евреин. Но не сме разбойници. Скоро ще ви обясним всичко и ще разберете защо сте тук. Той ни помоли доста учтиво да потърпим и да гледаме да не се издадем, защото било зле за всички, най-много за нас, ако ни открият турски войски.

Стоян изглежда, че беше натоварен да се грижи за нас. По едно време той дойде с едно котле с мляко и две дървени лъжици, но ние не можехме да ядем. Пошепнахме си, поплакахме и след това замлъкнахме съвсем.

Беше почнало да се стъмва. Сега всички четници бяха на крак. Двама тръгнаха напред да разузнават, а другите се наредиха да ги последват; четирима тръгнаха заедно с другите един след други. Трябваше да се изкачим до върха на склона, преди да можем да се качим на конете. Стоян ходеше до мене и ме държеше за ръка, като подбираше пътя лек като коза. Стигнахме върха, отдето се виждаше една по-равна пътека, по която можехме да яздим. След няколко часа яздене стигнахме до друга планинска колиба и ни вкараха в една стая, която изглеждаше по-удобна от първата. Трима души влязоха и седнаха при нас. Единият беше едър 35—40-годишен мъж с широки плещи и силно телосложение. Лицето му, строго, но доста добродушно, излъчваше

спокойна сила и решителност. Вторият беше малко по-млад, не толкова едър, с мургаво лице и особено остър недобродушен поглед. Предположих, че първият е главатар на четата, а вторият негов заместник; така се и оказа. Третият беше Стоян.(20) Те седнаха по турски срещу нас и главатарят се обърна към мис Стоун. Обясни ни, че те не са разбойници, а четници, борци за свободата на Македония и против турското робство. Отвлекли са ни за откуп и ще търсят за нас 25 000 турски лири.

— Но моите хора не са милионери, а мисионерите са бедни — каза тя. — Те никога няма да успеят да съберат такава голяма сума.

Тогава се обади вторият и каза, че парите трябва да се намерят, и то скоро. Ако не бъдат платени вътре в двадесет дни, те щели да ни убият. Той каза, че мис Стоун трябва да напише едно писмо до американската мисия, като обясни положението и изложи искането на четата. Съвсем не забелязах кога са станали и излезли.

Но от този кратък разговор мис Стоун доби нов кураж. Тя ми каза, че била убедена, че тези хора никога не биха изпълнили заплахата да ни убият. От начина, по който приказват и се държат, личи, че те са смели хора, решени на всичко, но никога не биха посегнали да убият или умишлено да навредят на две безпомощни жени.

По-късно през деня Стоян ни донесе храна, която ни се стори доста вкусна, като се има пред вид обстоятелствата, при които беше сготвена, и съмнителните готварски способности на Стоян. Стоян биваше винаги много любезен, когато идваше сам при нас. Той беше действително красив човек и мис Стоун още първите дни беше забелязала, че „даже и когато лицето му е изцапано, той си остава красив". Той беше висок, с атлетическо телосложение, обикновено държеше тялото си малко приведено напред, а движенията му бяха ловки и грациозни като на младо диво животно. Очите му бяха тъмносини, добродушно насмешливи, но понякога ставаха зли и свирепи. Даже и Мери Хаскел, мисионерката от Самоков, на която той по-късно предаде едно наше писмо, ни каза, след много месеци, че очите на Стоян ѝ направили особено силно впечатление.

Вече от два дни бяхме с четниците и отново бяхме на конете си, готови за трета нощ пътуване. Голяма група четници ни чакаха пред колибата, и всички стояха мълчаливи и сериозни. Всичко ни изглеждаше странно и мистериозно. Само на двама души се решавахме да приказваме и на тях бяхме сложили имена, които си бяхме измислили сами (в същност ние никога не научихме истинските имена на нито един от четниците; те и помежду си си служеха само с псевдоними). Единият беше Стоян, а другия нарекохме Добрия човек; така го беше нарекла мис Стоун, защото е един разговор с нея той ѝ беше казал, „че и той е чадо божие". Това име му и подходеше, защото през цялото ни пленничество той нито един път не се показва груб и нелюбезен към нас. Стоян ни обясни, че той е истинският глава и водач на четата и ние често го наричахме шефа. Когато той отсъствуваше, на негово място оставаше главатар мургавият му заместник, когото мис Стоун беше нарекла Лошия човек. (Години по-късно научих, че Добрия човек беше Яне Сандански, прочутият водач и участник в македонското революционно движение, но за това нямах никакво потвърждение).

Третата нощ пътувахме с голяма предпазливост, защото трябваше да минем покрай няколко турски полицейски поста. На два пъти ни оставяха сами с водачите на конете, а другите се разпръсваха напред, готови да се бият, но нищо не се случи.

Водачът на моя кон беше едно много младо момче, което изглеждаше, че умира за сън. Пътеката беше станала по-стръмна и неравните движения на коня ме измъчваха. От клатенето от една страна на друга самарът по едно време се извъртя съвсем и аз се намерих на земята, след това нещо ме удари по главата и ма причини силна болка. Оказа се, че ремъкът на самара се беше скъсал, аз бях паднала, а самарът паднал на главата ми. Мис Стоун и момчето дойдоха да ме повдигнат и момчето ме попита: „Госпожице, искаш ли лекарство за припадане?“ (четниците често бъркаха, като вземаха мене за госпожица, а по-възрастната мис Стоун за госпожа). „Да се махаш оттук!“ — му викнах аз и тримата прихнахме да се смеем. Смениха ремъка и ние отново поехме с настроение доста повишено след комичната случка.

На сутринта на четвъртия ден се намерихме на една красива планинска равнина. Времето беше прекрасно, великолепната гледка повдигна духа ни и помогна много да успокои страха ни. Донесоха хляб и печено месо, което ни се стори много вкусно при свежия остър планински въздух.

Друга нощ, пак на път; нищо особено за отбелязване. След няколко часа по планински пътеки минахме на по-равно място, навлязохме между царевични ниви, после покрай лозя и накрая се намерихме в двора на една къща. Стаята, в която ни заведоха, беше съвсем гола и изглеждаше много нечиста. Помислихме, че това трябва да е някакъв хан, защото не видяхме нито жени, нито деца. Имаше три прозореца и здрави железни решетки, подът беше гола набита земя, стените бяха напукани и много опушени. Тук ни оставиха цял ден и следващата нощ. Вечерта Стоян дойде, придружен от Лошия човек, който заместваше главатаря, и още един млад човек. Те застанаха срещу нас и ни гледаха като че ли с подозрение, без да кажат нищо. По едно време Стоян ни каза да легнем да спим. „Преди това обаче вие трябва да излезете, не е прилично да стоите тук“ — му каза мис Стоун. Той ни каза, че имали заповед да стоят през всичкото време при нас и да не ни изпускат от очите си.

Постлахме една черга на земята и легнахме на нея облечени, както си бяхме. Веднага ни нападнаха дървеници и не само не ни оставиха да спим, но на другата сутрин станахме целите в пришки, а мене ме и тресеше. Приближих се до прозореца и се опитах да го отворя, но трябваше да ми помогне Стоян; хванах железните пръчки на решетката и ги почувствувах гладки и приятно хладни. Обаче нервната треска и особено присъствието на тримата мъже ми станаха непоносими и аз започнах да крещя: „Убийте ме, убийте ме, ако искате, но махнете се оттук!“ Те се спогледаха объркани, смутени и засрамени и веднага излязоха навън. Почувствувах голямо облекчение, като останах само с мис Стоун, без никой да ни гледа. Мис Стоун започна да ме глади по челото и малко по малко спокойствието ми се възвърна.

Донесоха ни пържено пиле, грозде и круши и ние ядохме колкото можахме, при все че няхахме апетит. Смяташе се опасно да стоим повече от два дни на едно и също място, затова на третия ден ни заведоха в една изоставена винарска изба, дето въздухът беше толкова развален, щото и

самите ни пазачи не можеха да го понасят, та ни преместиха в една стая над избата. Тук имаше достатъчно въздух, тъй като стените, както и таванът бяха пълни с широки пукнатини. Самата къща беше самотна и се намираше на върха на невисок хълм. Тук стояхме през деня, а през нощта ни извеждаха да се разхождаме в близката гора. На една от тези разходки ме придружаваше едно много младо момче, почти дете. „Как се казваш?“ — го попитах аз. — „Викай ми както щеш“ — ми отговори той. Мис Стоун каза, че трябва да го наричаме Георги, защото виждаше, че има добро лице; надява се да има и добро сърце. „Георги — му каза тя, — имам брат на твоята възраст. Кой знае колко се измъчва той за загубената си сестра. Не би ли искал да ни бъдеш като брат?“ Той се обърна настрана и не каза нищо, но оттогава се стараеше всячески да се покаже добър и услужлив към нас. Той беше на деветнадесет години, имаше хубаво лице и гладка кожа, като на момиче. Животът му в четата трябва да е бил много труден и той често изглеждаше тъжен и уморен, освен когато наблизко биваше Стоян. Привързаността и възхищението му към Стоян бяха очебийни и той се стараеше с всички усилия да понесе негодите и да се държи като другите.

Един ден Стоян и Лошия човек донесоха мастило, перо и хартия и казаха на мис Стоун да напише писмо до мисията, в което да опише положението ни и да изложи искането на четата за откуп. Тя им каза, че такова писмо е съвсем безполезно, но те настояха и тя седна да пише. Писмото трябваше да бъде изпратено в Солун и да се предаде по един пратеник, посочен от мис Стоун. По-късно разбрахме, че писмото не било предадено в Солун, а попаднало в Банско, дето го предали на моите родители. Това нещо ние го разбрахме след единадесет дни.

В „колибата на хълма“ (така бяхме нарекли къщичката над винарската изба) ни беше доста удобно, но и тук бяхме принудени да понасяме присъствието на постоянен пазач; бяха решили да оставят при нас само един човек, който не трябваше да се отдалечава, но не трябваше и да гледа към нас, та през цялото време имаме в стаята си един мъж, който стоеше или седеше обърнат с гръб към нас. Тази особена стража била необходима, за да следи да не правим опит за бягство или за връзка с „външния свят“ и едновременно да ни се намира под ръка за разни услуги. Пазачите ни семеняха по дежурство или по назначение от главатаря. Една сутрин забелязахме, че ни бяха дали нов пазач. Той току-що се беше мил и търкаше енергично врата и лицето с един голям пешкир. Косата и брадата му бяха вчесани грижливо и със съвършенството на цивилизован човек. Дрехите му бяха чисти: спретнати и внимателно закърпени. Нашето любопитство се подбуди да видим и лицето на този човек, толкова различен от другите. То беше доста хубаво пълно лице, с правилни черти и свеж розов тен. Самият човек беше нисък и доста пълен и ние го нарекохме Шишко. Той се оказа весел, приятно разположен човек, каквито нерядко биват пълните хора, и умееше да пее и да свири с уста с такова майсторство, щото заради тези му дарби се считаше за една от ценностите на четата. „Ако има нещо, което мразя на тоя свят, то е да прислужвам на жени“ — ни каза той веднъж, и именно това го бяха накарали да върши сега. Но най-много от всичко ние ценяхме готвенето му, в което се показваше много изкусен и фантастично чист.

Така минаха десет дни, а до фаталния двадесети ден оставахме още толкова, но това не ни тревожеше много. Един ден отново дойдоха тримата водачи заедно. Те изглеждаха раздразнени и сърдити. Лошия човек заговори пръв: „Вашият пратеник не успял да занесе писмото в Солун — се

обърна той към мис Стоун. — Давам ви още десет дни срок; ще напишете ново писмо и този път ще го адресирате до мисията в Самоков." — „За толкова късо време не ще успеят да направят нищо" — каза мис Стоун. „Да им дадем още двадесет" — каза Стоян. Тогава тримата почнаха да се пазарят и накрая се установиха на осемнадесет дни, както предложи Добрия човек.

Мис Стоун седна да пише, а Стоян седна до нея да ѝ диктува, но те веднага почнаха да се карат, защото тя отказваше да пише неверни неща. Накрая тя написа две писма, едното до доктор Хаскел в Самоков, а другото до г-н Пийт, секретар на Бюрото на Американската мисия в Турция. И пак останахме да чакаме в нашия затвор.

Зарадвахме се, когато научихме, че Лошия човек бил изпратен с особено задание и щял да отсъствува доста дълго. Вероятно той не беше чак толкова лош, но видът му беше суров и неподатлив, а гласът му звучеше грубо и обидно заповеднически.

Чакахме и отчаянието ни постоянно растеше; моментите на надежда се сменяха с периоди на отчаяние и плач. „Дали е жив моят мъж?" — се питах често, но четниците никога не ми даваха определен отговор и аз се бях убедила, че са го убили.

Мис Стоун рядко мислеше за собствените си нужди, тя се безспокоеше повече за мене: аз очаквах бебе след три-четири месеца и моето състояние тревожеше не само нас, но и четниците. Те полагаха много старания да ми създават удобства и да ми намират подходяща храна. Един ден шефът прати за яйца един от четниците, когото наричахме Антон. Мисията му не беше без известен риск. Когато се върна, той ни разказа как заставил кокошките да му дадат яйца. „Първо попитах един селянин дали има яйца, но той ми каза, че няма. После попитах втори, трети, предложих им даже пари, но и това не помогна. Тогава влязох в един двор и видях, че е пълен с кокошки. Извадих револвера и казах на домакина да събере жените и да ги накара да хванат кокошките и да ги вкарат в една стая. Кокошките, цялото семейство на селянина и аз с изваден револвер стояхме в тази стая няколко часа, докато едно по едно яйцата почнаха да се търкулват изпод кокошките. Не можех да удържа смеха си, а заедно с мене се разсмя и цялото семейство. Събрах яйцата, вързах ги в кърпа и... ето ме."

Четниците се разсмяха и на нас ни стана по-леко, като ги гледахме весели и безгрижни. Тяхното настроение се променяше често и обикновено отразяваше близост или отдалеченост от опасността да бъдем нападнати; когато опасността беше близка, лицата им ставаха намръщени и зли.

Монотонният ни живот в „колибата на хълма" не беше толкова потискащ, въпреки постоянното присъствие на пазача ни. Ние можехме да се любиме на природата, хвърляхме трохи на птичките и се опитвахме да свържем приятелство с тях, приказвахме, седяхме с часове без да правим нищо и пак приказвахме. През деня четниците се криеха в някакъв голям зимник и навярно скучаеха много, но вечерта излизаха и навярно заемаха наблюдателни постове, а другите тичаха наоколо, играеха хоро или просто се разхождаха. Обикновено и нас ни извеждаха да се разхождаме в близката горичка.

Нашето следващо жилище беше една кошара. Есента беше напреднала и студът започна да става неприятен. Ние лежахме в един тъгъл, зарити в слама, а мъжете лежаха на земята кой как свърне. Стоян беше изпратен да занесе писмата на мис Стоун в Самоков и го очаквахме с нетърпение да се върне не само ние, но и цялата чета. Четниците бяха станали нетърпеливи и това се отразяваше в отношението им към нас, в държането им, в погледите им. Често чувах дълбокия и плътен глас на ръководителя да ги кори и увещава да бъдат любезни с нас. Но и самият той бе започнал да проявява признаци на загриженост и безспокойство. Беше ни страх да плачем; знаехме, че четниците се дразнеха, като ни виждаха да плачем, и сега трябваше да се въздържаме, за да не предизвикаме неприятни или груби реакции от тяхна страна.

Една сутрин, като се събудих, видях мис Стоун да се ослушва внимателно: „Стоян трябва да се е върнал“ — прошепна ми тя. И аз чух Стоян как се разговаряше оживено с другите. Чудехме се защо не идва да ни разкаже за мисията си, и най-сетне той се показва, широко усмихнат, и подаде едно писмо на мис Стоун. Наблюдавах я, като го четеше, и видях как постепенно лицето ѝ се проясни от радост. И усмивката на Стоян стана по-мека и затрогната. Когато мис Стоун завърши четенето, той седна до нас и ни разказа много повече, отколкото бяхме очаквали. Писмото беше от една приятелка и бивша ученичка на мис Стоун, госпожа Касърова, която по онова време заемаше някаква длъжност в двореца на българския княз Фердинанд. В писмото си тя пишеше, че мис Стоун има много добри приятели, които не са я забравили и правят всичко възможно, за да ускорят освобождението ѝ. Тя се била срещнала с г-жа Атууд, от която научила, че майката и братята на мис Стоун били добре и се молели за нея. Писмото беше дълго и при все че не съдържащо нищо конкретно, то повдигна надеждите ни за освобождение.(21)

Писмото дойде на 29 октомври. Стоян ни каза, че приказвал с д-р Хаскел, който веднага съзнал важността за бързо действие и заминал за Цариград, така че можехме да очакваме бързи резултати.

Но делото трябва да се е натъкнало на неочаквани трудности и започна да се протака. Признаци на нетърпение се появиха наново и сам Добрия човек загуби обичайното си хладнокръвие. Казаха, че делото минало в дипломатически ръце, че американският консул в Цариград г-н Дикинсън заминал за София, за да се заеме лично с него. Това не беше никак по вкуса на четниците, които знаеха, че дипломатическото вмешателство означава бавене и безкрайно протакане.

Мис Стоун не съзнаваше това и беше доволна, че делото попаднало в официални „компетентни“ ръце. В отговора си на г-жа Касърова тя прибави и дълго писмо за консула Дикинсън, като му обясни положението ни и го помоли да действа бързо за нашето освобождение. Тя писа и на майка си в Америка.

При все че се боях, че ще ми откажат и аз поисках разрешение да пиша на родителите си (не на мъжа си, тъй като не знаех дали е жив). Разрешиха ми с такава готовност, щото се усъмних в намеренията им да предадат писмото ми. И в действителност подозренията ми се оказаха оправдани, както се научих впоследствие. От шест писма, които бях написала през цялото

пленничество, само една бележка, която бях прибавила в първото писмо на мис Стоун, беше попаднала в ръцете на мъжа ми.

Стоян служеше едновременно като куриер и като представител на четата в преговорите за откуп. За да не го познаят турските власти, той беше принуден да се облича по най-различен начин. Веднъж се беше облякъл като ученик. Панталоните му бяха къси и окъсани, куртката вехта, но доста широка, но той действително изглеждаше като неочаквано израснал селски ученик, който износва за последната година старата си униформа. Под куртката той носеше широк пояс, натъпкан с патрони и два пълни револвера. Той взе писмото ни и скоро изчезна по пътеката.

Пак започна безкрайно чакане. Добрия човек идваше често да седи при нас и ни разказваше за събитията по света. Той ни каза, че парите за откуп ни били събрани чрез специално организирани волни пожертвувания между американския народ и изказа изненада, че са успели да съберат такава голяма сума за толкова късо време. Парите били пратени в Цариград в Американското консулство. Той се показва уверен, че след като получи писмото на мис Стоун, консулт Дикинсън ще предаде парите на Стоян, упълномощен за това от самата мис Стоун, и затова скоро можем да се надяваме да бъдем освободени. Но дните минаваха, а Стоян все още не идваше.

Наближаваше Денят на благодарността, големият американски празник, и ние очаквахме делото да се приключи преди този ден, защото знаехме, че за празника консулт щеше да се завърне в Цариград при семейството си и това щеше да означава ново закъснение. На вечерта преди празника Георги беше дежурен и стоята ни (от кошарата се бяхме върнали наново в „колибата на хълма“) и аз му обясних значението на празника и традиционната пуйка, която се готвеше на този ден във всяко американско семейство. Казах му: „Кой знае колко тъжна се чувства мис Стоун в този ден далече от семейството и близките си“. Георги не каза нищо, но на другия ден дойде весел и засмян и ни каза, че намерили пуйка за нас и питат как да я сготвят.

Това внимание затрогна мис Стоун и тя сърдечно благодари на четниците за този жест на симпатия и доброжелателство. По-късно през деня дойде и Добрия човек и ни донесе други подаръци: шарени вълнени чорапи и топли долни дрехи, които бяха груби и зле ушити, но по-късно се оказаха много полезни.

Стоян беше пристигнал предишния ден, но това ние узнахме чак след празника, защото новините, които носеше, съвсем не бяха радостни. Мис Стоун запита Добрия човек как си обяснява закъснението на Стоян и той, след като се поколеба малко, избухна в сърдити ругателства. Каза ни, че всичко пропаднало, че Стоян се завърнал, но по всичко личело, че консулт имал намерение да води дълги пазарлъци. „Той смята, че ще ни умори и ще ни принуди да отстъпим, но греши много. Той не знае с кого има работа. За сега ние прекъснахме преговорите и няма никога да приемем да преговаряме с него, няма вече да пращаме никого. А вас ще ви заведем във високите планини, далече от всеки възможен контакт с консулството и ще ви държим, докато тези хора заплатят последната стотинка от откупа, даже и пет години ако стане нужда“.

Няма смисъл да описвам отчаянието, в което изпаднахме от тези новини. Времето ставаше все по-студено, а ние няхаме зимно облекло. Добрия човек ни донесе някакъв шаяк и ние си направихме рокли, но нито мис Стоун, нито аз разбирахме от кроене и шиене, та роклите излязоха неудобни и смешни.

Пригответихме се набързо за зимното ни изгнание. Цяла нощ се изкачвахме по планини, покрити със сняг. Тесните стръмни пътеки се извиваха от една страна покрай отвесни планински склонове, от другата — покрай дълбоки пропасти. Едно подхлъзване на коня можеше да се окаже фатално. Високите върхове, стърчащи от всички страни, измамната лунна светлина, почти пълната тишина, в която от време на време се чуваше далечният шум от течаща река, четниците, които ту се мяркаха пред очите ни, ту изчезваха като сенки, всичко това вземаше особен свръхестествен характер и върху физическата ни умора и страдание се прибавяше неприятно чувство на суеверен страх. Вятърът, който духаше от време на време, проникваше в телата ни, а краката бяха измръзнали и не чувствувахме даже и болка. По едно време си изтървах галоша и четникът зад мене ме изруга, че съм искала нарочно да оставя следи по пътя. Но скоро и той се убеди, че краката ми бяха измръзнали и не чувствувах нищо.

Най-сетне стигнахме до една постройка. Като видяха колко бяхме измръзнали, четниците ни дадоха малко ракия, която ни съживи и ни даде възможност да дойдем на себе си. През деня двама четници седнаха и ни направиха цървули от овча кожа. На следващата нощ обухме вълнените чорапи и цървулите, облякохме вълнените шаечни рокли, загърнахме се с тежки овчарски ямурлуци, и все пак студът проникваше и ни правеше да треперим. Изкачвахме се все по-високо и по-високо. Пред нас се издигаше висок бял планински връх, а под нас бяхме оставили море от бели облаци, между които тук-таме стърчаха остри върхове като бели самотни островчета. Снегът около нас изглеждаше синкавобял и беше свършено гладък. Нямаше вятър и тишината беше пълна.

Четниците сега се почувствуваха вън от всяка опасност и започнаха да стават весели и игриви като деца. Те скачаха, крещяха и пееха, съвсем немелодично, докато по едно време Шишко запя някаква хайдушка песен. Звучният му глас и особената меланхолична мелодия на песента принудиха другите да млъкнат и малко по малко всички изпаднаха в тъжно сантиментално настроение.

По едно време един от четниците посочи напред и извика: „Ето и целта ни.“ То беше нещо като овчарска колиба и изглеждаше съвсем малко. „Вие по-добре почакайте малко вън, докато запалим огън; тук за трима място няма“ — каза един друг, смеейки се. Докато стояхме и чакахме в дълбокия сняг, той запали огън, но изглежда, че се престара и след малко цялата колиба беше в пламъци. Не знаехме да се смеем ли или да плачем. След това ни заведоха в една овчарска кошара, дето запалиха два големи огъня и започнаха да се греят. Тук видяхме и някои от четниците, които не бяхме успели да видим добре по-рано, защото все се обръщаха и криеха лицата си от нас.

Началникът и момчето Георги събраха слама, постлаха я пред огъня и ни казаха да седнем. Тук трябваше да прекараме останалите часове на нощта, а на другия ден се надявахме да стигнем предназначеният ни окончателно убежище.

На сутринта тръгнахме отново, но този път пътуването не трая дълго, при все че беше много трудно за нас и за конете. Стигнахме при една полусрутена каменна постройка, върху която Стоян беше пристроил две дъсчени колиби. Те бяха красноречиво свидетелство за отличните намерения и пълната липса на строителен талант у създателя им. Както се изрази мис Стоун, те приличаха на автора си, когато биваше в най-лошия си вид.

Стоян с двама негови другари бяха изпратени три дни преди нас, за да приготвят мястото. Той се беше хвалил надълго за чудесните колиби, които щял да ни построи, широки, топли и удобни, натъпкани с хранителни припаси да траят до пролетта. В същност колибите се оказаха изградени от груби дъски, между които зееча широки пукнатини, през които вятърът и снегът влизаха свободно. Подът беше примес от кал и стопен сняг. Колибата, предназначена за нас, жените, беше толкова малка, че едва се побирахме в нея. Огън за-палихме до входа. „Припасите“ на Стоян бяха една заклана коза, която висеше на един счупен клон и която гладните четници изядоха още първия ден.

Все пак бяхме доволни, че ни разрешаваха да се разхождаме около колибата и да се любуваме на прекрасната гледка. Четниците се настаниха във втората много по-голяма колиба и в това, което беше останало от стаите на оригиналната постройка. Те се отдадоха на пълна почивка; някои от тях ходеха уж на лов, но не донасяха нищо.

Нощите бяха непоносимо студени. При все че огънят гореше постоянно, той нямаше почти никакъв ефект върху студения проникващ отвсякъде вятър. От време на време се донасяше далечен вълчи вой, който се смесваше с виенето на вятъра. Но имаше и приятни моменти.

Чауш „страшният“ се хвалеше, че никой като него не знае да пече агне на шиш. Един ден запалиха голям огън пред голямата колиба, донесоха заклана овца, надянаха я на един дълъг прът и започнаха да я въртят над жарта. Ние с мис Стоун ги наблюдавахме през вратата на нашата колиба, но след малко набрахме смелост и се приближихме. Те ни поканиха да седнем близо до огъня и когато Чауша реши, че месото е готово, вземехме участие и ние в пиршеството. Всички признахме, че Чауш се показва майстор в печенето.

От два дни началникът беше почнал да проявява признаци на безпокойство. Изглеждаше, че мястото, което бяха избрали да ни крият, не било толкова сигурно, колкото са предполагали в началото. Те бяха забелязали двама-трима ловци, за които се съмняваха да не са шпиони, изпратени нарочно от турските власти. Освен това бяха принудени да си набавят хранителни припаси от околните села и предполагаша, че селяните са ги заподозрели и могат да ги издадат, при все че общо взето селяните бяха настроени благосклонно към четниците и им помагали, когато им се удадеше случай. Все пак началникът счете за нужно да събере четниците на съвещание; по едно време те взеха пушките и изчезнаха по пътеката, по която бяхме дошли. След около два часа се върнаха, придружени с много нови четници, които не бяхме виждали дотогава.

Началникът се приближи към нас и ни каза да се приготвим да се отдалечим от това място, но сега той не изглеждаше много загрижен, а самите четници бяха весели, шегуваха се и играеха хоро, докато чакаха да се приготвим. Започнахме да се спускаме надолу по една пътека, а това се оказва по-трудно от изкачването. Пътеката беше заледена и конете с труд намираха място да стъпват. Групата се спря под едни дървета в подножието на планината, и на нас ни казаха да не слизаме от конете, докато решат накъде да продължат. Ние бяхме много уморени и това си личеше, но началникът ни каза, че мястото било опасно и трябвало да продължим по-нататък. След полунощ стигнахме до една доста голяма колиба. Вкараха ни в една голяма стая, която имаше само един малък прозорец, а на двете други стени имаше по една малка вратичка. Оставиха ни вътре и затвориха вратата. През остатъка от нощта и през другия ден спяхме и си отпочинахме добре, но по това време повечето от четниците бяха отишли някъде, а при нас бяха останали само петима души, между които началникът, Чауша, „доктора“ (тъй наричан, защото имаше вид на интелектуалец и му приписваха познания по медицина), Атанас, който беше буен и сприхав младеж, и още един, когото бяхме нарекли Антон. Казаха ни, че пак ще трябва да вървим, но към пладне четниците изглеждаха неспокойни; ние често поглеждахме през прозореца, а началникът оглеждаше внимателно стените. По едно време той даде някаква заповед; Чауша застана с пушката до притворената врата, Атанас излезе през една от малките врати, а другите излязоха вън да заемат позиции, удобни за отбрана на колибата. Явно беше, че ни заплашва някаква опасност, но не смеехме да задаваме въпроси.

Аз си бях постлала на земята и бях легнала, а мис Стоун стоеше до прозореца и се заслушваше. Чухме стъпки, шепот, след това Антон се втурна вътре, взе нещо и пак излезе. Чуха се няколко изстрела; някой извика нешто отдалече. Аз скокнах и се сгуших в един ъгъл. Беше се стъмнило и не успявах да видя мис Стоун, чувах само честото ѝ дишане. След това началникът влезе, хвана и двете ни за раменете и ни вкара през вратичката в едно килерче, дето намерихме Атанас с пушка, насочена през едно малко прозорче. „Махни ги тия жени оттук — викна той сърдито, — не виждаш ли, че едва има място за мене“. Но началникът му каза да мълчи и да гледа навън. Така прекарахме цялата нощ.

Разбрахме, че бяхме нападнати, но нападателите не смееха да се приближат много до колибата. Те стреляха от време на време и нашите им отговаряха с редки изстрели. Престрелката продължи през нощта и към разсъмване се разреди, докато престана съвсем. През цялата нощ петимата четници бяха стояли на постове си и отблъскваха нападението от четирите страни на колибата. Атанас ни отведе в голямата стая, дето започна да тъпче устата си с хляб. „Как ти се яде в такъв момент?“ — го запита някой. „Ако е речено, по-добре да мра на пълен стомах“ — отговори той.

След няколко часа мъжете се поотпуснаха. Антон, който се беше хвалил често с храбростта си, сега изглеждаше уплашен и бледен. „Да оставим жените и да гледаме да се измъкнем“ — предложи той. „Не — каза началникът, — ако се спасим, и жените ще се спасят с нас, а ако ни убият, и те ще умрат заедно с нас.“

Като се разсъмна добре началникът ни изведе предпазливо под стряхата и Атанас доведе конете, но тъкмо когато посегнах да се кача на коня, гръмнаха няколко изстрела от гората и ние се

втурнахме обратно в колибата. Мъжете се приготвиха за отчаяна отбрана, нас ни вкараха пак в малката стаичка, но когато стрелбата зачести, началникът дойде при нас, повдигна един широк дъсчен капак от пода и слезе по няколко стъпала в един зимник, помогна и на нас да слезем и върна капака на мястото му. В зимника беше почти съвсем тъмно и само по светлината, която се процеждаше между дъските на капака можехме да виждаме началника, застанал срещу нас със строги опънати черти на лицето и с револвер в ръката си. Разбрахме, че ако нападението успее, той ще убие първо нас и след това ще се бие, докато падне и той. Изстрелите зачестиха отново. По едно време чухме вик, последван от отчаян стон, и след това капакът се повдигна и при нас слезе „докторът“ пребледнял и много развълнуван. „Убих един, който се опитваше да се промъкне до прозореца“ — каза той с разтревожен глас. По всичко си личеше, че мисълта, че е убил човек, го измъчваше извънредно.

По едно време престрелката престана съвсем и след това Атанас дойде да ни каже, че нападателите отстъпили и наоколо не се вижда никой. Началникът въздъхна облекчено, но пак се навъси и каза: „Хитруват, както винаги; сигурно са се скрили и чакат да излезем на открито.“ Четниците се върнаха на постове си и ние останахме сами с началника, но след известно време Атанас дойде наново и каза, че трябва да излезем и да се отдалечим от това място колкото се може по-скоро, тъй като престрелката трябва да е била чула от турски войски, които навярно скоро ще пристигнат. Тази трябва да е била причината, задето нападателите ни са се оттеглили и за нас единственото спасение беше бягството, ако не искахме да ни заловят като мишки в капан.

Началникът ни погледна. Време да вземем конете нямаше и ние тръгнахме пешком, четирима напред, на разстояние двадесет стъпки един от друг, след това ние с мис Стоун и след нас петият четник; началникът водеше. Трябваше да се изкачим по един хълм, но докато стигнем до върха аз се уморих толкова, щото паднах и не можех вече да стана. Атанас се върна назад и се опита да ме повдигне: „Кураж!“ — ми викна той. „Кураж имам колкото щеш, но дай ми малко сили“ — му казах аз. Той се поогледа наоколо, погледна назад към колибата и го чух да си казва: „То се видя, че ще се мре, но няма какво да се прави“ — и хукна към колибата. След малко се върна с двата коня, помогна ни да се качим, даде ни юздите в ръцете и ни каза: „Единствената ви надежда е да се държите близко след началника“.

Началникът вървеше бързо напред, като поглеждаше наляво-надясно и ни махаше с ръка да го следваме. За около два часа подкарвахме конете да бързат по камъни и паднали дървета, а на едно място трябваше да прегазят една малка река. После неочаквано попаднахме на един селянин, когото четниците веднага заобиколиха и му казаха да върви с нас, като го заплашваха с револверите си. Оказа се обаче, че той, както и всички селяни в околността, знаеше за престрелката и знаеше кои сме и че нашите другари са „ето там“ — като посочи с ръка една колиба, която едва си личеше не много далече.

Началникът, който подозираше някаква измама, прати към колибата Антон заедно със селянина, за да съобщят на другарите, че идваме.

Четниците наизлязоха от колибата, притичаха до нас и ни заобиколиха, поздравявайки ни весело за нашето спасение. Един по един те дойдоха при конете да ни подадат ръка, радостно усмихнати, и в лицето на всеки от тях се четеше израз на симпатия и уважение. И ние бяхме радостни, че бяхме избегнали да бъдем убити или да попаднем в ръцете на хора, за които не знаехме нищо.

Докато четниците стояха около нас и споделяха впечатления, „докторът“ се приближи и ми каза: „Може би съм мъртъв и всичко това е сън, но ще трябва да отведа конете“. Той хвана юздите на конете и ни заведе до колибата.

До този момент ние нямахме представа кои бяха нашите нападатели и помолихме „доктора“ да ни обясни какво се беше случило и за какво беше цялата тази престрелка. Той ни каза, че миналия ден ни нападнала една друга чета, една истинска банда от повече от сто души, които искали да ни заловят и да осигурят откуп за себе си. Те разбрали, че сме останали само с петима души като охрана и решили, че този е най-удобният момент да ни нападнат. „Бях убеден, че сме загубени, но внезапно сутринта те изчезнаха. Нещо ги е изплашило, но не знам какво; вероятно са се опасявали да не ги нападнат турски редовни войски; кой знае!“

Беше вече пладне. Ние слязохме от конете и „доктора“ ни заведе в хижата, дето седнахме на две овчарски гуни, постлани пред огъня. Мъжете бяха много любезни и услужливи й показваха симпатията си към нас по всеки възможен начин: питаха ни дали ни е удобно, отваряха дисагите си и ни предлагаха да си вземем от тяхната храна, даже и Лошия човек се усмихваше и като че ли искаше да опровергае името си, при все че не подозираше значението му. Промяната в отношението и държанието на четниците беше чудесна.

— Може да звучи невероятно — ми каза мис Стоун, — но този е един от най-щастливите дни в живота ми. Не толкова поради спасението ни от смъртна опасност, колкото защото виждам, че спечелихме сърцата на тези хора.

До това събитие (сражението) никой от „външния свят“ не знаеше къде се намираме и дали въобще сме още живи. Турските власти се бяха помирили с мисълта, че сме мъртви и бяха преустановили преследването на четата с редовни войски. Обаче след престрелката и след като намериха трупа на убития, разбраха, че още сме живи и в ръцете на четата. Разузнаванията и преследването започнаха отново и ние трябваше постоянно да се движим от едно място на друго, за да не бъдем открити. Пътувахме нощно време, а през деня се криехме внимателно. Навсякъде, дето спирахме, се вземаха мерки да ни прикрият от всеки възможен поглед; прозорците се закриваха с дебели черги, забраняваха ни да приказваме на висок глас, прикриваха входовете на колибите с клони и пр. Напразно се молахме да ни оставят на чист въздух, да дигнат малко чергите от прозорците и да оставят да влезе малко светлина. Този живот беше явно мъчителен и за четниците.

През деня и те бяха ограничени като нас, а всяка нощ трябваше да преминават пеша десетки километри планински път, да газят сняг и вода, понякога до пояс, после пак да вървят с мокри и замръзнали дрехи, докато стигнат на определеното за отдих място, но и тук не бяха по-добре, тъй като не можеха да палят огън, за да не би пушекът да предизвика подозрение и да ни открият. И

така, те стояха по цял ден на крака и гледаха да се стоплят, като играят хоро или се борят. През нощта тръгваха отново, понякога тичаха, за да се от-далечат колкото се може по-бързо от преследващите ни войски. Дългото пътуване, студът, гладът и почти пълната тъмнина, в която стояхме и денем и нощем, промененото настроение на четниците, които пак ни гледаха навъсено и даже заплашително, правеха живота ни непоносим, и мис Стоун отново поиска разрешение да пише и да изпрати призив към американския народ да попълни сумата, определена за откуп, ако събраното досега не е достатъчно, ако пък събраната сума е достатъчна, да настои пред хората, дето държат парите, да ги платят без повече протакане и да ускорят по такъв начин освобождаването ни.

Разрешиха ѝ да пише; писмото ѝ бе изпратено и предадено и ние пак започнахме да чакаме, но този път надеждите ни бяха много слаби, защото не вярвахме, че писмото ще постигне целта си.

Това положение беше станало непоносимо и за началника. Освен окаяното състояние на четниците, той трябваше да понася да гледа непрекъснатото страдание на двете жени. Мис Стоун постоянно плачеше, опряла главата си на мухлясалите стени, а аз, легнала на пода, се мъчех да уловя малко свеж въздух през пролуките на вратата. Лицето му беше все навъсено, а понякога ставаше и страдалческо.

— Ще изпратя човек да им каже, че приемаме и 15 000 лири (наместо първоначалните 25 000); на тази история трябва да се сложи край — каза ни той един ден. Но дните и неделите минаваха, ние се отчаяхме съвсем, престанахме да говорим и вече не задавахме въпроси. Едва съществувахме и беше въпрос на време колко още можеха да издържат физическите ни и морални сили. Самите четници бяха станали нервни, груби и даже заплашващи.

— Ако парите не дойдат след една седмица, ще ви убием — ми каза веднъж един от тях. Нервите ми бяха дотолкова отслабнали, щото аз се разплаках на глас. Той се уплаши да не разбере началникът и ми зашепна: „Не плачи, не плачи! Аз исках само да изплаша американката.“

Ден след ден и нощ след нощ, от колиба на кон и от коня на друга колиба, това беше станало ежедневието на нашето съществуване, и всеки нов ден носеше нови опасности, било да паднем и да се разбием в някоя пропаст, било да бъдем убити или просто да заболяем, което сигурно би означавало смърт поради измъченото ни и изтощено състояние.

Един ден, беше късно през декември, шефът каза на мис Стоун, че са решили да приемат всяка предложена сума за откуп, колкото малка и да е тя, и я помоли да напише пълномощно с приблизително такова съдържание:

„Упълномощаваме приносителя на настоящето, член на четата, която ни отвлече, на основание на друго пълномощно, дадено му от нас преди известно време, да получи откупа, потърсен за нашето освобождение, като му даваме допълнително право да преговаря по всеки друг въпрос, засягащ откупа, до окончателното му разрешение, в свидетелство на което полагаме собственоръчните си подписи:

Елена М. Стоун

Катерина Стефанова Цилка

Македония, 17 (30) декември 1901 г."

С нови надежди зачакахме отново, но и този път чакането се оказа дълго и тягостно.

*

...(22)

Всеки ден детето заякваше, но му ставаше по-силен п гласът, и то нарушаваше тишината, която дотогава четниците бяха пазили толкова старателно. Оглеждах лицата им със страх да не би в раздразнението си да сторят нещо на бебето, но обикновено около него се подхвърляха закачливи шеги и се споделяха минали преживявания. Един от четниците например разказа как веднъж на лов пожалил живота на една мечка заради двете ѝ мечета. „ ... И така останах без мечешки кожух" — завърши той.

След една седмица почивка (заради бебето) ние възобновихме придвижванията си. Казаха ни, че преследването се усилило както от страна на другата чета, така и от страна на турците. Храна се намираще много трудно и често с дни наред оставахме на сух хляб. Беше почти невъзможно да се топли вода за банята на бебето и то почна да страда от раздразнение на кожата. Мис Стоун даваше нареждания на четниците за всяко нещо, което трябваше за детето, и се караше с началника за повече храна, за по-дълги почивки и по-удобна обстановка за мене и бебето, и често те стигаха до там да си крещят един на друг, докато той излизаше безпомощно разядосан и блъсваше вратата след себе си.

Един ден той дойде много възбуден. „Стоян се върнал и ви носи писмо" — каза той на мис Стоун, и в същия момент Стоян се показва на вратата добродушно усмихнат и подаде едно писмо на мис Стоун и едно на мене. „От загубения ти мъж" — ми каза той и се засмя. Познах почерка на мъжа си и извиках от радост. Началникът клекна до мене, взе бебето на коленете си и с едната си ръка приближи лампата, за да мога да чета по-удобно.

Стоян ни каза, че консултът бил принуден да се завърне на поста си в Цариград, но оставил друг човек да го замества в преговорите за откупа, когато четниците се решат да ги възобновят. Но този човек искал първо да се увери, че ние сме живи и все още в ръцете на четата, тъй като се пуснали слухове, че сме убити. Тези неща бяха описани в едно от писмата на мис Стоун, в което беше включено и едно писмо за д-р Хаус, глава на американската мисия в Солун. Това писмо от заместника на консула Дикийсън носеше дата 18 (31) декември 1901 г. и съдържаше следващите точки:

1. Авторът на писмото заявяваше, че действа от името на консула Дикинсън като негов упълномощен заместник.

2. Лицето, което действа от името на четата (Стоян), представило пълномощно, подписано от мис Стоун и Катерина Цилка, и изказало съгласие да се освободят двете жени веднага след изплащането на сумата, събрана за техния откуп, която сума била 14 500 турски лири.

3. Точното място и начинът, по който ще се изплатят парите и ще се предадат жените, ще бъдат определени с допълнително споразумение между д-р Хаус и представителя на четата, който е и носител на настоящото писмо.

4. За да се потвърди, че жените са живи и в ръцете на четата, представителят на четата ще помоли мис Стоун и Катерина Цилка да подпишат собственоръчно въпросното писмо, преди той да го предаде на д-р Хаус; едно копие от писмото се изпраща на д-р Хаус чрез пощата. Освен това заместникът на г-н Дикинсън моли двете жени, щото освен подписите, да отговорят на няколко въпроса по неща, известни само на тях и на д-р Хаус, като по такъв начин подкрепят утвърждението, че подписите им са автентични.

5. Парите за откупа трябва да се платят в злато: турски лири или наполеони.

В отговора на въпросите, зададени в писмото, мис Стоун писа, че преди осем месеца д-р Хаус ѝ бил казал, че нзиратил семейството си във Франция. Тя добави още, че мисълта ѝ била постоянно с приятелите ѝ в Солун и с близките ѝ в Америка, като изреди едно по едно имената им. Накрая на писмото тя добави:

„В събота на 22 декември 1901 г. (4 януари 1902 г.) се роди Елена Г. Цилка. Майката и детето са в добро здраве благодарение на божие милосърдие.“

Моите отговори бяха: най-близката ми приятелка в Ист Ориндж беше мис Бел Джуд и директорката ми в болницата в Ню Йорк мис Ана Максвел — ѝ двете познати на д-р Хаус.

Подписите и горните отговори ги написахме на гърба на писмото, което заместникът на консула пратнаше до д-р Хаус. Предадохме писмото на началника и се надявахме, че не ще има повече протакане по изплащането на откупа и освобождаването ни. Началникът ни каза, че ще изпрати писмото още същата нощ, но намирал за необходимо да отиде и той да участва в последните споразумения с откупната комисия. Едва тогава научихме, че била създадена особена комисия по въпроса за откупа.

През последните месеци ние бяхме почнали да смятаме Добрия човек (началника) като наш добър приятел и покровител, и в действителност всеки път, когато другарите му се държаха към нас грубо или непочтително, той се намесваше в наша защита и порицаваше четниците със овоя спокоен и възтежък маниер. В много случаи той трябва да е спасявал и живота ни. След заминаването му ние се почувствувахме като изоставени, при все че съзнавахме, че това беше за наше добро. Пожелахме му добър път и му поръчахме да стори всичко възможно, за да се сложи по-скоро край на тази история. „Трябва да имате доверие в мене — каза той — и можете да бъдете сигурни, че веднага след като получим откупа, вие ще сте свободни.“

Ние му вярвахме не само задето той винаги действуваше като честен и лоялен човек, но защото и той самият се беше привързал към нас и към детето и често беше показвал уважение и състрадание към нас. Веднъж даже той ми се изповяда, че съжалявал, задето ни отвлекли и добави, че никога вече нямало да прибегва до такова средство за набавяне на пари, колкото нужни и да са те за осъществяването на идеала му. През нощта началникът, наметнал тежък ямурлук на раменете си, мина да се сбогува и това беше послед-ната ми среща с него. Георги, най-младият от четата, беше оставен с поръчка да се грижи за нас.

След известно време, което ни се стори доста дълго, дойде писмо от д-р Хаус, в което ни съобщаваше, че получил писмото ни и се стараел да убеди останалите членове на откупната комисия да не настояват, щото освобождаването на пленничките да стане преди заплащането на откупа, но те все още стоят на това гледище. Това ни изненада много и ни разочарова. Ние бяхме останали с впечатлението, че д-р Хаус можеше да действува сам, както намери за най-добре, и не знаехме каква беше тази комисия, кои бяха членовете ѝ и какво право имаха те да задържат плащането на откупа. Виждахме колко ядосани бяха и самите четници и започнахме да се страхуваме за себе си.

— Пишете ново писмо — ни каза Лошия човек, който беше сега главатар на четата — и им кажете, че ако не платят откупа сега, няма вече да ви видят живи.

Със сълзи на очите и е трепереща ръка мис Стоун седна пак да пише.

Тя писа на д-р Хаус, че била много изненадана и огорчена от последното му писмо. „Ние бяхме напълно уверени, че вие сте лично упълномощен да платите откупа от 14,500 лири и по такъв начин да осигурите освобождаването ни. Оказва се, че ще трябва да чакаме още и да се измъчваме при нарастваща опасност за здравето и живота ни. Сега нашите похитители ни поръчаха да напишем това последно писмо и да ви съобщим, че ако техните предложения не бъдат приети веднага, те ще откажат да намалят първоначалния откуп от 25 000 лири. Те са приели компромисната намалена сума само от съчувствие към нас и бебето, но виждат, че „приятелите“ ни от комисията не съзнават колко ние страдаме и не искат да знаят, че страданията ни ще продължат и могат да завършат трагично. Моля ви се, опитайте да убедите тези хора да са абсолютно сигурни, че четниците ще ни освободят след като получат откупа, но не преди, че този е единственият възможен начин да се спаси живота ни. Обяснете им, че хората, които ни държат в плен, не са обикновени разбойници, че са напълно сериозни в думите и делата си и че в този случай са проявили необичайно за тях търпение.“ Това беше дълго писмо, в което и мис Стоун, и аз изказвахме дълбокото си разочарование и изразихме всичко, което смятахме, че би ускорило действията на комисията и би предотвратило по-нататъшното протакане на делото.

След като изпратихме писмото, ние се отпуснахме, помирили се със съдбата си и изпаднали в обезсърчено безразличие. Писмото го отнесе сам Лошия човек.

След няколко дни забелязахме особено оживление между четниците. С леки стъпки и необичайна за него усмивка Лошия човек (ние все по-рядко употребявахме това име, защото поведението му беше напълно опровергало значението на думата) се появи на вратата и попита: „Как е момчето?“

После веднага се поправи: „Бях забравил, че е момиченце". С бавен тържествен жест извади от джоба си едно писмо и го хвърли на коленете на мис Стоун. По това време всички четници се бяха натрупали зад него и ни гледаха с лю-бопитство. „Георги — извиках аз, — не мога да чакам, какво има?" Георги се огледа наоколо и поклати утвърдително глава. Мис Стоун прочете набързо писмото и извика радостно: „Откупът е платен и сега ние ще бъдем свободни!"

Писмото беше от д-р Хаус. Той пишеше, че членовете на комисията останали дълбоко затрогнати от писмото ни и от думите на приносителя му и решили веднага да приемат условията на четниците. Той описваше затрудненията, създавани им от турските власти, за които главната цел била да заловят четниците, като не се интересували никак за нашата безопасност. Най-сетне комисията успяла да издействува от турците да не се намесват в този момент, за да не излагат живота ни в опасност. Било наредено да ни освободят някъде близо до Сяр, дето щял да ни чака самият д-р Хаус. Писмото беше подписано от д-р Хаус, г-н Пийт и г-н Гарджуло.

В писмото имаше и една бележка от Добрия човек, който пишеше, че се срещнал с откупната комисия, че успели да получат откупа и че сега ще бъдем свободни след не повече от десет дни. Той ни пращаше най-сърдечни пожелания, особено на малката „Късметче" (име, което той предложи за моята Елена и което остана като второ нейно име).

При все че съзнавахме, че все още не сме във от опасност, особено от страна на турските войски, които биха могли да се намесят в момента на предаването ни, ние се чувствахме съвсем облекчени и радостни. Четниците се шегуваха с нас и ни казваха, че ще скучаем без тях, че слава богу най-сетне ще се отърват от нас, че не сме съзнали какво е трябвало да понасят заради нас и т. н.

— Довечера ли ще тръгнем? — попитах аз с нетърпение.

— Не — каза Лошият човек, — паднала е гъста мъгла, а пътеките са стръмни и заледени, та е опасно. — Той каза, че сега можем да си позволим да бъдем търпеливи за още някой и друг ден. Те трябвало да бъдат много предпазливи и да избягват всяка среща с турските войски. И тъй ние чакахме още три дни, докато мъглата се вдигне, и когато тръгнахме, пътувахме на къси преходи и дълги почивки, а понякога спирахме за цял ден и цяла нощ на едно място. Десетте дни, предвидени от началника, отминаха и ние все още се намирахме на път.

Групата четници, която ни съпровождаше, беше сравнително малка. Една нощ водачът на групата ни каза да се приготвим за път набързо, защото трябвало да стигнем на едно определено място преди разсъмване.

Качихме се на конете и ги подкарахме да вървят по-бързо надолу по стръмната пътека. Към полунощ забелязах с изненада, че вървахме по равно шосе. В далечината мъждукаха светлини, които вероятно принадлежаха на някакво градче, и си помислих да не би това да е нашата цел. По едно време свихме надясно от шосето към брега на една река, която изглеждаше много широка. Тук ни казаха да слезем от конете и да чакаме на едно по-ниско място край брега. Беше тъмно и четниците гледаха съсредоточено към отсрещния бряг. Взирах и аз погледа си нататък и по едно

време видях нещър да се движи, после навлезе във водата и почна да се приближава към нас. След известно време чух плясък и от водата излезе един конник, който водеше цяла редица коне, вързани един след друг. Помогнаха ни да се качим на новите коне, качиха се и четниците, водачът грабна детето от ръцете ми и поведе групата към реката. Георги върза юздите на моя кон на седлото си и ми каза да се държа здраво за моето седло, за да не падна във водата. Почувствувах как гърбът на коня ми потръпна, когато той стъпи в студената вода, и закрих очите си да не ми се завие свят. Седлото се клатеше от една страна на друга и аз с мъка успявах да се задържа на него. Скоро краката ми бяха във вода над коленете и студът беше непоносим, струваше ми се, че това мъчение трае с часове, но в същност то продължи само десетина минути. По-едно време конят като че се спъна, после подскочна и се оказа на равно сухо място. Тогава помислих за детето и погледнах назад, но можах да видя само глави на хора и коне на повърхността на водата. В същия момент чух гласа му до себе си и той натика повитото дете на коленете ми. Притиснах го до сърцето си и извиках радостно: „Нека да го нося до края на пътя.“ — „Носи го до края на живота си, ако искаш“ — ми каза той и в гласа му прозвуча гордост за извършения подвиг.

Колкото бяха внимателни и предпазливи преди да стигнат реката, толкова сега четниците се отпуснаха да приказват и да се смеят свободно. Георги ми обясни, че те получили сведения, че турците са разбрали за предстоящото ни освобождаване и не било чудно да са подозрели и приблизителното място, дето пленничките ще бъдат предадени. Четниците предполагали, че турците са взели мерки да ни причакат, когато минем реката, та вероятно са поставили стража по мостовете и лодките, които служеха за минаване на реката. От друга страна, имало опасност да не би някой отряд да ни гони по следите ни, та затова трябваше да бързаме. Мястото, дето пребродихме реката, се употребявало много рядко и малцина знаели въобще, че съществува, затова четниците решили да използват именно него. На тази страна на реката те се чувствуваха сигурни, защото турците не биха допуснали, че са преминали реката, без да ги забележат и защото на този бряг имаха повече възможност да се отбраняват или да бягат.

Продължихме да яздим още около един час и спряхме при една полуразрушена самотна къща. Мис Стоун, и аз влязохме в една стая без покрив, дето запалиха огън и ние можахме да се затоплим и да си изсушим измокрените дрехи. Тук престояхме цял ден. Надвечер ни казаха, че можем да излезем да се поразходим. Аз оставих детето при мис Стоун и набрах цял куп дърва за през нощта, но водачът дойде и ни каза да оставим всичко, да вземем само най-необходимите вещи, които могат да се поберат в дисагите и да се качим на конете, защото тази нощ щели да ни освободят. Каза ни още, че другарите му искали да ни подарят нещо за спомен, но нямали нищо. Началникът им бил оставил пари за такъв подарък, но те отдавна ги похарчили. „Вземете тези два наполеона да ви се намират“ — завърши той.

Вън ни чакаше малката група. Помогнаха ни да се качим на конете, един от четниците ме помоли да му дам бебето, защото обичал да го носи, после тръгнахме, като една част от четниците вървяха напред, а другите отстрани. Така продължихме около час, но скоро забелязах, че с нас бяха останали само двама души, които водеха конете ни; те бяха облечени като цигани.

— Мис Стоун — казах аз, — поздравявам ви с щастливо освобождение.

— Още не — каза тя, — докато са с нас тези двамата, не можем да се смятаме свободни.

Към четири часа сутринта на 23 февруари 1902 г. спряхме при една самотна круша и слязохме от конете. Четниците ни казаха, че там наблизко, на не повече от пет минути път, има село.

Чакайте да се разсъмне добре, идете до селото и там помолете някого да ви заведе до Струмица, тя е на около един час оттук. Там имате ваши приятели, които ви очакват — и с тези думи двамата изчезнаха в тъмнината.

— Ето ни свободни — каза мис Стоун, — не предполагам, че процедурата на освобождаването ни била толкова проста.

Решихме да не чакаме да се съмне и да вървим направо в селото, но още преди да се приближим, лавнаха десетки кучета и се принудихме да се върнем. Седнахме пак до крушата и в това време един човек излезе зад една ниска ограда и ни прошепна, че бил от четата, оставен да следи да не ни се случи нещо и да доложи, че сме пристигнали благополучно в селото.

— Чакайте да се разсъмне добре и тогава вървете, а аз ще стоя тук да наблюдавам зад тази ограда — каза той.

Когато се разсъмна добре, аз оставих мис Стоун с бебето, събрах една шепа камъни да се отбранявам от кучетата и тръгнах бавно към селото. От една къщичка край пътя излезе един човек и аз му извиках да дойде. Той ме погледна изненадан, но като му казах, че съм с „учителката Стоун“, той се приближи с готовност и двамата с него се върнахме да вземем мис Стоун и бебето. Той се показва много любезен към нас и предложи „да носи момченцето“. „Не е момченце — му каза мис Стоун, — това е нашето мило бебе“. Той се смути дотолкова, щото не повтори предложението да носи бебето, не взе даже и дисагите, които аз трябваше да нося. Оказа се, че този човек беше албанец мохамеданин. Той обясни, че всички по селата наоколо знаели за нас, знаели и че скоро ще бъдем освободени, тъй като турците оповестили, че който се залови да съдействува на четниците ще бъде наказан строго, а къщата му ще бъде изгорена. За да не бъдат заподозрени като съучастници на четниците, селяните се страхували и от нас и не биха ни приели в къщите си. За наше щастие ние бяхме попаднали на мохамеданин, на когото не би паднало такова подозрение и той щял да нареди да ни приемат в най-хубавата къща в селото. Заведе ни гордо в една къща, обясни на хазяина кои сме и му каза, че поема върху себе си всяка отговорност; веднага след това притичаха няколко жени и ни поканиха да влезем вътре да се стоплим. Детето първо почувствува благодатния ефект на приятната топлина; докато го развивах, то протегна първо едната ръка, после другата, после отвори големите си черни очи, изненадано от светлината на огъня в огнището. Жените го гледаха умилено, възкличаваха и се кръстеха.

След като окъпахме бебето и се поочистихме, доколкото можахме, докараха ни два коня, за да ни отведат до Струмица. Придружаваха ни кметът на селото и нашият албанец. По пътя към Струмица срещнахме много хора, излезли на неделна разходка по шосето, които се обръщаха да ни гледат отпърво с безразличие, после с все по-голямо любопитство. Ние все още носехме тежките овчарски гуни, които покриваха главите ни, та хората с мъка различаваха дали сме мъже или жени.

После всички разбраха кои бяхме и ни заоглеждаха като рядко зрелище. Бързахме да стигнем до къщата на нашите приятели и да ги заварим преди да са отишли на черква и подкарвахме конете да бързат.

Посрещнаха ни рояк жени и деца, които тичаха на всички страни и се стараеха да ни помогнат, като същевременно задоволяваха любопитството си, а аз не можех да разбера кои са от семейството на приятелите ни и кои просто съседи. В същност това бяха приятели на мис Стоун и аз не ги познавах. Заведоха ни в една стая, дето общото възбуждение се поуспокои, поутихна, и нашите домакини се погрижиха да ни настанят удобно.

Не зная как се чувствуваше мис Стоун в този момент, но след първоначалната радост и възбуждение аз се почувствувах много отпаднала и всичко ми стана безразлично. Цели шест месеца ни бяха държали в плен, бяхме се лутали по планински пътеки от една овчарска колиба до друга, бяхме стояли дни и нощи в тъмни зимници и полуразрушени колиби, без да четем нищо, принудени да гледаме все същите лица и да приказваме тихо помежду си. Бяхме си разказали всичко за себе си, за живота си и бяхме достигнали да познаваме приятелите една на друга по-добре, отколкото ако ги бяхме виждали. По-забележителните епизоди от живота си ги бяхме повтаряли толкова често, щото ни беше омръзнало да ги слушаме и тогава изпадахме в мълчание, което траеше с часове; но накрая и мълчанието ставаше тягостно и непоносимо.

И ето сега, седнала на един диван с бебето в ръцете си, аз се взирах безцелно в огъня, докато приятелите на мис Стоун се съетяха около мене, задаваха въпроси, даваха съвети и се стараеха да бъдат любезни и услужливи. Мис Стоун ги слушаше с добродушна уморена усмивка. По едно време тя погледна към мене и ми каза:

— Катерина, събуди се, прави нещо. Махни тази кърпа от главата си, прави те грозна!

Оставиха ни да се умием и очистим основно, дадоха ни нови чисти дрехи, нахраниха ни и ни оставиха да почиваме до следващия ден, когато трябваше да отидем в Солун. През нощта беше пристигнал г-н Мауд, един английски журналист, и при все че бяхме решили да не правим никакви изявления, не можахме да устоим па любезността му и на искусно задаваните въпроси и му разказахме много повече, отколкото бяхме възнамерявали. Заедно с него беше дошъл и един от братята ми и бях много доволна да имам близък човек при себе си. Той се радваше много на бебето и все търсеше да го държи в ръцете си.

Чудех се защо брат ми избягва да приказва за мъжа ми и малко преди да тръгнем за Солун го попитах направо дали знае къде се намира. Той ми каза, че имал неприятна за мене новина, че мъжът ми пристигнал в Солун още преди няколко дни, но предишния ден го арестували и не се знаело за какво и колко ще го задържат. Казали му, че било само за някаква справка, но кой знае. Всичката ми радост се испари, но по пътя към града получих голяма изненада: мъжът ми бил пуснат и сега идваше да ме посрещне. Слязох от коня, намерих се в ръцете му и след това продължихме ръка за ръка, разговаряйки възбудено. Брат ми вървеше след нас с бебето в ръце.

Мъжът ми ми каза, че бил дошъл в Солун преди няколко време да ме посрещне. Бил заедно с д-р Хаус, но бил арестуван, без да разбере защо. Благодарение на намесата на г-н Макклюър, влиятелен американски дипломат (23), турците го пуснали.

В Солун отидохме в къщата на д-р Хаус, където приеха радостно не само мис Стоун, но и мене и малкото ми семейство.

На другия ден ни повикаха в съда да дадем показания. Мис Стоун, като американска поданичка, отказа да се яви и след няколко дни замина за Америка. Аз обаче трябваше да се явя. Оставих бебето в къщата на д-р Хаус и придружена от мъжа си, д-р Хаскел и г-н Макклюър, присъствието на когото се надявах да съкрати процедурата на разпита, отидох в съда.

Може да се види невероятно, но разпитът продължи цели два месеца. Ден след ден ми задаваха все същите въпроси и се мъчеха да ми измъкнат сведения за неща, за които няхах и най-малка представа; понякога имах впечатлението, че и те самите не знаят какво искат. Един ден им заявиха, че няма вече да ходя и че съм им казала всичко, каквото знаех. Те не настояха да ходя в съда, но не ми даваха и разрешение да се върна в Корча, дето двамата с мъжа ми искахме да се върнем на работа в училището. Накрая, според съвета на един приятел, мъжът ми пусна в ръката на съдията един златен наполеон и тоя смешен подкуп разреши целия въпрос. Делото се прекрати и същия ден ни разрешиха да си отидем от Солун.

*

По пътя към Корча мъжът ми ми разказа как той преживял нашето отвличане.

След нападението на пътниците и отвличането на мис Стоун и мене на 3 септември, при другите пътници останали няколко четници, за да ги пазят да не би някой от тях да отиде да съобщи на властите. Заповядано им било да легнат по очи на земята под заплаха, че ще бъдат застреляни, ако си повдигнат главите.

— На няколко пъти се опитах да повдигна главата си, но всеки път виждах дулото на пушка, насочена срещу мене — каза мъжът ми.

След няколко часа той опитал наново и тоя път не видял пушка. Огледал се предпазливо наоколо, но не видял нито един от четниците. Станал, погледнал по-далече и после прошепнал на съседа си, че четниците са си отишли. Един по един всички пътници станали, изненадани, че не са им сторили нищо. Събрали нещата си и си тръгнали обратно, като оставили тялото на убития, както си било. Първата им грижа била да съобщят за станалото на властите. Мъжът ми се чувствувал много зле, като се върнал в Банско и разказал на близките ми какво се е случило с мене. Той стоял там близо един месец да чака известие, получил писмото, което бях пратила за моите родители заедно с писмото на мис Стоун и се зарадвал, като разбрал, че сме живи и здрави. Поръчано му било да доложи на властите всичко, което би научил за нас.

После заминал за Солун, дето предал писмото на мис Стоун на американската мисия. Там му казали, че се получило друго нейно писмо за мисионерите в Самоков и че консулт Дикинсън

заминал от Цариград за София, за да се заеме с делото. Казали му също, че г-жа Безрд (мисионерка в София) била пратена от г-н Дикинсън в Банско, така че мъжът ми се върнал още недълго в това градче. Г-жа Безрд се беше постарала да разбере нещо за нас и да влезе във връзка с четниците. Турските войски били пратени на мястото на отвличането ни и претърсили цялата планина, но не намерили нито следа от нас.

Мнозина от селяните от околността били влачени по съдилища, разпитвани и обвинявани в съдействие с четниците и почти всички членове на пътническата ни група били принудени да се явяват всеки ден на разпит в съда. Един от чиновниците на съда казал на мъжа ми, че сме убити и знаел „точно“ мястото, дето са ни погребали.

Тогава той поискал разрешение да отиде в Самоков, дето го уверили, че слуховете за смъртта ни били лъжливи. В Самоков му казали, че четниците били недоволни, задето делото попаднало в ръцете на консула и изказали желание, щото всичките преговори по откупа да се водят само чрез мисионерите. След това преговорите се прекъснали, както и всяка връзка с нас и с четниците.

Г-жа Бахметиева, жена на руския консул (24) в София (американка по произход) се била заинтересувала много за нашето дело. Тя не пожалила нито време, нито пари, за да помогне за освобождаването на мис Стоун. Заедно с г-жа Касърова тя се опитвала да влезе във връзка с четниците, но никой нищо не можел да й каже. На един прием в руското консулство г-н Куртис, американски журналист, изпратен в Балканите по повод на нашето отвличане, бил представен на г-жа Касърова и след като приказвал с нея надълго, й казал, че тя е единственият човек, който ще намери начин да възобнови преговорите с четниците.

Тогава г-жа Касърова си спомнила, че някой й бил казал, че предполагал кои са четниците, които са ни отвлекли. Чрез този човек тя намерила едно лице, което й казало, че знаело как може да се свърже с четата. Чрез него тя пратила писмо за мис Стоун и я помолила да-й отговори на гърба на писмото й и да й опише положението си. След това преговорите с консула се възобновили. За щастие, консулт трябвало да се върне в Цариград и оставил заместник, който да действа от името на американското консулство. С този човек четниците преговаряха по-спокойно, отколкото с Дикинсън.

Всички преговори били пазени в строга тайна и моят мъж не знаел нищо за тях. Най-сетне г-жа Касърова, като гледала отчаянието му и го съжалила, поверила му това, което била постигнала дотогава, и след това той взел активно участие в разработката на плана за плащането на откупа и освобождаването ни.(25)

Обаче единственият човек, който се срещал направо с представителя на четниците, бил заместникът на консула. Той бил много практичен и делови човек и попитал направо г-н Дикинсън да му каже точно колко пари са събрани за откупа. Оказало се, че сумата била 15 500 турски лири. Четниците бяха потърсили 25 000.

В следващата си среща с тях той им казал, че разполагат само с 14 500 и че нямало вероятност да се съберат повече. Те се съгласили да приемат тази сума, но поставили условие, щото парите да

бъдат предадени на турска територия. Те приели, щото д-р Хаус в Солун да действа като посредник, който да достави парите. Написали две писма, от които едното пратили по пощата на д-р Хаус, а другото първо на нас, за да се подпишем и да отговорим на някои въпроси, чрез които щяло да се потвърди, че сме живи и че подписите ни са действителни, а след това и то било предадено на д-р Хаус.

След дълга преписка с г-н Дикинсън приготвили парите, сложили ги в торби, натоварили ги на две мулета и д-р Хаус заедно с трима кореспонденти журналисти, придружен и от 50 въоръжени войници, отишъл в селото, определено като място за среща с четниците, дето парите щели да бъдат предадени срещу представянето на подписаното от нас пълномощно писмо. В селото те чакали два-три дни и тогава един четник, преоблечен като селянин, се приближил уж случайно до д-р Хаус, показал му писмото, но му казал, че четата не може да приеме откупа, докато той е пазен от „цялата тази войска“.

Започнали нови преговори, този път с турските власти, които били помолени да изтеглят войниците, за да не поставят в опасност живота на пленничките. Турците дали заповед в този смисъл, обаче това било само претекст, за да измамят четниците. Войниците се оттеглили само до едно близко място, дето устроили засада, която обаче била веднага открита от четниците.

Тогави четниците и д-р Хаус решили самите те да измамат турците. Д-р Хаус се престорил на разядосан и заявил, че ще върне парите в Солун. Той преместил парите в обикновени дисаги, а торбите напълнил с пясък, натоварил ги на мулетата и ги изпратил с тримата кореспонденти обратно към Солун, а той самият останал в селото. Както се и очаквало, с мулетата тръгнали и войниците. През това време четниците слезли в селото и взели парите.

По-късно един от кореспондентите описал подробно във вестника си как д-р Хаус надхитрил турците.

Няколко дни след това д-р Хаус, г-н Пийт и г-н Гарджуло се срещнали в Сяр, към тях се присъединил и моят мъж и те му разказали историята с предаването на откупа; казали му още, че пленничките ще бъдат освободени след не повече от десет дни.

Оказа се обаче, че и този път не се мина без закъснение.

Спомени за Яне Сандански, Христо Чернопеев и Сава Михайлов

Яне Сандански (26)

Беше узряла у мене и Чернопеева мисълта да уловим някого за откуп. Ходих в Дупница и се надумахме с Чернопеева да хванем един бег — Сюлиман бег, пашов син от Джумаята. Преоблякохме се двамата с него, отидохме в Джумаята да поизучим улицата и кафенето, гдето идваше бегът. Тогава се върнахме и пак влязохме, та бяхме решили да го грабнем от кафенето. Но случайно, види се, два дена не се яви, не излезе от къщи. Бяхме с 20 момчета, от които 4 души селяни от селата с пушки. Мислехме да действаме и с бомби. Ние не можахме да държим в града по-дълго момчетата, изпратихме ги в селата и останахме с Чернопеева и Кръстьо Асенов (27) да уредим в града управително тяло. Тогава изгладихме и някои недоразумения у гражданите. Накарахме да се назначат някои учители — Александър Китанов (от Лешко) и Сава Михайлов, против които те бяха обявили чорбаджиите. След като уредихме всичко за два — три дена, Сава Михайлов и Кръстьо се завърнаха в България, а ние с Чернопеева си отидохме при четите.

Завладени вече от мисълта да хванем някого, намислих да идем в Разлога, та дано накараме протестантите от организацията, без да се усетят защо, да предизвикат някак да дойде от Солун мисионерът доктор Хаус. Отидохме в Банско двамата, оставихме момчетата в гората, едно, че в селото имаше войска, а друго, че малко бяха още организационни членове в селото. От приказките с протестантите разбрахме, че мъчно може да се докара Хаус в Банско, но узнахме, че тъкмо в туй време дошла една американка, по име мис Стоун. Аз изучих и разбрах, че е важна личност. Казах на Чернопеева и той се съгласи да я хванем. Открих на едного от протестантите от организацията, че ще искаме от тях помощ. Съгласиха се. Двамата от тях бяха от ръководителното тяло — Йонка Хадживъканов, Йонка Колчагов, Мингьо Лазаров и Симеон Молеров (28). Те ни обадиха кога ще потеглят.

Между туй 11 души от момчетата ни се върнаха в България, та останахме всичко петима. Заминахме за Градево, взехме още четирима души от това село (Нано, Тодор, Христо и Коле), от Покровник — един момък, Лазо, и от Бистрица — Чиме. Ние бяхме: аз, Чернопеев, другарят му Димитър Кьосето (макед.), Стоян Просяков от Влахи и Димитър Инев (от Княжеството). Стояхме два дни и вечерта на пътя на месечина срещахме Кръстьо Асенов, че иде с момчета. Бяхме писали за момчета: Юруков (от Карлово) и Шуманов (от Тетовско) за моята чета, а за Чернопеева — Александър Дърводелски от Враца, Станиш от Кукушко и Александър Илиев. Последните бяха тръгнали да влязат в четите на организацията в Петричко. Взехме ги при нас и заранта ги наредихме по пусиите, без да им кажем намерението си. На своите бяхме казали; казахме тогава и на Кръстьо Асенов плана си. Стояхме цял ден и навечер около 5 часа доближиха. Бяхме

облечени в турски дрехи — аскерски и други. Уловихме ги. Припадна на една бабичка, която се намираше с тях и която искахме да вземем за другарка на мис Стоун. Мина един турчин, за когото после узнахме, че е бил контрабандист, и му рекох да спре. Той слезе от коня и почна да бяга към отсрещната пусия. Дигнаха се оттам момчетата и той с револвер гръмна, рани малко в темето едно момче, но биде хванат и веднага убит. Тръгнахме със заловените.

Това бе на 21 август на 11 часа по турски вечерта при „Подпряната скала“ на пътя между Банско и Джумая. По пътя ние говорим турски, но не знаем турски, та още през нощта решихме да говорим български. На другия ден заловените ни попитаха какви сме; ние казахме, че между нас има и турци, и всякакви. Изплашиха се и почнаха да плачат и плачеха всеки ден почти първите 5—6 дена. Най-сетне реших да им открия всичко, но при все туй не се успокоиха. Върнахме една част от момчетата и останахме трима с Дърводелски и Кьосето. Счупих си ногата на втората вечер след залавянето — разместих си ситните кокалчета. Дойдохме в Джумайско, минахме границата в с. Църнище и заминах в Дупница да ми прегледа доктор крака. Като се уверих, че не може да се изцери, върнах се, та три месеца не можах да стъпя.

Оттам отидохме в с. Селище и там им открихме на жените, че непременно искаме 25 000 лири откуп. Те почнаха да плачат. Написаха писма до един техен добър приятел Костадин Петканчин, които занесоха хора от организацията по канал. Писмата не смеели да му ги предадат в ръце, ами ги оставили на прага му. Той като намерил писмата, уплашил се, та ги дал на властта. Като не можах да се заведат преговори в Турско, писахме едно писмо за Самоков до Хаскел, но и това не бяха го предали, та два месеца бяхме в не-известност. След това Асенов отиде в Самоков, предаде писмото на Хаскел и той веднага замина за Цариград. Завърна се Асенов и ни каза, че е предал писмото. Тогава Асенов и Чернопеев дойдоха в София при Дикенсън, американски представител в Цариград, който беше дошел тук за преговори. Асенов се срещна с него, а Чернопеев въвн е пазил. Дикенсън дал надежда за парите, но че ще трябва още да чакаме. Това беше през ноември (29).

Ние в туй време се местехме от Селище в Покровник и назад. Случи се в Селище една вечер, в къщата на Тоше Мирчев, че в съседната до нас стая спяха трима заптиета. Домакинът им даде повечко ракия, изопиха се и заспаха. След това минахме в Сушишката планина (два часа до селото Сушица); там си направихме две колиби и тук поседяхме четири дена. Взехме още четири момчета от Петричката чета, на която четникът Александър Илиев бе убит от Дончо. Чернопеев и Асенов се отделиха с шест момчета, за да преследват Дончо (30), а аз останах с четирима от старите момчета (Дим. Кьосето, Андон Кьосето, Каравасил и Стефан Мандалов от Гевгелийско, сега убит в четата на Чернопеев, на 6 септември).

Тогава аз заведох жените в Сушица, гдето преспахме, и сетне отидохме в село Тросково. Там през деня бяхме предадени. Дончо дойде със 78 Души. Имах сякаш предчувствие, че Дончо ще дойде. Сънувах един сън и бях уверен, че ще стане нещо. На вечерта селяни си приказваха, че аскер имало къде местността Кръста, та отишли да видят накъде ще отидат. Аз веднага се сетих, че това е Дончо. Дойде куриерът ни от Покровник и след това дойде един селянин, та го извика; той не се върна и след половин час проводих да го викат. Той се върна, призна ми се, че Дончовите хора били близо — в къщата на Спасе. Заповядах на момчетата да пазят. Отидох с едно момче близо до

тая къща; в тъмното изпоизскачаха Дончови хора, та едвам се избавих. Цяла нощ трая престрелка и на другия ден до пладне един е бяла кърпа приближи — убихме го. Най-сетне се оттеглихме. След пладне тръгнах с жените към Лешко. Накрая на Тросково се срещнахме с Чернопеев и Кръстьо, които бяха събрали на помощ до 40 души милиция. Разбра се вече тогава за пленените. Разпуснахме милиционерите и останахме само ние, 13 души, и отидохме в Лешко една вечер, а на другата в Дряново.

Тогава проводих Чернопеева и Асенова в България да водят преговори пак с Дикенсъна, като им казах да свършат въпроса, както знаят, защото вече ни бе дотегнало. Пак се завърнах с жените в с. Покровник (в къщата на Стоилко), после оттам минах за Сърбиново (на 21. XII вечерта). Пътувахме 12 часа път и стигнахме в къщата на един по име Никола — в зимника и накрай селото, в лозята. То бе къщичка, гдето точат вино. На Цилка казах, че ще пътуваме, и я питах може ли, дали приближава времето да добива. Бяхме приготвили всичко преди два месеца — ние вземахме плат, а те жените, му приготвяваха дрешки и пелени, плетяха му и пр. Цилка ми обади след един час, че ще роди и заръчваше „всичко“ на мис Стоун в случай че не остане жива. Тя вярваше, че след тия сътресения надали ще може да добие нормално. Повиках две жени от селото, та лесно доби — момиче, здраво, пълно. Взехме детето, другарите й честитиха и почерпих другарите.

На третия ден ще пътуваме пак. Цилка не може да язди, а трябваше да вървим, понеже беше дошел аскер в селото. В един дълъг сандък спружена, тя си лежеше — натоварихме го на коня, а от другата страна денк и така, с подпиране отстрани, изминахме 6—7 часа път и стигнахме в с. Влахи, гдето се установихме в една къща. Детето по пътя го носехме на ръце — то си плачеше, а мис Стоун яздеше на друг кон. Във Влахи престояхме девет дена.

На деветия ден дойде Асенов от България, донесе писмо от руския посланик Бахметиева за мис Стоун, с която се познавал, и подарък — сладки, дадени чрез Дикенсъна. Бяха му съобщили, че парите са готови. Взех аз Асенова и Спиро, 10 души оставих при жените, а Чернопеев с 25 души беше в Дойранско. Отидохме в Банско, а след два дена дойдоха Хаус, Гарджуло, драгоманинът в посолството и Пийт, касиерът на мисията. Турците с 250 души аскер вардеха парите и обградиха селото. И ние бяхме в селото. Викахме Костадина Петканчин да каже на комисията: „Днес дойде един човек, та ни каза, че ще дойдат довечера трима човеци да се видят с комисията. Вие какво ще ми кажете?“ Станахме с него вечерта, отидохме при комисията, дадохме им пълномощното от мис Стоун. Захванахме преговорите как да вземем парите и как да предадем жените. Обяснихме на Хаус и пр. каква е работата, че ние сме хора на една организация, че не искаме да унищожаваме никого и пр. Задължихме ги да махнат потерята. Пращам писмо до мис Стоун, че не се стараят и пр. Тя им писа остро писмо. Уговорихме да дойдат да донесат парите на едно място, Арамибунар. Турците пазеха парите. Комисията по наш съвет изтегли от сандъчетата парите, а вместо тях турнаха куршум. Предадоха ни парите, а турците си натовариха куршума и с войската се оттеглиха, а ние с парите, десетина души, минахме на Якоруда и оттам в Бельовския балкан. На момчетата дадох по две лири.

Пратих Асенова да ни купи дрехи. Първо в Пловдив наместихме 2000 лири у едно момче, Михал Бояджиев, сега учител в гимназията, македонец, много добър. Сетне в София оставихме у Хаджидимова 4000 лири; у сестрата на Асенов, докторка по медицината, Събка Асенова, оставихме 4000 и други 4000 лири оставихме у Узунов, телеграфист в София. Между Гьорче Петров и Делииванов (те бяха представители на организацията) (31) имаше недоразумение за парите, та затова ги оставихме у частни ръце, докато дойде Делчев, та да стане другарски, да се предадат. И сетне се предадоха на Делчева и на другарите и те ги употребиха. Парите взехме на 18 януари (32) и писахме на Чернопеева да пусне жените. Той ги изпроводи от Влахи в Ощава, оттам в Сенокос — Сърбиново — Ораново и през Струма нататък. Чернопеев е изпроводи жените до Малешевско, а ги е предал нататък по канал. Все същи момчета ги съпровождани — Стефан Мандана, Андан Кьосето, Андрея, Деньо.

Аз заедно с Кръстьо Асенов с две чети по 12 души тръгнахме през Кюстендил, преди да дойде Делчев й случайно го срещнахме на самата граница (33). Върнахме се пак всички заедно с Делчева през Кюстендил в София и тогава предадохме парите. След това определихме да отидем в две посоки — Христо и Кръстьо Асенов да вземат дясната страна на Струма, а пък аз отсам — от лявата. Борбата с върховистите сериозно се почваше. Аз заминах къде 6 април 1902 г...

Христо Чернопеев (34)

... Целта на Делчева като ме изпроводи в Джумайско беше да подготвя отпор против сарафовистите, да подготвя населението да не доверява на други хора, освен на вътрешните и на Делчева. В с. Лешко тогава беше учител Кръстьо Асенов (той недавно биде убит в Ениджевардарско). Като се срещнах със Савата и с Асенова, изтъкнах им нуждата от пари, че трябва да се помъчим да се намерят пари. Савата смиели, че би било добре да се залови един бей, именно „пашата“ от Джумая, който бил богат. И Сандански в това време беше дошел с чета пак от София, определен за Мелнишко. Като не се удаде планът с бея, решихме по друг начин да се търси чаре.

Заминахме за Разлога и там смятахме да уловим някого, напр. някого си Хауса, инспектор на протестантите. В Банско бях аз със Сандански, а четата беше вън. Случайно пристигна мис Стоун. Решихме да я заловим. На три часа от Банско, в местността Предел бяхме с цялата чета, някои от която бяха облечени с аскерски дрехи. Сандански Еи е разправил как стана залавянето на мис Стоун и другарката й госпожа Цилка, българка. Понеже Дончо сетне със свои хора нападна четата ми от 5 души в с. Тросково, гдето бяха и за-ловените жени, момчетата се окопаха и водиха престрелка. Жените бяха в една маза. Аз пристигнах с 50 души селяни от организираните от с. Лешко и Дончо, като разбра, че приближаваме, отстъпи. В тая престрелка едно селянче от с. Тросково, което Дончо бе изпратил да ни предложи да се предадем, момчетата ни го убиват, когато приближило, без да знаят кой е. С жените се крихме все по селата — Покровник, Лешко, Селище, Тросково, Сушица. След като Дончо премина в Мелнишко, отидохме и в с. Кресна и с. Влахи. Когато се взе откупът, бяхме във Влахи. Детето на Цилка се доби в Кресна (35).

Дончо отначало се казвал четник (сир. началник на чета) от Петричко и че иде да отвори канал за Мелнишко, за да пренася оръжие. Една чета под водителството на Мих. Лазаров (родом от България, унтер-офицер) от 13 души, която е била съставена от селяни на организацията, е била върната назад през границата, а оръжието им взел Дончо, както и оръжието, което те носили за Петричко. Дончо предлагал и те да се присъединят към него, понеже те идели без „пълномощно“ от Централния комитет.

През февруари 1902 г. откупът се взе (36). Аз заминах в Струмишко да пусна жените, а другите донесоха откупа. Сумата сетне се разпреди по районите.

Сава Михайлов (37)

Мислехме още по-преди — на Петровден, как да намерим пари. Имахме план за един бег в Джумая, Сюлиман бег, но тогава и сетне през юли месец не сполучихме да го уловим. Когато на 17 [август] минах аз, Чернопеев вече се намираше къде Банско, вече планът за улавянето на мис Стоун е бил приготвен и само още чрез мене се допитаха до Делчева и Гьорчо какво ще кажат, да се залови ли мис Стоун. Делчев и Гьорчо не вярваха, че ще се вземат големи суми за мис Стоун и затуй Гьорчо не беше съгласен да се залавя. Аз заминах на 17 [август] с Кръстьо Асенов и с няколко момчета, отидохме в Банско и им съобщихме, че Делчев се колебае. При все това на своя отговорност се извърши залавянето. Кръстьо Асенов (род. от Сливен, братов син на Хаджи Димитра) отиде с четата и с мис Стоун, аз се върнах в Джумая. Дотогава Дончо го смятахме като разбойник. Ние бяхме събрали доста пари вътре за пушки, та трябваше да доставим оръжието. А пък като се ангажирахме с мис Стоун, трябваше да употребим тия пари, за да изкараме докрай аферата „Мис Стоун“. Имаше големи разноски. Цялата чета трябваше да се издържа на свои разноски — бяха 10—12 души. Селяните не знаеха, с изключение на два-трима, кои са ги заловили и пр. Поради туй, че закъсна доставката на обещаното оръжие, бяха се явили недоволство и недоверие и Дончо употреби случая да интригува заедно с агенти на Цончовия комитет в пограничните места. Сееха се интриги против Вътрешната организация. Аз бях още в Джумая ...

На Коледа бидох и аз предаден. Бяха подхвърлили едно писмо на 24. XII къде къшлата и един турски офицерин го намира и го дава на едно българче, симитчия, да го прочете. То съдържало: „Ако искате да знаете где са жените и ако искате да знаете кой е тук комитетски човек, хванете главния учител Сава Михайлов и още Петър Китанов (търговец), Никола Чевеята (механджия) и Лазо Покровнички (зеделец)“. Тези двамата бяха работници — Лазо и Никола бяха взели участие при залавянето на жените. Случи се, че симитчийчето било наш човек, та рекло, че не може да чете писмото и скоро обажда на Чевеята за това.

Аз щом се научих за туй, забягнах в четата на Чернопеев и Сандански. Час и половина от Джумаята държахме жените в Селище и Покровник. Това беше на Коледа, а на 18 януари получихме парите и пуснахме жените. Когато забягнах в четата, те бяха с Чернопеева, а аз със Сандански, Кръстьо и неколцина момчета се грижехме да вземем парите. Парите ги донесохме тук със Сандански и Кръстьо. Делчев не беше дошел, та му писахме да дойде. Бяхме взели решение да не държим

парите у себе си, а да се събере едно събрание от вътрешни дейци и да се реши кому да се поверят парите. Най-голямо доверие имахме у Делчева. Сумата беше 14 500 турски лири, тежаха до 80 оки.

Минахме в България от Разлога през Доспат, през Аврамов проход на Бельово. Вървахме с момчета до 15 души, с пушки; куриери от организацията ни служеха, намирахме въоръжени и в България. Оставихме ги в Бельовската гора със Сандански, а аз и Кръстьо Денски тръгнахме за Пловдив, купихме дрехи и чанти за всички и се върнахме в Бельово, преоблякохме се. Като се връщахме за Бельово, куриерите бяха ги вече върнали да си идат за Разлога, полицията ги беше заловила, но нищо не изказаха. Стигнахме като търговци в София и чакахме Делчева. Делчев беше получил във Воденско известие, че са получени парите и беше се упътил, та чак след един месец дойде. Става събрание. Определи се една комисия, която ги харчеше. Изпратиха се пари и в Разлога, в Джумайско, в Солун и в Битоля. Тук трябваше да се въоръжават момчета и да се изпращат вътре в пограничните райони главно и да се борят против върховистите. Благодарение на тези пари ние можахме да противодействуваме и да се закрепим, защото тогава бяхме останали съвсем без пари.

Документи и материали

Документи (38)

№ 1

Телеграма от българския търговски агент в Солун до Министерството на външните работи и на изповеданията (МВРИ) в София

№ 597, 23 август 1901 г.

Вчера (39) една чета разбойници близо до българската граница между Мехомия и Горна Джумая е отвлякла американската мисионерка мис Тон и българката Мария Силва (40). Дайте нужните заповеди за залавяние разбойниците в случая, че заминат в България.

Агент Шопов

(ЦДИА, ф. 176, оп. 1, а. е. 1647, л. 1. Телеграмата е на латиница.)

№ 2

**Рапорт от българския търговски агент в Солун до министъра на външните работи и на
изповеданията в София д-р Ст. Данев**

№ 598, Бързо. Поверително 23 август 1901 г.

В допълнение на телеграмата ми от днешна дата под № 597 имам чест да Ви явя, че една разбойническа чета е пленила и отвлякла в гората американската мисионерка мис Тон и българската протестантка Г-жа Мария Силка. Отвлечането е извършено вчера по пътя между селото Банско (Разложка кааза) и Горна Джумая, в местността „Скалите“. Мис Тон и г-жа Мария Силка пътували с още 5—6 български протестантски учители; тия последните били оставени свободни.(41) Твърди се с голяма увереност, че разбойниците са българи, които предварително са скроили плана за грабването на двете жени.

По този случай считам за длъжност да Ви явя, господине Министре, че мис Тон всякога се е отнасяла много симпатично към нашето дело в Македония и е с големи заслуги към българите, между които работи от 25 години насам. В пред вид на това осмелявам се да Ви помоля да дадете нужните заповеди на пограничните власти за улавянето на разбойниците в случай че те се опитат да преминат в Княжеството.

А. Шопов

(А. е. 1647, л. 3. Ръкопис)

№ 3

**Писмо от американския консулски агент в Солун до генералния консул на САЩ в Цариград
Чарлз М. Дикинсън**

№ 556, 5 септември (23 август) 1901 г.

Миналата нощ в 1 ч. д-р Хаус, американският мисионер при българите, живеещ тук, дойде при мене с телеграма от мистър Седлов, негов колега от Разлог (Солунски вилает), в която се съобщаваше, че мис Елена Стоун, също мисионерка с главно седалище в Солун, но пребиваваща през последните две седмици в Разлог, е била пленена от разбойници предния ден по време на пътуването ѝ за Джумая Баля. По това време тя пътувала с 3 или 4 жени приятелки, български учители. Изглежда, че някои от тези жени не били обезпокоени, а пуснати да се върнат в Разлог, където те разказали за извършеното насилие. Една от приятелките на мис Стоун, мисис Цилка, била пленена също. Мястото, където станало насилието, се нарича Големите скали и разбойниците, заедно със своите пленнички тръгнали нагоре към близките планини.

Като чух тези новини, аз веднага Ви телеграфирах миналата нощ следното:

„Дикинсън, генерален консул на САЩ, Цариград. Току-що бях информиран, че мис Елена Стоун, американска мисионерка тук, по време на пътуването ѝ от Разлог към Джумая Баля на 3 септември е била пленена от разбойници заедно с една жена — нейна приятелка. Подробности няма. Рано сутринта ще се срещна с валията.“

Тази сутрин бях приет от валията в неговата къща и го уведомих за случилото се, като специално привлякох вниманието му върху необходимостта да не изпраща сега войски след разбойниците. Обикновено стана така, че при всички случаи, когато биват изпращани потери след разбойници, преди пленниците да бъдат освободени, последните ги убиват. Целта на разбойниците несъмнено е да получат откуп и ако започнем веднага да ги преследваме с войска, преди да сме освободили пленничките, животът на последните без съмнение ще бъде заплашен. По-нататък обърнах внимание на валията, че бедствието би било много по-голямо, ако се случи загуба на живот и че правителството трябва да направи всичко възможно да не навлече по-нататъшни неприятности. Валията обеща да направи всичко, за което го помолих, и телефонира в мое присъствие на мютесарифа на Серес, като му предложи да изпрати войскови части около мястото на насилието. Той му каза войските да не досаждат на разбойниците, но да наблюдават тяхното движение и да се намесят само в случай че трябва да помогнат на пленничките при опасност за живота им. При подобни случаи, когато чужди поданици са били пленявани от разбойници, а тези случаи са били много чести в пашата страна, турското правителство винаги е плащало откупа, но вследствие крайната бедност на съкровищницата, чуждите правителства обикновено са авансирани с парична сума, за да се избегне забавянето. Аз решително препоръчвам този начин и ще Ви телефонирам, щом като разбера, че сте постигнали съгласие с правителството във Вашингтон и разполагате с необходимата сума. Предполагам, че Вие също ще настоявате пред Портата за нецелесъобразността от изпращането в момента на военни части след разбойниците.

Аз съм склонен да мисля, че разбойниците са взели мисис Цилка, за да предадат чрез нея своите искания и че тази жена ще бъде освободена скоро във иръзка с горепосочената цел.

Когато получа нови сведения, ще Ви телефонирам веднага.

Разбрах, че д-р Хаус е телеграфирал на секретаря на Евангелисткото дружество в Бостън, към което той и мис Стоун принадлежат.

П. Х. Лазаро (42)

(А. е. 1647, л. 16—17. Препис на машина на английски език.)

№ 4

Писмо от МВРИ до Министерството на вътрешните работи в София

№ 5680. Тв. бързо 24 август 1901 г.

Княж[еският] търговски агент в Солун с телеграмата си от снощи съобщава в М[инистерст]вото иа в[ъншните] р[аботи] и на из[поведанията], че близо до българската граница, между Мехомия и Горна Джумая, една чета разбойници е била отвлякла завчера американската мисионерка мис Тон и българката Мария Силва.

Министерството на вътр[ешните] работи се умолява прочее да даде телеграфически нужните заповеди на княжеските административни погранични власти за преследването и залавянието на разбойниците, в случай че преминат в България. (43)

(А. е. 1647, л. 2. Чернова.)

№ 5

Писмо от американския мисионер в Самоков Беърд със сведения за пленяването на мис Стоун и Катерина Цилка

7 септември (25 август) 1901 г.

Ние бяхме много огорчени, когато вчера по обяд научихме от телеграмата на д-р Хаус (от Солун), че на 3 септември към 4 ч. след обяд мис Стоун и мисис Цилка, съпруга на албанския мисионер, са били хванати в плен от чета разбойници по време на тяхното пътуване с група приятели от Банско за Джумая. Аз посетих представителите на правителството тук и ги информирах да бъдат нащрек за тези разбойници, които са дали да се разбере, че възнамеряват да отведат своята пленница в България.

На 7 септември, точно след залез слънце пристигнаха двама от нашите ученици от Банско.(44) Те са били ааедно с мис Стоун, когато разбойниците пленили групата. От техните обяснения, дадени в отговор на въпросите им, разбрах следното:

Цялата група около 15.18 ч. внезапно спряла в една тясна долина и всички бързо се приготвили да преминат реката и да изкачат гористия планински склон с възможно най-бърз темп за един час.

Всичките разбойници не се виждали, но двадесет били преброени веднага и се създадо впечатление, че са били около 40 души. Те говорели от време на време на добър български език и се зарадвали, като намерили сред провизиите, носени от групата, няколко кутии бекон и шунка.

Те познавали мис Стоун, показвайки, че са вървели главно след нея. Те взели нея и мисис Цилка по-нататък със себе си и нищо повече не се видяло. На останалите били взети парите и часовниците и били заставени да стоят цялата нощ под строга стража. След изгрев слънце останалите от групата били освободени и разбойниците, които ги пазели, тръгнали нагоре по планината.

Двамата наши ученици минали през Джумая и през границата (за България). Останалите от освободените се завърнали в Банско.

Изглежда, че това задържане на цялата група е попречило на турското правителство да получи някои сведения за местопребиваването на разбойниците приблизително до обяд на 4-ти и дало възможност на похитителите да отвлечат бързо своите пленнички на място, отдалечено от мястото на тяхното пленяване. Точно преди тръгването на групата бил заловен един гурчин и убит.

Аз не зная нищо относно направлението, което са поели разбойниците. Мисля, че най-вероятно е да ги отведат към България (първо). Много вероятно е главното ръководство на голяма част от разбойниците да се намира в България (2-ро). Когато турските военни части започнат много активно да преследват разбойниците, последните естествено ще предпочетат да отидат в България (3-то). Ако успеят бързо да минат през границата в България, те могат спокойно да скрият жертвите си и да си живеят спокойно, дока го получат своя откуп.

Как тези жени ще страдат, можем да си представим. Господ да ги пази.

Днес дойде един български офицер, изпратен от правителството, да узнае някои неща за похитителите. Той каза, че имал специална инструкция и че те ще охраняват много внимателно своята граница.

Дж. У. Беърд

(А. е. 1647, л. 19—20. Машинопис на английски език.)

№ 6

Рапорт от българския търговски агент в Солун до министъра на външните работи в София д-р Ст. Данев

№ 600, 26 август 1901 г.

По пленението на г-ца Тон, американска поданица, от разбойниците в Разложката кааза имам чест, в допълнение на писмото си от 23 август под № 598, да Ви явя следующото.

Според сведенията на вилаетското управление, разбойниците са били тридесет души, неправилно говорещи турския език. Никакъв откуп още не са поискали..От Солун валията изпрати началника на полицията и едного от адютантите си, за да се запознаят отблизо с работата и да ръководят

преследването. Д-р Хаус, началник на мисионерите в Солун, и американският вицеконсул г. Хаджи Лазаро се молили валията да даде нужната заповед комуто трябва, щото да се не нападат разбойниците и да се не стреля върху тях, да не би да пострадат пленените. Валията е обещал, че ще даде подобна заповед.

Други известия по това дело до настоящето време няма.

А. Шопов

(А. е. 1647, л. 4. Ръкопис.)

№ 7

**Рапорт от българския дипломатически агент в Цариград до министъра на външните работи в
София д-р Ст. Данев**

1407. Поверително 28 август 1901 г.

Днес идва при мене американският министър г-н Лейщман да ме моли да ходатайствувам пред княжеското правителство, за да се вземат надлежните мерки за залавянето на четата, която преди няколко дена е завлякла в гората при Горна Джумая американската мисионерка мис Тон и българката протестантка Мария Силка (Рапорт № 598 от 23 август 1901 г. на княжеският търговски агент в Солун), в случай че казаната чета мине границата.

Ако и да не ми се вярва, че четата ще се реши да премине в България, гдето тя може много полесно да бъде заловена, аз подкрепям ходатайството на г-на Лайшмана и моля от своя страна да благоволят да направите всичко възможно в даден[ия] случай за залавянето на разбойниците и освобождението на жените.(45)

Ив. Ст. Гешов

(А. е. 1647, л. 5. Ръкопис.)

№ 8

**Рапорт от българския търговски агент в Солун до българския дипломатически агент в Цариград
Ив. Ст. Гешов**

№ 619, 1 септември 1901 г.

По въпроса за грабнатата от разбойниците американска поданица мис Тон имам чест да Ви съобща, че вилаетските власти са получили известия, какво четата с пленените била заобиколена от две хиляди души войници в разклоненията на Пирин към българската граница. Войската имала

заповед да не напада и да не стреля. Командующият на войската изпратил известия на разбойниците, че е готов да влезе в преговори за освобождението на пленените, но не бил получил никакъв отговор. Тукашното американско вицеконсулство е получило от Цариград уведомление, че турското правителство е готово да плати сумата, която би се поискала за откупуване пленените.

Мнението в тукашните консулски кръгове е, че отвличанието на мис Тон има характер политически, свързан с намерение да се вземат пари. Главната цел била именно да се покаже на европейците, че в Македония няма мир и тишина, няма безопасност.

Българи, пристигнали от Разложко, предполагат, че четата е чисто българска. В това не се съмняват и тукашните консулски кръгове, като се основават на обстоятелството, че в ония места българският елемент преобладава, а при това и че не е в естеството и традициите на турските и албанските разбойници да посягат по такъв начин на жени.

А. Шопов

(А. е. 1645, л. 5- Ръкопис.)

№ 9

Вербална нота от отоманското комисарство до МВРИ в София.

№ 348, 16 (3) септември 1901 г.

От достоверни сведения, доставени на императорското комисарство, излиза, че четата, която отвлече на територията на Серес, Солунска област, мис Стоун и нейната другарка, е съставена от българи, членове на македонския комитет.

Четата, която се е отправила към Източна Румелия, трудно би преминала демаркационната линия, но за да се предотврати възможността тя да направи това, измамвайки бдителността на отоманските власти, императорското комисарство би било много задължено на княжеското министерство, ако то даде необходимите заповеди, за да се упражни една по-засилена бдителност от княжеските погранични власти.

Княжеското правителство, което без съмнение не ще се поколебае да покаже доброто си разположение в един толкова важен случай, освен това би благоволило да нареди да се извърши щателна анкета, за да установи какво е в случая участието на македонския комитет.

(А. е. 1647, л. 7. Ръкопис на френски език.)

№ 10

Шифрована телеграма от българския дипломатически агент в Цариград до МВРИ в София

№ 1420, 5 септември 1901 г.

Получени тук от Английското дипломатическо агентство в София сведения предполагат основателно някак си, че разбойниците в Разложко, които откараха американката мис Стон, са българи революционери, агенти или оръдия на македонските комитети и че Борис Сарафов имал пръст в работата.(46) От друга страна, турското правителство уверявало, че разбойниците били българи и съставлявали въоръжена чета, дошла от Княжеството в Разложко. Има ли нещо вярно в тия слухове и предположения? Моля телеграфирайте ми за мое ръководство.

Гешов

(А. е. 1647, л. 12. Дешифровка, ръкопис.)

№ 11

Шифрована телеграма от МВРИ до българския дипломатически агент в Цариград Ив. Ст. Гешов

№ 325, 5 септември 1901 г.

На № 1420.

Тия сведения и ний знаем от управляющий английското дипл[оматическо] агентство тук, та наредихме да се проверят. Случката е станала вън от наша територия и не можем да правим даже предположения. Борис Сарафов е в лоши отношения с Македонский комитет: невъзможно е двама неприятели да имат общо оръдие.

Сарафов (47)

(А. е. 1647, л. 13. Чернова.)

№ 12

Писмо от МВРИ до Министерството на вътрешните работи в София

№ 322. Поверително. 5 септември 1901 г.

Към № 5680.

Г. Мак-Грегор, управляющий английското дипломатическо а[гент]ство, съобщава следующите сведения по отвличанието от една разбойническа чета на мис Тон и Мария Силва:

Между хванатите от чета[та] лица имало две българчета, които по-после били пуснати на свобода и които след завръщането си в България разказали следующото на един американски мисионер в Самоков.

Четата се състояла изключително от българи, при всичко, че някои от тях били облечени в турски дрехи. Четата убила един турчин, когото срещнала по пътя.

В присъствието на пленниците разбойниците говорили турски, но недобре; а когато били сами, говорили български.

2. Двете българчета подслушали, когато разбойниците говорили помежду си. В този разговор разбойниците казвали, че били в сношение с Македонския комитет, който бил заповядал да вземат в плен всеки чужд поданик, когото четата срещне в Македония. Разбойниците били длъжни да се преструват на турци, за да се вярва, че турците вършат тези престъпления и по този начин да [се] подигне общественото мнение в Европа против турската администрация.

Г. Мак-Грегор се бил научил, че действително бившият председател на Македонския комитет Б. Сарафов бил в сношение с въпросната разбойническа чета. При това той узнал, че Сарафов наскоро щял да замине за странство.

Английският представител, който е натоварен и със защитата на американските поданици в Княжеството, е съобщил на американското правителство всичките, тези сведения. Той счита, че пред вид на тия сведения княжеското правителство ще побърза да направи едно щателно разследване и в случай че те се потвърдят, ще възпрепятствува на Сарафова да замине за странство и ще вземе нужните мерки против него.

Като Ви съобщавам това, което г. Мак-Грегор заяви в повереното ми м[инистер]ство, моля Ви да разпоредите по възможност по-скоро, за да се проверят горните сведения и вземете съответствующите мерки.(48)

М. Сарафов

(А. е. 1647, л. 9—10. Чернова.)

№ 13

Рапорт от българския дипломатически агент в Солун до управляващия МВРИ М. К. Сарафов

№ 628, 5 септември 1901 г.

По сведенията на Солунското вилаетско управление, преди три деня е станало съткновение в Мелнишко между редовната войска и една българска чета, между което били паднали убити троица четници и един, тежко ранен, бил уловен от войниците, в ръцете на които умрял. Мнението на властите е, че това била част от четата, която е отвлякла мис Стоун.

Предположението на някои българи от Разложко е, че четата, която е пленила американската мисионерка и протестантската българска учителка, се намерва в Турско, но пленените вероятно са закарани през границата и са скрити в някое българско близо до границата село.

А. Шопов

(Л. е. 1645, л. 9. Ръкопис.)

№ 14

Вербална нота от отоманското комисарство до МВРИ в София

№ 349, 18 (5) септември 1901 г.

В допълнение на своята нота от вчера под № 348, императорското комисарство има честта да съобщи на княжеското министерство, че сведенията на императорското правителство относно отвличането на мис Стоун дават основание да се вярва, че авторите на това отвличане веднага след залавянето на тази жена и на нейната другарка са се отправили в посока към Рилския манастир.

Твърде активните издирвания на императорските власти сигурно не биха били напразни, ако четата не беше успяла заедно с пленничките да премине демаркационната линия; при тези условия сведението, според което четата се е скрила в Рила, изглежда, до доказването на противното, трябва да се вземе сериозно под внимание.

Впрочем императорското комисарство би било твърде задължено на княжеското министерство, ако то насочи по този път издирванията, които би благоволило да нареди, и ако му съобщи разкритията или указанията, които би получило по този начин.

Резолюция: Невероятно! Залавянето отдавна стана, а нашите погранични власти не са съгледали нищо подозрително. В direction du Monastère Rilo ходят постоянно пътници и пазачи, та чета не би останала несъгледана.

При всичко това Министерството на вътрешните работи обърна вниманието на полицейските власти в Дупнишко, Самоковско, Бельовско и повтори строгите си заповеди.

Сарафов

5. IX. 01.

(А. е. 1647, л. 14. Ръкопис на френски език. Резолюцията — на български език.)

№ 15

Вербална нота от МВРИ до отоманското комисарство в София

№ 329, 10 (23) септември 1901 г.

Със своята нота от 18 т. м. под № 349 отоманското комисарство уведоми Министерството на външните работи, че според сведенията на императорското правителство разбойническата чета, която отвлече мис Стоун, веднага след пленяването се отправила в посока към Рилския манастир и че до доказването на противното отоманските власти ще смятат, че тази чета засега се укрива в Рила.

В отговор на това съобщение княжеското отделение смята, че трябва да обърне вниманието на императорското комисарство, че отвлечането на мис Стоун стана преди доста време и че след като този факт ни бе съобщен, българските власти съобразно с дадените им заповеди упражняват най-строга бдителност върху цялата погранична линия и особено в планините между Белово и Дупница. При тези условия разбойническата чета не би могла да мине незабелязана в посока на Рилския манастир, където има много пътници и погранични стражи.

Както и да е, княжеското Министерство на вътрешните работи не пропусна да поднови необходимите заповеди и отоманското императорско правителство може да бъде убедено, че ако жандармите или войниците от българските погранични постове срещнат четата на демаркационната линия, тя не ще им избяга.

(А. е. 1647, л. 21—22. Чернова на френски език.)

**Извлечение от запис на разговора, проведен по телеграфа, между околийския началник в
Самоков М. Сестримски и министъра на вътрешните работи в София**

12 септември 1901 г.

Тук окол[ийския] началник г. Сестримский

Господине Министре,

Тази сутрин като се срещнах с г. директора на тукашното американско училище г-н Томсона така и с мисионерина Берд, с които съм уговорил по-рано да ми съобщават всичко немедленно, каквото се научат по разбойниците, пленивши Елена Стон, ми явиха, че нощес в 11 1/2 часа един непознат човек, добре облечен, с висок ръст, се явил на прозореца на спалнята стая откъм главната улица на града, в къщата на спалнята стая на дъщерята на мисионерина д-р г-н Хаскел, и като изчукал на прозореца и дъщерята на Хаскел отворила прозореца да види кой е и той, непознатият, й подал две писма от Елена Стон, адресирани до татко й Хаскел, с тия писма Елена Стон обявява на г-н Хаскел, че разбойниците искат за нейното и онова на другарката [й] освобождение двадесет [и] пет хиляди турски лири, така също моли нито турските, нито българските власти да не преследват разбойниците, по повод на това таз сутрин Хаскел замина за Цариград при общия им касиер на мисията им да говори с него по искания паричен откуп. Помолих г-на Томсона да ми каже кому е съобщил, че пленниците се намират в Дубница или в Рила, пазени от четирима разбойници, той ми яви, че това нещо му било явено от един техен ученик, именно Любомир Харизанов, родом от гр. Дубница, и то при най-голяма предпазливост и тайна, който преди три или четири години е ходил с някоя чета въстаници в Македония, а сега от 2 години насам е редовен ученик в американското училище. Той казвал, че бил чул, че едната от пленените била здрава, а другата болна, за да не побъркам на работата, и то след съвещание с г-н Томсън и Берд не намерих засега за необходимо да задържа този ученик да го изпитам по тази работа, а замолих г. г. Берд и Томсон да употребят всички средства с него, за да се открие всецяло, къде се намират разбойниците с пленените, та да може да взема мерки за залавянето им, г. г. Томсон и Берд твърдят пред мене, че това пленяване на Стон е дело на тайний Македонски комитет Това е всичко което ..

Въпрос: Почеркът познат ли е, че е оня на мис Стон? Где и кога са писани писмата? Кому и где да се дадат парите? За кого е второто писмо? На кой език са писани писмата?

Писмата са били писани в Разлог, Македония, на шестий того в четвъртък, почерка казват, че бил неин, мене не дадоха писмата да чета, не ми казаха на кой език са писани, и 2-те са] адресирани за Хаскел, а за парите е казано в писмата да се занесат в Банско, Македония, и да се предадат на един протестантин в Банско и този последний да ги предаде на разбойниците, гдето му определят. С това свършвам всичко, за което имах да Ви доложам.

Питане: Лицето, що подало писмата, не изглежда ли като Асена х. Василев? (49)

Не ще е Асен, че той е бил много по-висок, освен това момичето не е могло да го види в тъмнината.

Питане: Няма ли забелязано някое съмнително лице в Самоков?

Вчера доходи едно лице откъде Дупница в американското училище и е питало за ученика Харизанов и докато да му кажат где е ученикът, то изчезнало, Томсон силно вярва, че това лице е, което е донесло и дало писмата. Моля, господине Министре, позволете ми да кажа още нещо, Асена Василев е постоянно в тясно сношение с пограничния поручик Тодоров, та взех да се съмнявам да не би всички наши разпореждания по преследването на разбойниците да са известни на Асена Василиева, нека се знае и това, че пограничният офицер поручик Тодоров на постове Марица и Демиркапия преди години той е ходил с въстан[ическа] чета в Македония така че и миналата зима той с Василиева заплашваше евреите да купят акции,(50) за което своевременно донесох на г-на Управителя.

Питане: Наблюдавате ли Асена Василиев?

Най-силно наблюдавам и обърнал съм вниманието си върху ученика, и заедно с Томсона, за да може да се открият много неща от него.

Питане: Знаете ли какво прави и где се намира околийският началник Христович?

Имах преди няколко дни телеграма, и ми явяваше, че по Ваша заповед какви разпореждания е взел и клкви именно аз съм направил.

Моля, какво да направя в краен случай с ученика Харизанов.

Питане: Ще го задържите и ако дознаете нещо по-положително, ще ми явите да пратя следовател.

Г-н Томсон ме моли да не го задържа[м], като обещава, че той ще може да изчерпи воичката истина по делото.

Заповед: Ако в кратко време г. Томсон не успее да и изпита ученика, ще [го] арестувате и ще ми обадите.

Добре, всичко ще изпълня.

Питане: Вие продължавате ли да дирите разбойниците в планината?

Стражарите ми са в планината и знам къде се намират, но колкото за Христович положително не зная, предполагам да се намира в Белово.

Моля, да обадя [ли] на Околийския началник в Дубница, Пазарджик и Пещера за писмата от Елена.

Отговор: Не.

И аз мисля, за да не явявам на окол[ийските] начал[ници] за писмата, а относително залавянието на разбойниците ще се трудя.

(А. е. 1645, л. 25—28. Препис на ръка.)

№ 17

Рапорт от българския дипломатически агент в Цариград до ВМРИ в София

№ 1502, 15 септември 1901 г.

Имам чест да Ви съобща за сведение, че в последно време тук циркулира слухът, какво четата, която е отвякла известната мис Стон, е преминала заедно с пленените границата на Южна България, като се била отправила за към с. Батак. Този слух; както можах да узная, е бил съобщен на тукашната американска легация от самото турско правителство, обаче спо-ред думите на 1-ий драгоман на речената легация г-н Гарджуло, с когото имах разговор по този въпрос, те не са наклонни да го вярват.

Ив. Ст. Гешов

(А. е. 1645, л. 11. Чернова.)

№ 18

Шифрована телеграма от българския дипломатически агент в Цариград до МВРИ в София

№ 1525, 18 септември 1901 г.

Американският генерален консул г-н Дикинсон заминава довечера за София. Предполагам, че пътуването му ще бъде тясно свързано с въпроса на американката мис Стон, която според сведенията и уверенията на американската легация била отведена вече от четата в България. Желателно е да се провери това обстоятелство и ако не излезе вярно, да ми телеграфирате, за да опровергая тоя слух низ дипломатическите кръгове в Цариград. (51)

Гешов

Отговор: Веднага след получаването известие, че четата е на наша територия, прати се отряд войска да усили жандармерията и подигнатата селска стража в околните погранични окръзи. Сега преследването стана под командата на един майор. Досега няма никакви положителни сведения, че четата е действително па наша територия.

Сарафов

(А. е. 1647, л. 37. Дешифровка, ръкопис.)

№ 19

Вербална нота от отоманското комисарство до Министерството на външните работи в София

№ 364, 1 октомври (18 септември) 1901 г.

В отговор на вербалната нота на княжеското министерство от 23 миналия септември под № 329 императорското комисарство благодари за уверенията, които то благоволи да му даде относно взетите от княжеските власти мерки за откриване и задържане на похитителите на мис Стоун.

Оттогава нови и сериозни указания дойдоха да се прибавят към вече съществуващите, които дават всички основания да се вярва, че злосторниците трябва да са преминали демаркационната линия, преди още императорските власти да са били известени за отвличането на мис Стоун и които не оставят съмнение, че този разбойнически акт е бил замислен и изпълнен от членове на македонския комитет, решени въпреки мерките на княжеското правителство да продължат пагубните подвизи, които неотдавна привлякоха всеобщото неодобрение срещу този комитет и неговите действия.

Императорското комисарство разчита на енергичните мерки на княжеското правителство, за да задържи колкото е възможно по-бързо авторите на това пленяване и да освободи мис Стоун и нейната другарка.

То ще му бъде твърде задължено, ако го уведоми, щом като властите, натоварени с издирванията, които са им възложени, обявят за успеха на тези издирвания или поне за откриването на сериозна следа, която е в състояние да доведе до този резултат.

(А. е. 1647, л. 36. Ръкопис на френски език.)

№ 20

Препис от рапорта на руския вицеконсул в Пловдив Акимович до управляващия руското дипломатическо агентство в. София

№ 225, 20 септември 1901 г.

Вчера тукашният окръжен управител се върна от пътуване в Чепино, командирован там, за да вземе лично мерки за залавяне на разбойническата чета, която плени мис Стоун, в случай че четата се реши да премине в България.

Както имах чест да Ви съобща, за усиление на пограничната стража там са изпратени 2 роти пехота и половин ескадрон кавалерия.

Окръжният управител ми каза, че четата наистина се намира на самата граница, като понякога я преминава. Както му казали македонци, тя е остатък от неотдавна разбитата от турските войски в Пирин планина чета и се състои от 30 човека под началството на Димчо войвода.

По такъв начин уверенията на турските власти, че четата се състои от македонски българи, действително се оправдават.

(А. е. 1647, л- 131. Ръкопис на руски език.)

№ 21

Шифрована телеграма от българския дипломатически агент в Петербург до министъра на външните работи в София.

№ 794, 23 септември 1901 г.

Ламздорф (52) с нота ми съобщи, че тукашният американски посланик моли щото руский дипл[оматически] агент в София да поддържа американските постъпки относително заловената Стон. Етер е получил наставления. Ламздорф ми намира, че е в интереса на България да действа енергично да спаси живота на Стон, в противен случай Америка намерява да вземе твърде сериозни мерки против България. Американският посланик заявява, че разбойниците в дадения случай имат свръзка с Македонският комитет. Моля телеграфически сведения. Дръжте ме в течение.

Станчов

(А. е. 1647, л. 40. Дешифровка, ръкопис.)

№ 22

Писмо от американския генерален консул в Цариград до министъра на външните работи в София д-р Ст. Данев

№ 3, 7 октомври (24 септември) 1901 г.

Изпълнявайки обещанието си от вчера след обяд, изпращам Ви за Ваше сведение копие на писмото, което се смята за написано от мис Елена Стоун до г-н Пийт в Цариград с дата 20 т. м., преведено на английски от д-р Хаскел в Самоков.

Беше ми съобщено, че това писмо било пуснато през прозореца в къщата на д-р Хаскел в Самоков късно през нощта на 25 септември, дълго време след като семейството му се оттеглило за сън и улицата запустяла; в момента на пускането на писмото били чути стъпки на много хора,

отдалечаващи се от къщата, което говори за наличието на някои свидетели, които придружавали човека, донесъл писмото.

Вие ще забележите, че това писмо е написано на български език за човек, който чете само английски, това мис Стоун знае добре; и въпреки че разбойниците се опитват да създадат впечатлението, че са в Македония, засега се предполага, че откупът ще бъде изплатен в Самоков на приносителя на квитанция от мис Стоун. Вие също ще забележите, че количеството на иеканите златни монети ще бъде такова, каквото поискат хората, които ще ги занесат на разбойниците, и връчено на място, което те посочат.

Възползвам се от този удобен случай, за да предам настоящите съобщения на моето правителство, че то придава най-голямо значение на спасяването и освобождаването на мис Стоун; че американският народ е изтръпнал от ужас и възмущение по повод на нейното пленяване и излагане на опасност и че правителството на Съединените щати настоятелно моли българското правителство да направи всичко възможно, за да осигури освобождаването ѝ. Посочените по-горе съобщения получих от нашия министър на външните работи чрез няколко телеграми, едната от които се получи току-що и изразява най-силно това настроение.

С удоволствие съобщих на моето правителство Вашето уверение, че българското правителство ще направи занапред всичко възможно, за да намери и спаси мис Стоун, ако е на българска територия, и бих се радвал, ако мога от време на време да осведомявам моето правителство за конкретните мерки, взети от Вашето правителство по този повод, както бях уведомяван досега. Уверявам Ви, Ваше превъзходителство, че по мое мнение едва ли ще възникне пак такъв подходящ случай, при който правителството на Княжеството да бъде в състояние да направи толкова много за укрепването на сърдечните чувства на симпатия и дружба, каквито американският народ винаги е изпитвал към българския народ, и за спечелването на неговото пълно доверие и уважение.

Във връзка с това ще си позволя да изкажа пак моето предложение от вчера Вашето правителство да упражни натиск върху членовете на Македоно-българския комитет в градовете по протежение на македонската граница, да ги държи конкретно отговорни за спасяването на мис Стоун, да се свърже чрез тях с нейните похитители и да осигури освобождаването ѝ.

От дългата поредица факти, привлекли вниманието ми от 5 септември досега, се уверих, че ръководителя на четата, пленила мис Стоун, е българин на име Дончо от Дубница; че шест или седем от неговите драгари, участвували в пленяването, са българи; че планът за отвличането на мис Стоун е бил замислен на българска територия и също така съставен, подпомогнат и поощрен от някои офицери и членове на една малко известна организация, наричана Македонски таен комитет; че мис Стоун е била наблюдавана и следвана от тях или от техни емисари по пътя ѝ от Самоков през юли до окончателното ѝ пленяване в Македония на 3 септември — след като се уверих във всичко това, аз се чувствавам загрижен за доброто име на България, но също така и задължен към моето правителство да Ви убедя в това и да настоявам пред българското правителство да вземе строги мерки за осъществяване освобождаването на мис Стоун.

Според мене тези факти не хвърлят сянка върху българското правителство и народа; престъпления и престъпници има еднакво във всяка страна: това би могло да даде отражение върху доброто име на България, само ако тя пренебрегне своите обичайни задължения към една приятелска държава, но аз съм сигурен, че Вашето правителство ще направи всичко възможно, за да предотврати това.

Чарлз М. Дикинсън

Резолюция: Да се помоли г. Dickinson да ни даде препис от оригиналното писмо — българско — на г-ца Стоун. Българското правителство от началото йоще, когато се разчу за случката, взема енергически мерки за залавяне четата, ако се яви у нас. — Пограничната стража се усили; смениха се дори пограничните офицери; един отряд войска претърси планината, без да намери четата или следи от нея. — Моля г. Dickinson да ми обади кои лица са безпокоили за пари Miss Stone от юлий месец т. г., за да можем да издирим виновните.

25. IX Сарафов

(Л. е. 1647, л. 48—51. Ръкопис на английски език.)

№ 23

**Писмо от американския генерален консул в Цариград до министъра на външните работи в
София д-р Ст. Данев**

№ 4, 8 октомври (25 септември) 1901 г.

Посетих Ви този следобяд, за да Ви съобща по-нататъшните усилия на моето правителство по отношение похищението на мис Елена М. Стоун, но тъй като не бяхте в учреждението, моля Ви вместо срещата да приемете настоящото писмо. Днес получих от министъра на външните работи на САЩ телеграма със следното съдържание:

„В случай че се докаже съучастие на българите, президентът Ви нарежда да предадете на българското правителство с най-голяма сериозност, че ако се случи нещо лошо с мис Стоун, американският народ няма да се задоволи само с точното изясняване на отговорността и възмездиято, което ще получи.“

Рискувам да прибавя и своето мнение, че българското правителство трудно може да разбере силното вълнение, което съществува в Съединените щати по повод на тази злополучна афера. Правителството на Съединените щати няколко пъти е бивало принудено да направи категорични изложения до други правителства поради посегателството върху правата на американски граждани или върху тяхното имущество, но според мене това е първи случай в нашата национална история, при който американски гражданин в чужда страна да бъде хванат и отвлечен в плен от разбойници. И когато към това се прибави фактът, че американецът, хванат и отвлечен в плен и

изложен на неизброими изпитания и издевателства, е една благородна жена, привлечена на работа в American Society of Commanding influence, лесно е да се разбере колко силно тези факти засягат рицарското и оскърбено чувство на американския народ и с каква непреодолима сила това чувство въздействува върху най-високопоставените членове на правителството.

Чарлз М. Дикинсън

Резолюция: Не е досега направено нищо, с което бихме били обвинени в жалната случка. Г-н представителят сам може да се увери в големите усилия, които полага правителството за залавяне разбойниците и освобождаването на пленените. Вярвам г. председателят ще да даде нужните обяснения на своето правителство, за да го осветли по една неправда, която се хвърля върху България.

26. IX. Сарафов

(А. е. 1647, 55—56. Ръкопис на английски език.)

№ 24

Шифрована телеграма от МВРИ до българския дипломатически агент в Петербург Д. Станчов

№ 344, 25 септември 1901 г.

На № 794.

Залавянето на мис Стон е станало наблизко до турския градец Мехомия, а не на границата. Какви са били разбойниците, не може с положителност да се каже. Ако се допусне да са българи, невероятно е да са хора на сегашния Македонски комитет. Казват, че войводата бил някой си Дончо, тогава невероятно е четата да бъде в сношение и с хората на бивший ко-митет.

Българското правителство взема най-енергически мерки да възпре преминаването разбойниците в България или залавянето им.

Един отряд войска претърси планината покрай границата, без да намери четата или дирите ѝ. В пограничните околии наредено е най-бодро дирение.

Сарафов

(А. е. 1647, л. 43. Чернова.)

№ 25

Шифрована телеграма от българския дипломатически агент в Петербург до МВРИ в София

№ 810, 25 септември 1901 г.

Зиновиев (53) телеграфирва, че слуховете, какво разбойниците на Стон били сдружени с българския Македонски комитет, се потвърждавали.

Американският посланик категорически заявява, извънредно строго, Съединените щати против България. В тукашното Министерство на вън[шиите] работи впечатление много лошаво. Ламздорф с нетърпение чака да му съобщи от Ваша страна успокоителна новина. Той казва България губи много, ако не постъпи в дадения случай с най-голяма енергия, защото никой няма да извини действията на комитета с мотивите на патриотизъм.

Моля, отговорете. Ламздорф се надява в четвъртък да го осветля по въпроса.

Станчов

(А. е. 1647, л. 44. Дешифровка, ръкопис.)

№ 26

Шифрована телеграма от българския дипломатически агент в Цариград до МВРИ в София

№ 1567, 25 септември 1901 г.

Американският мисионер Хаскел заминал снощи за София и Самоков. Той имал мисия от Американската легация да влезе в споразумение с разбойниците на мис Стон и да третира с тях за откупа, като бил готов да им брой до 4—5 хиляди лири турски. Той щял да се срещне за тая цел утре или в друг ден в или при Самоков с един делегат на четата. Според положителни сведения на американската легация, черпени от мисионерски извори, четата с мис Стон била от няколко време насам в българска територия, гдето и криела пленената в Пинлер, село или местност около границата. Известията на легацията от Америка са много тревожни, защото общественото мнение и печатът на Съединените щати били силно възбудени по работата на мис Стон и правителството било принудено да действа енергично за спасение живота на пленената и избавлението ѝ. В американската легация, както и във всички дипломатически кръгове, твърдението че разбойниците са българи-македонци, че те са хора на Македонския комитет и че се намират сега заедно с мис Стон на българска територия се счита за вярно и положително.

Гешов

(А. е. 1647, л. 45—46. Дешифровка, ръкопис.)

№ 27

**Рапорт от българския търговски агент в Солун до българския дипломатически агент в Цариград
Ив. Ст. Гешов**

№ 663. Поверително 25 септември 1901 г.

В разговора си, който имах вчера със Солунския налия, между другото аз го запитах съществуват ли достоверни официални сведения, че четата, която е отвлякла мис Стон, е заминала в България. Валията ми отговори, че точно определени официални сведения за това не съществуват, но че се предполага, че въпросната чета е заминала в България, защото никъде по ония места в Турско я няма. Валията ми съобщи при това, че според сведенията на властите, както Борис Сарафов, тъй и някой си Делчев имали намерение да минат границата и да додат в Македония- Отвлича-нието на мис Стон било ръководено главно от комитета в Горна Джумая. Валията е наклонен да вярва, че в пленението на мис Стон трябва да имат участие и някои от протестантските агенти в Разложко.

Според частните сведения, които пристигат от Разложко и Горноджумайско, масовите арести и изтезанията в затворите продължавали. На същите преследвания били изложени и протестантите българи в Разложко. Казват, че в Горноджумайския затвор имало умрели от бой троица селяни от село Градово. По просбата на д-р Хаус, началника на протестантската пропаганда в Македония, английският генерален консул г. Билиоти направи щ^астъпка пред Солунския валия в полза на затворените и преследваните протестантски българи в Разложко и Горноджумайско. Той е изпратил подробно изложение по тоя въпрос до английското посолство в Цариград. (54)

А. Шопов

(А. е. 1645, л. 17. Ръкопис.)

№28

Бележка от началника на отделение Политическо и директор на Протокола на МВРИ в София

25 септември 1901 г.

Вчера в 11 ч. през нощта г. Дикинсън, генерален консул на Съединените щати в Цариград, и г. Етер, шарже д'афер на Русия, дойдоха при мене и ми казаха, че след като не са успели да видят г. министъра Данев, те ме молят да му съобщя следните факти и сведения, които г. Дикинсън е получил от едно лице, заслужаващо голямо доверие:

„Разбойниците се намират в клисурата Гьолтепе на самата гранична линия, вдясно от Елешница при Матан-дере. Четата, под ръководството на Данчо войвода от Банско, се състои от 18 души, от които 7 българи и 11 македонци. Разбойниците са известили чрез един пратеник, че ако бъдат

обградени от българска войска, те ще се предадат и ще освободят мис Стоун; но ако бъдат обградени от турски войници, те ще убият своята пленничка и ще се защищават до смърт."

При това положение г. Дикинсън предлага нашите войски да се доближат до Гьолтепе откъм българската граница; в същото време нашите власти да влязат във връзка с турските, за да се позволи на нашите войници да обградят разбойниците и откъм турска страна; и тогава двама-трима български войници да бъдат изпратени като парламентьори, за да склонят разбойниците да освободят мис Стоун и нейната другарка.

След като г. Дикинсън разви на английски, а г. Етер преведе на френски целия този план за обкръжаване на клисурата Гьолтепе, аз отговорих на американския консул, че ще уведомя министъра за това, но че по моето скромно лично мнение г. Дикинсън би направил по-добре преди всичко да съобщи тези сведения на отоманското правителство; че от наша страна ние знаем със сигурност, че в настоящия момент разбойниците трябва да се намират в Турция; че аз се съмнявам, че нашето; правителство ще се съгласи да преговаря с разбойници-те, както и че турците ще позволят на наши войски да влязат на отоманска територия; че ако разбойниците ся заявили, че са готови да се предадат, ако бъдат обградени от наша войска, защо след като са с такова добро намерение, не освободят доброволно своите затворнички и да избягнат да бъдат просто заловени и обесени? Отбелязах, че всичките тези сведения ми изглеждат странни.

Тогава г. Дикинсън ми каза, че ще телеграфира в Цариград или в Солун и ще ни извести за това, което ще бъде направено от страна на турците. След това той ме попита за колко часа нашите заповеди могат да стигнат до местата на нашата войска, каква е конфигурацията на терена при Гьолтепе и пр. и пр.; сведенията, които мога да му доставя, като начертая приблизително един топографски план на мястото.

25. IX. 01.

8 ч. сутринта Вернаца

P. S. Съобщих горното на г. министъра Сарафов, който веднага даде инструкции на околийския началник в Пещера, за да ги предаде на командира Момчилов.

25. IX.

11 ч. сутринта Вернаца

(A. 1647, л. 41—42. Ръкопис на френски език.)

№ 29

Шифрована телеграма от МВРИ до българския дипломатически агент в Цариград Ив. Ст. Гешов.

№ 346, 26 септември 1901 г.

На № 1567.

Правителството е взело най-енергични мерки за залавянието разбойниците [след] преминаването у нас.

Досега не се откриха следи. Американците казват четата била на самата наша граница, наредихме да се заобиколят с войска. За състава на четата не може положително да се говори, невероятно е сегашният Македонски комитет да има намеса в работата. Спрямо някои хора на бивший Македонски комитет взети са полицейски мерки.

(А. е. 1645, л. 18. Дешифровка, ръкопис.)

№ 30

Бележка от началника на отделение Политическо и директор на Протокола на МВРИ

26 септември 1901 г.

След г. Мак-Грегор и г. Дикинсън дойде да твърди, че разбойническата чета била организирана от един таен комитет, начело на който те посочват Борис Сарафов, и той твърди, че има и други имена и доказателства за съучастие.

Турци, англичани и американци се стремят да използват тази афера, за да ни компрометират и дискредитират в Европа. За тази цел те сигурно ще си послужат със своята преса.

Трябва да се пресекат подобни инсинуации и да се отправи енергична нота до г. Дикинсън. Казах на г. министъра Сарафов проекта на нотата, както я разбирам аз.

Отвлечането на мис Стоун не е станало в България и при липса на доказателства за съучастие от страна на агенти на Македонския комитет, не може а priori да се прави отговорно българското правителство. — Ако разбойниците влязат в България, не могат да ни заставят да влезем в отношения с тях, за да постигнем посредством откуп освобождаването на пленниците. Това би бил лош пример; да се насърчават разбойниците да почнат отново! Не е ли за предпочитане за обществения ред и от политическа гледна точка да се заяви на г. Дикинсън, че ние ще преследваме безмилостно разбойниците, даже с риск да изложим на опасност живота на мис Стоун. Аз бих предпочел да платим обезщетение на семейството на жертвата, отколкото да търпим операции на разбойничество и откупване в нашата страна. Разбойниците не биха

подновили втори път; турците, англичаните и американците не биха твърдели повече, че у нас съществува таен комитет, който организира чети, за да отвлича видни чужденци в Турция и да ги довежда в България с цел да получава откупи!

Г. министърът Сарафов ми каза да подготвя нота в този смисъл.

Вернаца

(А. е. 1647, л. 57 — 58. Ръкопис на френски език.)

№ 31

Шифрована телеграма от българския дипломатически агент в Петербург до княз Фердинанд

26 септември 1901 г.

Случаят с американката мис Стоун предизвика твърде лошо въздействие. Посланикът на Съединените щати заявява, че разбойниците са покровителствувани от Македонския комитет. По мое впечатление абсолютно необходимо е княжеското правителство да се заеме енергично със случая, защото опроверженията във вестниците не са достатъчни.

Станчов

Резолюция: Тази сутрин съобщих на г. министъра Сарафов тази телеграма, която ми бе изпратена в препис от г. Добрович,(55) вчера късно вечерта.

27. IX. 01, сутринта Вернаца

(А. е. 1647, л. 61. Ръкопис на френски език.)

Резолюцията — също на френски език.)

№ 32

Писмо от американския генерален консул в Цариград до министъра на външните работи в София

№ 6, 11 октомври (28 септември) 1901 г.

Предадох Ви английския превод на писмото на мис Стоун до г-н Пийт от 20 септември, сега изпращам и копието на български език, в случай че поискате да прегледате и него.

Както бях информиран, писмото до г-н Пийт било в плик, адресиран до д-р Хаскел в Самоков; в него имало бележка на български език за последния — молба да предаде писмото на г-н Пийт и в допълнение на това едно изречение, което преведено на английски означава следното:

„Тъй като първият план за изпълнението на работата посредством К. Петканчин в Банско не успя, днес (20 септември) тук беше съставен нов план, който Вие ще научите, след като прочетете приложеното писмо.“

Ч. М. Дикинсън

Резолюция: Бързо. Благодаря за копието на писмото, от което ясно се вижда, че на 7 (20) септ. пленените са били в Турция. Плащането откупа, види се, имало е да стане в Банско, но после бил скроен друг план. И това показва, че четата ще чака плащането в Турция. Бих бил много благодарен, ако ми прати препис от писмото, пратено до г. д-р Хаскел на български. Г-н Томсън е казал на окол. нач. г. Сестримски, че парите ще трябва да се депонират в Банско на един протестантин.

28. IX. 01 Сарафов

(А. е. 1647, л. 82. Ръкопис на английски език.)

Приложение

Копия

Македония, Септ. 20/7 1901

Rev. W. W. Peet, Касейрът на Турските Миссия,

Почитаемий ми Приятелю,

Първото писмо, което ни писах преди единадесет дена, сега ся науча, че не е било испратено до вас от онова лице в Разлога, в чийто ръце го поверихме. Затова повторно ви пиша да ви известя, че на Септ. 3/Авг. 21, бях уловена от едно голямо число въоръжени мъжие, като пътувах от Банско до Джумая, с около дванадесет учителки, ученици и други. С мене ся улови за моя другарка г-жа Катеринка Стефанова Цилкова.

Причината защо са ни уловили е за откуп. Цената, която ся изискува за нас, е 25 000 т. т.; тази сума трябва да се плати в злато, и то свършено без знанието на турското и българското правителства, в един срок от осемнадесет (18) дни от днес.

В първото си писмо бях споменovala, че състоянието, в което ся намерва г-жа Цилкова, реши срокът, като тя очаква раждане — дете след само три месеци, а сега, като са изменени обстоятелствата и ние знаем, че сме преследвани от турската войска, този къс срок ся определи.

Аз умолявам д-р Хаскел сам да отиде в Цариград, да подеиствува за пренясението парите в Самоков, от гдето ще ги получат мъжиете само срещу писмо от мене.

Мъжиете, които са ни заловили, отначало показваха учтивост и ся отнасяха доста добре с нас, обаче сега, откато турските войници и башибозуци започнаха да ни преследват, и закъсняването откупа — нашето положение съвсем се измени. Затова ви моля да побързате с внасянето на сумата, и по възможност, да настояте пред турското правителство да спре преследването ни от войниците и башибозуците. Иначе ние ще бъдем погубени от хората, в ръцете на които ся намираме.

Моля ви ся, г-н Пит, съобщете незабавно съдържанието на това писмо до посланика от Съединените щати пред [Високата] Порта, и изисквайте неговото най-сериозно съдействие.

Молете ся за нас. Уповани сме в Божий мир. Със сърдечно поздравление на фамилията ви, оставам Ваша приятелка

Еленка М. Стон

(А. е. 1647, л. 83—84. Ръкопис на български език.)

№ 33

Нота от временно управляващия МВРИ М. Сарафов до американския генерален консул в Цариград Ч. М. Дикинсън

№ 348, 28 септември/11 октомври 1901 г.

В отговор на Вашите писма, които благоволихте да ми изпратите на 7 и 8 октомври (н. ст.) по повод на мис Елена Стоун, американска мисионерка, отвлечена от чета разбойници в Турция, имам честта да Ви съобщя следното:

Когато господин шарже д'афер на Великобритания и София сигнализира на княжеското правителство за пленяването на мис Стоун по пътя от Банско за Джумая (Турция) от разбойници, които според неговите сведения възнамерявали да се придвижат към България, ние веднага взехме най-енергични мерки за наблюдение на нашата граница и за арестуването на бандата злосторници в случай че тя се опита да мине на наша територия. Военните постове бяха усилены под командването на нови командири; на границата бяха изпратени значителни военни части; полицията заповяда на собствениците на дъскорезници в гористите местности да преустановят работата си и да приберат работниците си; кошарите бяха поставени под строго наблюдение, за да не могат овчарите да дават храна на никого, нито да водят преговори с някого. Патрули, полицаи и войници обхождаха планините и горите във всички направления от Батак до Дубница. След като бяха взети тези строги мерки и тези активни издирвания, беше констатирано, че разбойниците не се намират на българска територия.

Няколко дни след Вашето пристигане в София, когато Вие ни съобщихте, че според Вашите сведения четата разбойници се намира на Гьолтепе, върху самата демаркационна линия, на изток

от Елешница (Турция), ние не пропуснахме да дадем разпореждания на нашите представители на властта да удвоят бдителността в посоченото направление; и всеки момент очакваме техните доклади за резултатите от тези нови издирвания.

Следователно, Вие би трябвало да признаете, господин Генерален консул, че колкото се отнася до княжеското правителство, то е взело до този момент всички възможни мерки върху своята територия, за да подпомогне откриването и арестуването на четата на въпросните разбойници.

Но фактът, че българското правителство изпълнява своя дълг, изглежда не е достатъчен; освен това, то трябва да се защитава от един нов тенденциозен процес, насочен срещу него във връзка с този случай.

Въпреки че разбойническият акт беше извършен в Турция и че отговорностите би трябвало да се доказват и търсят извън нашата страна, ние, за съжаление, още веднъж констатираме някои старания да бъде компрометирана България пред очите на цивилизования свят.

Това, че четата разбойници, според Вашите сведения, била съставена от българи и че тя искала изплащането на един откуп в Самоков, както е отбелязано в писмото на мис Стоун, може ли да бъде сигурен признак и необоримо доказателство, че злодеянието е било подготвено в България от някакъв „таен комитет“?

Ние разбираме, без съмнение, че една съседна държава има интерес да приписва всякакъв вид тайни комитети или други най-лоши безредия, както и по-незначителните инциденти, ставали на нейна територия, но ние не можем да разберем защо правителството на Съединените щати е склонно да търси отговорност от България и нейното правителство за едно злодеяние, извършено в Турция само защото има съмнения за съществуването на някакъв предполагаем таен комитет в България.

Ако правителството на Съединените щати продължава да твърди, че такъв комитет съществува в нашата страна и да го смята за вдъхновител на възмутителния атентат, чиято жертва е мис Стоун, имам честта да Ви помоля настоятелно, господин Генерален консул, да благоволите да ми представите всички Ваши сведения и доказателства, с които разполагате по този въпрос, за да могат нашите съдебни власти да се възползват от тях.

Ако Вашето уважаемо правителство продължава да счита България и нейното правителство отговорни за атентата, мой дълг е да протестирам срещу такова обвинение толкова тежко, колкото и незаслужено; и за да Ви дам доказателство за обратното имам честта да Ви заявя, че княжеското правителство се счита задължено да процедира по следния начин:

В случай че четата разбойници се опита да мине нашата граница или ако по чудо след като успее да измами бдителността на военните постове, си пробие път към България, нашите войскови части ще я проследят и ще я унищожат безмилостно. Княжеското правителство няма да влиза в съглашение с разбойниците, за да постигне чрез откуп освобождаването на пленените от тях лица. Да преговаряме с разбойниците и да им плащаме откуп е един лош заразителен пример, това

значи да поощрим разбойниците, които безчинствуват ежедневно в съседните страни, да идват в България, когато им е угодно, за да реализират печалба от своите спекулации. Българското правителство не може да позволи да се извършват на неговата територия подобни съглашения на разбойничество и откуп; то твърдо е решило да даде пример. И след този показателен пример, разбойниците ще си помислят, преди да започнат нови действия; и няма повече да се приказва, че нашата страна толерира „тайни комитети“, организиращи банди от злосторници, които да пленяват видни чужденци в Турция и да ги отвеждат в България, за да могат безнаказано да получат откупа, който искат за своите жертви.

(А. е. 1647, л. 77—79. Хелиографско копие на френски език.)

№ 34

Писмо от временно управляващия МВРИ до американския генерален консул в Цариград Чарлз М. Дикинсън

№ 351, 29 септември/12 октомври 1901 г.

В отговор на вашето писмо от вчера под № 5 бързам да Ви съобщя, че лицето Георги Теодоров, което е наело конете за пътуването на мис Стоун и се е намирало с нея и нейните спътници в момента, когато те са били пресрещнати от разбойническата чета, е било задържано и разпитано от княжеските власти, веднага след като е влязло в България.

Въз основа на първите събрани показания не може да бъде установено, че този човек е знаел за един съгласуван план за отвличане на мис Стоун.

Понастоящем Георги Теодоров е затворен в един от полицейските участъци в София, където ще бъде разпитан отново. Задържането му под арест зависи от разпореждането на съдебните власти, които са единствено компетентни да преценят дали показанията му дават основание за подобна мярка. Върху обикновени предложения, изказани по отношение на Теодоров, княжеското правителство не би могло да поеме, както искате Вие, задължението да го държи в затвора и да го накаже: ако постъпи по този начин, то ще наруши законите на страната.

М. Сарафов

(А. е. 1647, л. 86. Чернова на френски език.)

№ 35

Писмо от временно управляващия МВРИ до американския генерален консул в Цариград Чарлз М. Дикинсън

№ 352, 29 септември/12 октомври 1901 г.

Имам честта да потвърдя получаването на писмото с вчерашна дата, с което благоволихте да ми предоставите препис от писмото на български език, изпратено от мис Стоун на 7/20 септември до г. Пийт, касиер на американската мисия в Турция.

Тъй като писмото на мис Стоун е било поставено в плик, адресиран до г. Хаскел, който съдържа една бележка до този последния, написана също на български, ще Ви бъда твърде задължен, ако ми предадете един препис от тази бележка.

От тези документи излиза, че пленените от разбойниците лица на 7/20 септември са били в Турция. Но на тази дата — аз държа особено да отбележа това — г. шарже д'афер на Великобритания ни уверяваше, че разбойническата чета се намирала на наша територия, а отоманското императорско комисарство от своя страна отиде дотам да твърди, че „според сериозни указания четата била преминала българската граница, преди още турските власти да са били известени за отвлечането на мис Стоун.“

Що се отнася до плащането на откупа, според съдържанието на същите тези документи се вижда, че в началото то трябвало да стане в Банско и че след тона разбойниците са променили своя план и са поискали щото „парите да бъдат отнесени в Самоков, откъдето мъжете ще ги получат след представянето на писмо от мис Стоун“: което показва, че разбойническата чета ще изчаква плащането в Турция. Впрочем, г. Томсън е казал на заместника на околийския началник в Самоков, че „парите трябва да бъдат оставени у един протестант в Банско“ (Турция).

М. Сарафов

(А. е. 1647, л. 87. Чернова на френски език.)

№ 36

Писмо от временно управляващия МВРИ до американския генерален консул в Цариград Чарлз М. Дикинсън

№ 353, 29 септември/12 октомври 1901 г.

Имам честта да Ви помоля да благоволите да ми дадете имената на лицата, които миналия юли са безпокоили мис Стоун с искане на пари, както това е посочено във Вашето писмо от 7 текущия октомври под № 3.

М. Сарафов

(А. е. 1647, л. 88. Чернова на френски език.)

№ 37

Вербална нота от МВРИ до отоманското комисарство в София

№ 354, 4/17 октомври 1901 г.

Министерството на външните работи има честта да потвърди получаването на вербалната нота от 1 т. м. под № 364, с която отоманското комисарство го уведоми, че сериозни указания дават основание да се вярва, че разбойническата чета, която плени мис Стоун, е преминала българската граница, „преди още императорските власти да са били известни за отвлечането“ на американската мисионерка и че същите указания „не оставят съмнение, че този разбойнически акт е бил замислен и изпълнен от членове на Македонския комитет“.

Ако министерството закъсня да отговори на това съобщение, то е защото то държеше да има на разположение рапортите на княжеските административни и военни власти за резултатите от техните издирвания, за да даде възможност на императорското комисарство да прецени стойността на съобщените указания, че разбойниците са преминали в България.

Изследванията, извършени от отрядите на жандармерията и от българската войска по протежение на границата от Батак до Дубница — изследвания, които започнаха от първите дни, след като новината за отвлечането на мис Стоун стана известна на княжеското правителство, и които продължават и досега, — показаха, че разбойническата чета никога не е била на българска територия.

Едно писмо на мис Стоун показва, че покушението е извършено на 21 август (3 септември) на пътя от Банско за Джумая (Турция) и че на 7/20 септември заловените от разбойниците лица са били на отоманска територия. Но на тази последна дата императорските власти докладваха, че злосторниците се намират в Рила (нота от 5/18 септември № 349 на комисарството) и известно време след това те стигнаха дотам да твърдат, че притежават сериозни указания, че разбойниците са преминали демаркационната линия, преди още те да са били известени за отвлечането на мис Стоун.

Наистина е необяснимо и странно, че една разбойническа чета е могла да извърши подобно покушение срещу петнадесетима пътници на открит път, без да е била забелязана от военните постове, настанени в селата или разположени на границата и че императорските власти признават, че са узнали за това покушение, след като четата е била вече преминала в България!

След като княжеските власти доказаха, че сведенията относно мнимото преминаване на разбойниците на българска територия са абсолютно лишени от основание, Министерството на

външните работи би било твърде задължено на отоманското комисарство, ако то благоволи да му съобщи „сериозните указания“, които притежава императорското правителство относно участието на членове на Македонския комитет във въпросния разбойнически акт, за да бъде в надлежната степен уведомено правосъдието.

(А. е. 1647, л. 95—96. Чернова на френски език.)

№ 38

Шифрована телеграма от българския дипломатически агент в Цариград до МВРИ в София

№ 1678, 15 октомври 1901 г.

Днес научих от американската легация съвсем конфиденциално, че от два-три дена насам сериозни преговори са започнати с делегатите на разбойниците за откупуването на мис Стон. Тия преговори се водели и София или Самоков без знанието на княжеското правителство.

Гешов

Резолюция: Бърза. Г-ну мин. Сарафову с молба да земе мерки, за да знаем какво става. Депешата да ми се повърне.

Данев

Софийския градоначалник препоръчал хора, които г. Dickinson да употреби като посредници. Тия двамина са заминали един за Джумайско, а другия за Неврокопеко.

16. X. 01 Сарафов

(А. е. 1647, л. 115. Дешифровка, ръкопис.)

№ 39

Писмо от МВРИ до българския дипломатически агент в Цариград Ив. Ст. Гешов

№ 362. Поверително 18 октомври 1901 г.

В отговор на шифроалата Ви депеша от 15-ий того, под № 1678 имам чест да Ви явя, Господине агенте, че по исканието на господина Dickinson, американский в Цариград генерален консул, който засега се намира тук, господин софийския градоначалник му е препоръчал две лица, които господин консулт иска да употреби за посредници с разбойниците по освобождаването на Miss Stone и които лица са заминали вече, едина за Джумайско, а другия за Неврокопско.

Ст. Данев

(А. е. 1645, л. 30-31. Ръкопис.)

№ 40

Рапорт от българския търговски агент в Солун до министъра на външните работи в София д-р Ст. Данев

№ 733. Поверително 27 октомври 1901 г.

Имам чест да Ви съобща, че днес на приема в английското генерално консулство по случай рождения ден на английския крал солунският американски вицеконсул г. Хаджи Лазаро ми събщи, че завързаните преговори с четата, която е пленила мис Стон, били в последно време прекъснати. Преговорите се вели върз почва на бившата Източна Румелия, отдето четата сега била изчезнала. Причината на това, според г. Хаджи Лазаро, било разгласяването на вестниците. Според последните известия, получени от г. Хаджи Лазаро българската Цилка, пленена заедно с мис Стон, била се поминала.

При това имам чест да прибавя, че г. Хаджи Лазаро през всичкото време на това дело, по причина далечността на мястото и по причина, че той не ръководи работите по това пленение, бе много нередовно и неточно уведомяван.

А. Шопов

(А. е. 1647, л. 136. Ръкопис.)

№ 41

Писмо от американския генерален консул в Цариград до министъра на външните работи в София д-р Ст. Данев

№ 8, 12 ноември (30 октомври) 1901 г.

Съгласно Вашето предложение от събота след обяд, вчера поканих Негово превъзходителство министъра на вътрешните работи и го осведомих за Вашето ново уверение, че в моите преговори ще бъде дадена всяка възможност за откупването и освобождаването на мис Стоун.

Също така аз припомних на министъра Сарафов за моя разговор с него, състоял се около 16 октомври, в който го осведомих относно моето заключение, че откупването на мис Стоун е единственият начин да помогнем за нейното благополучно освобождаване, и го помолих за разрешение началникът на полицията да избере двама души, които да отидат при нейните похитители и се опитат да влезнат във връзка с тях. Съгласно постигнатото споразумение, скоро след това бяха избрани двама души и изпратени с тази мисия, като замина и още един пратеник със същата мисия, благодарение великодушната намеса на моя руски колега. И така, веднага след

заминаването на тези пратеници и след времето, необходимо за установяване връзка с похитителите на мис Стоун, един агент на последните се появи в къщата на д-р Хаскел в Самоков и започна преговори. Веднага побързах за Самоков и се укрех в очакване завръщането на агента, който беше обещал това, но веднага открих, че местният управител вместо да подпомага нашите преговори, както беше обещал, беше очевидно направил всичко в неговата власт, за да им попречи.

Както бях информиран, специално определен полицаи патрулирал по улицата срещу къщата на д-р Хаскел; уличните лампи били далеч от къщата и един полицаи от нощната стража в цивилни дрехи бил скрит в срещуположната ограда, за да може да вижда всеки, който влиза или излиза от къщата. Всичко това разбрах от преподобния г-н Томсън, управителят го потвърди, но каза, че той е действувал според нарежданията на своите началници в София.

Управителят съобщи също, както бях информиран и аз, че получил нареждане да използва въоръжена сила под своя команда, която да патрулира из горите и планините в района на Самоков и аз обърнах внимание на министъра на вътрешните работи, че този начин на действие може да навлече извънредно голяма опасност за мис Стоун. От 15 септември почти до 15 октомври, двете правителства — турското и българското, използват значителни войскови части, опитвайки се да заловят разбойниците, но всичките техни усилия в това от-ношение напълно пропаднаха. След като е взето решение за плащането на един умерен откуп, трябва да се използва всяка възможност за благополучното протичане на преговорите, за постигане разрешение на въпроса и се сложи край на тая злополучна афера. Наскоро полученото писмо от мис Стоун показва недвусмислено, че нейното излагане на най-голяма опасност и на възможна рязка постъпка от страна на похитителите й произтича от факта, че я влачат през нощта от едно място на друго, за да бъде избегнато преследване-то. Така че разбойниците са разочаровани и може би раздразнени от дългия срок; и аз съобщих на министъра, че ако преследващите части, намиращи се под неговия контрол, продължават да бъдат изпращани и тяхната дейност завърши със смъртта на мис Стоун, аз не се съмнявам, че народът на Съединените щати ще счита, че българското правителство е морално и фактически отговорно за това.

Също така аз информирах министъра Сарафов, че откакто съм се завърнал в София наблюдавам същия процес на обструкция, както в Самоков, прилаган очевидно за да се попречи на преговорите тук, Един човек, когото бях поканил в моята стая в хотел „България“ — много уважаван жител на София — беше разпитван за неговото име, адрес и професия; а един друг за когото разбрах, че живее тук от дълго време, но когото поздравиха, че носи писмата, разменени между мене и мис Стоун, преди няколко дни беше арестуван и обискиран. Ясно е, че ако уважаваните лица, извикани от мене, се подлагат на неуместен разпит и други се арестуват под съмнение, че са емисари на разбойниците, ще бъде невъзможно да се продължат преговорите с надежда за едно скорошно разрешение на въпроса. Бих искал да Ви уверя, Ваше Превъзходителство, че с удоволствие бих прехвърлил тези преговори в Цариград, но агентите на разбойниците, с които преговарях, категорично отказаха да преговарят с нас или да получат откупа в Турция. Те настояват за освобождаване на мис Стоун тук, след изплащане на откупа.

Моля Ваше Превъзходителство да ме разбере, че нямам намерение да искам от българското правителство да пренебрегне някои от установените полицейски наредби в София или Самоков или по опазването на границата. Моят протест е насочен срещу намесата в нашите преговори с агентите на разбойниците и против необичайното движение на разузнаващи или преследващи военни части в района на Дубница и Самоков. Ако правителството на Ваше Превъзходителство през всичкото това време и все още настоява, че мис Стоун и ней-ните похитители никога не са преминавали границата към България, трудно е за здравия разум да разбере защо е трябвало да се изпращат разузнавателни групи в горите и по планините на Вашата южна граница и да се търсят лица, за които вече се знае, че не са тук.

Доста надълго се впуснах в подробности за моя разговор с министъра на вътрешните работи по причина на това, че Ваше Превъзходителство предлага в събота след обяд моите преговори за изплащане на откупа и за намесата, против която възразявам да станат предмет на официално изложение на Вашето правителство. Сега аз си позволявам да Ви предложа същото обяснение, което представих тогава, че нямам възражение да спра вниманието на Ваше Превъзходителство върху това чрез офяциална кореспонденция, но имах чувството, че така би било по-подходящо и че във всеки случай по-добре е да вадя моите преговори за откупа само по пътя на неофициално споразумение, постигнато чрез срещи между мене и както разбрах, моя руски колега.

Ч. М. Дикинсън

(А. е. 1647, л. 137—140. Машинопис на английски език.)

№ 42

Шифрована телеграма от българския дипломатически агент в Цариград до МВРИ в София

№ 1769, 31 октомври 1901 г.

Според най-последни достоверни сведения на американската легация разбойническата чета, след като прехвърлила мис Стон в България, оставила я нейде около Рилский манастир под стражата само на четворица разбойника, а другите се били рапръснали. Същите сведения добавят, че княжеското правителство препятствувало уж на Дикинсон за освобождението на мис Стон под предлог, че това освобождение не бивало да стане на българска територия.

Гешов

(А. е. 1647, л. 145. Дишифровка, ръкопис.)

№ 43

Шифрована телеграма от българския дипломатичеа агент в Цариград до МВРИ в София

1770. Към № 1769, 1 ноември 1901 г.

Снощи късно идва при мен американский управляющий легацията (56) и потвърди всичко, което вчера телеграфирах. Той ме замоли да Ви съобща, че понеже разбойниците не щат по никакъв начин да предадат мис Стон на турска територия, правителството на Съединените щати е изразило желание, щото княжеското правителство да стори възможно освобождението ѝ в България, на което място се споразумее Дикинсон с разбойниците. Ще да бъде прочее много приятно на американското правителство, ако се даде възможност да следват за тая цел преговорите безпрепятствено, като се остави свободен, който е посредникът да се сношава за тая цел с г-н Дикинсон. Управляющий прибави, че е желателно да се помогне, по който и да било начин, за освобождението на мис Стон тъй като публичният за нея интерес взема голям размер в Америка, гдето и самият председател на републиката лично участвувал в него. На мое запитване управляющий отговори категорически, че мис Стон действително се намервала досега в България, около Рилский манастир, на половината му път към с. Рила. Той знаел и името на местността, и имената на четворицата разбойници, които я пазят и които били хора на бивший Македонский комитет.(57) Същите сведения имал и английский посланик тук.

Гешов

(А. е. 1647, л. 146—147. Дешифровка, ръкопис.)

№ 44

**Нота от министъра на външните работи в София до американския генерален консул в Цариград
Ч. М. Дикинсън**

№ 379, 14/27 ноември 1901 г.

В отговор на писмото, което благоволихте да ми изпратите на 12 т. м. под № 8, имам честта да Ви известя, че поради причините, изложени в нашето писмо от 28 септември (11 октомври) под № 348, княжеското правителство няма да се намесва във въпросите, имащи отношение към начина на процедиране, който Вие намерате за най-удобен да приложите, за да уговорите с разбойниците, които плениха мис Стон и госпожа Цилка, плащането на откупа, който те искат за освобождаването на пленените.

Обаче някои пасажи от Вашето съобщение ми дават повод да мисля, че Вие не сте доволни от отношението и решенията на българското правителство по този въпрос, също както и по

отношение същността на мерките, взети от местните власти. Също така мой дълг е да изложа фактите такива, каквито са, за да няма никакви съмнения и недоразумения.

Когато към средата на октомври, няколко дни след като получихте нашето писмо под № 348, Вие инфомирахте господин министъра Сарафов за Вашето намерение да започнете преговори с разбойниците с цел да освободите техните пленници чрез откуп, моят колега Ви заяви, че княжеското правителство няма да се меси в това, но че за да улесни Вашето хуманно предприятие, началникът на полицията в столицата би могъл да достави на пратениците, избрани и ангажирани от Вас за тази цел, удостоверения за самоличност, които ще им послужат в случай на нужда пред местните власти в районите, където трябва да отидат. Вие видяхте началника и той по Ваше настояване направи повече: той се съгласи — като веднага Ви каза, че се отнася за личен акт и не поема никаква отговорност — да Ви определи самият той двама сигурни човека, на които бихте могли да поверите задачата да влезнат в контакт с разбойниците. Вие дадохте писма за тези хора. Единият от двамата отиде на границата към Гьолтепе, без да мине през Самоков, а другият отиде към Джумая (Турция), минавайки през Дубница. Първият се върна, без да успее да предаде писмото; вторият предаде писмото на един пратеник на разбойниците и след като напразно чака двадесетина дни отговора, който този посредник беше обещал, също се завърна в София. По време на пътуването им нито единият, нито другият от тези хора не беше обезпокояван от местните власти. А що се отнася до пратеника, заминал със същата цел по инициатива на господин императорския представител на Русия, Вие няма да отречете, че той донесе новини от мис Стоун. Аз, прочие, ще Ви бъда много задължен да ми кажете за какви пратеници се отнася Вашето съобщение, на които нашите власти са създавали трудности и единият от които е бил даже проследен и арестуван по време на неговото пътуване. Ако след разговора, който имахте с моя колега от Министерството на вътрешните работи сте използвали хора освен тези, които Ви бяха посочени от началника на полицията, без да са снабдени с документ за легитимиране, напълно възможно е да са били проследени, арестувани и разпитвани от сътрудниците на полицията. Вие не можете да отречете, че както обикновено и още повече след извънредните мерки, взети по протежение на границата и в районите, които Вие самият сигнализирахте, нашите власти не биха могли да позволят на лица, които не притежават никакъв документ за самоличност и следователно са подозрителни, да преминават свободно границата и да преминават свободно от една държава в друга. Впрочем, тъй като Вие искате да ме уверите, че „никога не сте мислили да поискате от българското правителство да преустанови обичайните мерки на полицията в София, Самоков или по границата — не мога да разбера предположенията, които Вие правите и оценката, която давате по отношение на службата за контрол и обществен ред, упражнявана от нашите органи на властта и която ни най-малко не е попречила на Вашите преговори. Аз не виждам по какъв начин разпорежданията на заместник-началника на полицията на Самоков биха попречили на някого да влезне в къщата на мисионерите в този град: съобщенията на преподобния Томсън по този въпрос не съвпадат с докладите на заместник-началника. Колкото се отнася до „обструкциите, които, както Ви се е сторило, са били приложени спрямо Вас, за да Ви попречат на преговорите" и за които началникът на полицията в София не знае нищо, имам честта да Ви помоля да благоволите да дадете имената на лицата, които са се оплакали, че са били арестувани и претърсвани, излизайки от Вас.

Според нашите сведения, Вие започнахте преговорите с разбойниците след завръщането на пратеника на господин представителя на Русия, т. е. след завръщането Ви от Самоков. По това време, така както Ви каза моят колега от Вътрешното министерство, голямата част от военните подразделения бяха оттеглени от границата и в момента се намират настанени по селата; на границата са останали само малки патрули от полицаи и войници за редовната охрана. Оттогава, тъй като не бе констатирано присъствие на четата разбойници на наша територия, няма го повече това „разгръщане на значителни войскови части, които, според Вашите сведения, тласнаха разбойниците към принудителни пътувания през нощта, през гори и планини". Също така протестът, който Вие изразихте по този въпрос, съвсем не е обоснован и впрочем, както изглежда, Вие самият допускате, че предположенията и опасенията, които изказвате, за да подкрепите Вашия протест, биха могли да са неоснователни, тъй като Вие прибързахте да прибавите, че „разбойниците са разочаровани и може би раздразнени от голямото закъснение, причинено от уреждането на този въпрос."

При това положение аз няма да скрия своето голямо учудване, като виждам, че Вие използвате нашите мерки за контрол и обществен ред, за да направите заключението, че „народът на Съединените щати ще счита Българското правителство морално и фактически отговорно за евентуалната смърт на мис Стоун", след като сега вече е ясно, че „ако разбойниците предприемат някоя дръзка постъпка", това ще се дължи само на дългото протакане на Вашите преговори.

Резултатното завършване на преговорите зависи от самия Вас, господин Генерален консул. Княжеското правителство няма да се намесва в това и отхвърля всякаква отговорност: в това отношение аз мога само да се позова на нашето писмо с № 348.

Ст. Данев

(А. е. 1647, л. 165—166. Хелиографско копие на френски език, ръкопис.)

№ 45

Превод на телеграма на английския кореспондент Фергюзон

16 ноември 1901 г.

В едно писмо, получено вчера от Дубница, се казва, че според получените там напоследък сведения, пленените били още живи. На последний митинг(Събрание, заседание) на комитета в Дубница било окончателно решено да се не убиват пленените под какъвто и да било предлог, но във всякой случай да се настоява за цялата сума на откупа. Политическите кръгове тук намират, че Америка твърде късно направи постъпки, за да принуди Портата да плати откупа или поне да допълни сумата, понеже е неоспорима отговорността на тур[ското] правителство, даже и ако се допусне, че разбойниците са намерили прибежище в България. Веднъж пленените освободени, може да се упражни натиск върху бъл[гарското] правител[ство] да накаже виновните.

Фергюзон

(А. е. 1647, л. 172. Ръкопис.)

№ 46

Бележка на Вернаца за сведенията на кореспондента на агенция Ройтер Фергюзон.

17 ноември 1901 г.

Г-н Фергюзон, кореспондент на Ройтер, ми каза, че според частните сведения, които получил от Лондон и от Цариград, американците решили да изпратят една ескадра в турски води и при нужда (с разрешение на султана да преминат Проливите) в български води, за да направят демонстрация и да получат удовлетворение по повод на мис Стоун.

Американците, добавя Фергюзон, имат убеждение, не само морална, но и абсолютна увереност, че залавянето на мис Стоун, е било замислено от бившите членове на Македонския комитет, тъй като според положителните сведения, събрани от г. Дикинсън, ръководители на заговора и на четата са именуемите Сандански, Дончов и още един (чието име в момента Фергюзон не си спомня точно) под ръководството и вдъхновението на Борис Сарафов, Герчо Петров и др.; че преди десетина дена един таен комитет е провел заседание в Дубница и е решил да не убиват мис Стоун и да искат цялата сума от 25 хиляди турски лири.

Аз отговорих на този кореспондент, че не мога да вярвам на подобни сведения; той ми отвърна, че той самият е бил информиран от едно сигурно лице за това тайно събрание и за взетите решения; поради това той решил, че може да изпрати телеграмата от 16/25. XI (приложена тук в превод).

Вернаца

(А. е. 1647, л. 174. Ръкопис на френски език.)

№ 47

**Писмо от министъра на външните работи до българския дипломатически агент в Петербург д-р
Д. Станчов**

№ 386. Поверително 17 ноември 1901 г.

В отговор на поверителното Ви писмо от 18 мин[алия] октомврий под № 872 относително пленяването на Miss Stone и на г-жа Цилка имам чест да Ви явя, че от направените досега разследвания и от щателноти претърсване на всички погранични местности се установява по най-положителен начин, че разбойниците и техните пленници не са в България, нито пък са минавали

някаго отсам границата. Следователно всички твърдения за противното са или основани на предположение, или пък произлизат от желанието да се компрометира Княжеството и българското правителство, първото като foyer(Огнище) на разбойници, а второто като безсилно или недобросъвестно. В една или в другия случай ний най-енергически протестираме против подобни инсинуации. Ний направихме всичко, за да изпълним длъжността си съвестно: след като претърсихме всички погранични местности и не намерихме никакви следи от разбойници, поставихме усилена погранична стража да пази границата, за да възпрепятстваме на разбойниците да я минат или при случай да бъдат заловени. Повече от това нито можем да направим, нито пък някой може да изисква от нас.

Не така обаче гледа на работата американският в Цариград генерален консул г-н Дикинсън, с когото третираме по този въпрос, а с него заедно и тези, които черпят сведенията си от него.

Този господин пристигна от Цариград в София с установеното вече убеждение 1) че пленяването на мисионерките е дело на някакъв таен македонски комитет и че разбойниците са българи от Княжеството и Македония и 2) че тези последните заедно с пленниците си са минали границата и се намирили в Княжеството, скрити в някои погранични местности.

Убеждението на г-на Дикенсона по първия пункт е основано на едно предположение. На няколко пъти сме го поканвали да ни даде доказателства за това си твърдение и по този начин да ни даде възможност да турим ръка на интелектуалните, а впоследствие и на физическите виновници по това престъпление. Г-н Дикенсон обаче отказва да направи това под предлог, че не му било времето и че имал бил задължение да не изказва имена; а щял бил да ни съобщи всичко, когато той намери това за целесъобразно. При такива условия яв-но е, че нам е невъзможно да вземаме други мерки освен онези, които сме взели досега. Такова едно поведение от страна на г-на Дикенсона не можем да не окачествим като некоректно. Толкоз повече, че той не престава да обвинява княжеското правителство, че не му давало съдействие и че даже му пречатствувало в сгаранията му да влезе в сношение с разбойниците, за да преговаря с тях по освобождението на пленените.

Нека укажа един пример, който добре характеризира поведението на г-на Дикенсона. Вследствие на непрестанните оплаквания на турското правителство, че нашите погранични власти твърде небрежно пазели границата и пропусчали разни съмнителни и даже въоръжени лица да я минават безпрепятствено и пред вид твърдението на г-на Дикенсона и на известни кръгове м Цариград, че разбойниците, които пленили г-ца Стои и г-жа Цилка, са минали от България в Турция, за да извършат престъплението, ний взехме особено строги мерки по границата с цел да възпрепятствуваме на всекиго, който би се опитал да я мине скритом. Г-н Дикенсон бил изпратил някое си лице като пратеник до разбойниците в Турция и когато това лице се опитало да мине скритом границата, понеже не притежавало никакви книжа, които да удостоверяват самоличността му, нашите погранични власти го арестуват. И от този случай г-н Дикенсон прави заключение, че ний му пречим да влезе в сношение с разбойниците. На възражението ни, щото когато иска да изпрати някого като пратеник, той трябва да го снабди с някакъв документ, който да удостоверява самоличността му или пък да поиска ний да го снабдим с такъв документ и по

този начин да може да минава границата безпрепятствено, г-н Дикенсон отговаря, че не може да каже имената на тези, с които си служи. При такива условия трудно е да се третира с един човек, който е de mauvaise foi или пък счита, че българското правителство не заслужава доверие. При все това ний не престанахме да му даваме всяко съдействие, което той поиска, както ще видите от приложения тук препис (в два екземпляра) от нотата ми под № 379. Доколко поведението на г-на Дикенсона е осъдително, може да се съди и от това, че сам г-н Бахметиев е възмутен от него. Г-н Дикенсон му се оплакал, че княжеското правителство не само не му давало съдействие, но му и препятствувало да влезе в сношение с разбойниците. За да му докаже, че оплакването му е неоснователно, г-н Бахметиев изпратил на свои разноски едно лице, което и донесло писмо от г-ца Стоун. Г-н Бахметиев съобщи поверително в М[инистер]ството, че заявил на г-на Дикенсона, че не иска да се занимава повече с този въпрос и че ако се случи някое нещастие с пленените, отговорността пада на тогава, който е натоварен да плати откупа и не е направил това о време. В същата смисъл г-н Бахметиев е телеграфирал както на графа Ламздорфа, така и на г-на Зиновиева.

От всичко казано дотук, вярвам да сте се убедили, г-не Агенти, че княжеското правителство в нищо не може да се упрекне по цялата тази афера.

По този случай искам да Ви занима с друг един въпрос.

От дълго време се преговарваше, но по съвършено частен начин, за отварянето в София на едно дипломатическо агентство или генерално консулство на Североамериканските съединени щати. Най-после г-н Дикенсон, американският генерален консул в Цариград се отнесе с официално писмо до повереното ми м[инистер]ство да бъде агрейран за дипл[оматически] агент у нас. Ний му отговорихме, че с удоволствие посрещаме решението на американското правителство да отвори дипломатическо агентство и че го приемаме за титу-ляр на това агентство, но с условие, щото той да гледа да скъса връзките си с Цариградското генерално консулство и че ний ще игнорираме това му последно качество. Наскоро след този наш отговор появи се аферата на Miss Stone и г-н Дикенсон дойде в София да третира за нейното освобождение.

През всичкото време на стоението му тук той показва такава нетактичност в сношенията си с повереното ми м[инистер]ство и държеше такава едно осъдително поведение по тази нещастна афера, щото ний намираме, че г-н Дикенсон не е лицето, което може да бъде полезно за добрите ни отношения със Съединените щати и че заменяването му с друго лице е в интереса на целта, която американското правителство е гонило с отварянето на дипломатическо агентство у нас.

Моля Ви прочее да се възползвате от срещата си с американския представител в Петербург и като му изложите по начин, както Вий намирате за по-добре, положението, което г-н Дикенсон си е създал тук, да се постараете да го убедите да издействува от правителството си назначението на друго лице за поста в София.

За нужно считам да добавя, че г-н Дикенсон е получил вече акредитивните си писма от председателя на Съединените щати, но не ги е още предал на Господаря.(58)

Ст. Данев

(А. е. 1647, л. 175—180. Чернова, ръкопис.)

№ 48

Шифрована телеграма от българския дипломатически агент в Цариград до МВРИ в София.

№ 1956, 5 декември 1901 г.

Снощи замина за Солун и Горна Джумая първият драгоман на американската легация господин Гарджуло. Той щял да поднови преговорите с разбойниците от Горна Джумая за откупването на мис Стон. Подробности с писмо.

Гешов

(А. е. 1647, л. 184. Дешифровка, ръкопис.)

№ 49

Рапорт от българския дипломатически агент в Цариград до министъра на външните работи в София д-р Ст. Данев.

№ 1957. Твърде поверително 5 декември 1901 г.

В допълнение на депешата ми № 1956 имам чест да донеса до знанието Ви следующето:

Преди да замине г-н Gargioulo за Солун и Горна Джумая, видя ме г-н Eddy, американският chargé d'Affaires, който ми съобщи поверително това решение на легацията, за да се направи и това последно усилие с цел да се освободи, ако е възможно, Miss Stone.

Господин Cargioulo отиде оттука придружен с г-н Peet, секретар на Евангелското общество, който знаел много добре български. От Солун щял да ги придружи д-р House, протестантски мисионер. От Горна Джумая или от други някой пункт на границата г-н Gargioulo щял да влезе в споразумение с разбойниците, на които щял да предложи количеството, с което разполага легацията за откупа на Miss Stone и което възлиза точно на 66 000 долара или 15 000 лири турски. Господин Eddy държеше много да констатирам аз лично, че повече от това количество американската легация не разполага и затова почти против волята ми — защото аз му заявих, че това не е моя работа — той ми даде да прочета последните депеши от Вашингтон, в които Министерството му отбелязваше събраното за откупа на Miss Stone количество, което действително не превишаваше нито със сантим горните 66 000 долара. Господин Eddy даваше ми да разбера, че ако разбойниците узнаят положително, че количеството не е по-голямо, те биха се съгласили да освободят срещу тоя откуп пленените от тях Miss Stone и госпожа Цнлка.

Освен това г-н Eddy ми каза, че г-н Gargioulo ще направи всички възможни улеснения на разбойниците за условията на предаването Miss Stone. По принцип той бил съгласен със желанието на разбойниците: откупът да се брои на българска територия, а пък освобождението на Miss Stone да стане в Турско. От друга страна, г-н Gargioulo щял да гарантира на разбойниците от страна на турските власти всяка безопасност във време и после предаването на Miss Stone.

За успешното изпълнение на тая мисия можело да стане нужда на г-н Gargioulo да замине веднъж и дважд българската граница, за да отиде било в погранични някои български села, било в Самоков или в София. За да можели тия негови съобщения да стават безпрепятствено, американският charge d'Affaires ме замоли, Господине Министре, да ходатайствувам в София, щото княжеското правителство да даде надлежните заповеди и инструкции на пограничните наши власти за свободното пропускане на г-н Gargioulo в България по цялото протежение на западната ни с Турция граница.(59)

Ив. Ст. Гешов

(А. е. 1647, л. 185-186. Ръкопис.)

№ 50

Рапорт от българския търговски агент в Солун до министъра на външните работи в София д-р Ст. Данев

№ 818. Тв. поверително. 9 декември 1901 г.

Имам чест да Ви явя, че в Солун пристигнаха г-н А.

А. Гаржиуло (А. А. Gargioulo), пръв драгоманин на американското генерално консулство в Цариград, и г-н В. В. Пит (W. W. Peet), касиер на Библ-Хаус в Цариград, с цел да се отправят в Разложко и да влязат в споразумение с разбойниците за освобождението на мис Стон. Американският консул в Солун г-н Хаджи-Лазаро се отнесе до мен с просба да му направя една услуга, като се постарая да му се намери едно лице, което да познава местностите в Разложко и да може да сполучи да влезе в някакво сношение с разбойниците. Аз отговорих на г-н Хаджи-Лазаро, че в Солун подобно лице е невъзможно да се намери и аз съжаляя, че в случая не съм в състояние в нищо да му бъда полезен.

С драгоманина г-н Гаржиуло се срещам и разговарям у английския генерален консул г-н Билиоти. Господин Гаржиуло ми събщи доста интересни работи по делото на мис Стон, които аз считам за нужно да Ви изложа в настоящето си. — Той ми събщи, че американският генерален консул прекратил преговорите си в България с разбойниците, защото тия последните му явили, че преговорите трябва да се водят в Турско, а не в България. В началото на преговорите разбойниците давали условие, че мис Стон ще се освободи в Турско, но че откупът ще се брои на българска територия. Г-н Гаржиуло дава да се разбере, че американската легация в Цариград

вярва, че българското правителство било внушило на главатарите на разбойниците, които уж се намервали в София, че преговорите за освобождението на мис Стон не могат и не трябва да стоят на българска територия.

Американската легация в Цариград разполага с шестнадесет хиляди лири за откупване мис Стон. Тя разполагала с тая сума още във време преговорите в България, което обстоятелство знаели уж разбойниците, затова не се съгласили да освободят мис Стон за десет или дванадесет хиляди лири.

Намерението на г-на Гаржиуло и на г-на Пит е да отидат в Разложко, да се спрат на едно място, да оповестят в околността, че са дошли да третират за освобождението на мис Стон с цел да отиде това известие до ушите на разбойниците, от които след това да чакат указание де и по какъв начин трябва да броят откупа.

Както генералният английски консул г-н Билиоти, тъй и г-н Гаржиуло съзнават, че е станало важна погрешка, дето от самото начало не са започнати в Турско, наместо в България, преговорите за освобождението на мис Стон. Естествено е тая работа да се свърши там, дето е започената.

А. Шопов

Резолюция: М. Vernazza. Да се има пред вид съобщението относително Dickinson-а, за да ни послужи за мотив да откажем приемането му.

13. XII. 1901 г. Данев (60)

(А. е. 1647, л. 188-189. Ръкопис.)

№ 51

Рапорт от българския дипломатически агент в Цариград до министъра на външните работи в София д-р Ст. Данев

№ 7. Поверително 3 януари 1902 г.

На новата година американският министър господин Leischman, като идва в агентството на честито, възползувах се от случая да го запитам има ли някое известие от господин Гарджуло по мисията му за освобождението на Miss Stone. Отговорът бе отрицателен; не само че господин Гарджуло не бил успял още да направи някоя стъпка напред за избавянието на пленниците, но и не бил завързал още никакви пряки сношения или преговори с разбойниците. Това обстоятелство, а още и фактът, че последните новини от Miss Stone били остарели с повече от 2 месеца (последното й саморъчно писмо до господин Dickinson носило дата 13 ноемврий н. с. 1901 г.), давали сериозни причини на съмнение и подозрение за самия живот на Miss Stone, за който господин Leischman взел отново да се безпокои. Не е излишно да се прибави, че откак е заминал оттук господин Гарджуло за Солун, Серес и Горна Джумая, изминали са вече 25 дена.

(Ив. Ст. Гешов А. е. 1762, л. 2. Ръкопис.)

№ 52

Рапорт от българския търговски агент в Солун до министъра на външните работи в София д-р Ст. Данев (61)

№ 14. Поверително 4 януари 1902 г.

В допълнение на писмото си от 2-й януарий т. г. под № 3 имам чест да Ви явя, че изпратената комисия под водителството на г-н Гаржиуло да търси и освободи мис Стон и г-жа Цилка е вече в Горна Джумая, дето се намирал от няколко време и д-р Хаус, началникът на американските мисионери в Солун. Преди да заминат г-да Гаржиуло и Пит от Сяр, в тоя град пристигнал мъжът на пленената г-жа Цилка, г-н Цилка, който въпреки упоритите слухове, че пленените били убити, уверявал, какво жена му е жива и здрава. Едновременно с комисията в Сяр пристигнал и кореспондентът на английското илюстрирано списание „Daily Graphic“ г-н Вилиям Т. Мауд с частния си секретар г-н Херман Шари, австро-унгарски поданик. Г-н В. Мауд желаел да следи отблизо дейността на комисията, но му се правели големи препятствия от страна на същата комисия. Г-н Гаржиуло и другарите му отпътували за Горна Джумая скритом от г-н Мауд. Последният, като се научил, поискал от серските власти стражари, за да отпътува и той по следите на комисията, ала властите отказали да му дадат стражари и той бил принуден да закъснее един ден и да отпътува по железницата до Демир Хисар, а оттам да тръгне за Горна Джумая на свой риск и без стража.

А. Шопов

(А. е. 1762, л. 3. Ръкопис.)

№ 53

Рапорт от българския търговски агент в Солун до министъра на външните работи в София д-р Ст. Данев

№ 16. Поверителна 9 януари 1902 г.

Имам чест да Ви явя, че според положителните сведения, които получих, снощи късно е пристигнал от Цариград и е спрял на Демирхисарската станция един вагон, натоварен със сумата, предназначена за откупване пленената мис Стон. Вагонът е бил придружен с особни чиновници от страна на Цариградското американско посолство и на турското правителство. При пристигването на трена на Демирхисарската станция е присъствувал и сам Серският мютесарифин.

От това може да се заключи, че преговорите на комисията под водителството на Гарджиуло, която се намерва в Горна Джумая по освобождението на мис Стон, трябва да отиват успешно.

Неизлишно считам да прибавя при това, господине Министре, че тая нощ са били забележени по планината Белащица много и систематически палени и изгасвани огньове, които хората са взели за условни някакви знакове от страна на разбойниците.

А. Шопов

(А. е. 1762, л. 6. Ръкопис.)

№ 54

**Рапорт от българския дипломатически агент в Цариград до министъра на външните работи в
София д-р Ст. Данев.**

№ 36. Поверително 9 януари 1902 г.

Днес видях г-на Leischman, американский тук министър, и го запитах за новини от г-на Гарджуло. В отговор той ми каза, че новини има вече, и те са успокоителни преди всичко за живота на Miss Stone и г-жа Цилка, които и двете, както и новороденото дете на последната, били в добро здравие и благородни от доброто гледание и третиране от страна на разбойниците. Колкото за освобождението им, мисията на г-на Гарджуло била напреднала достатъчно, тъй като той не само че е антамирал (От френски език — установил, завързал) прями сношения с разбойниците, но и влязъл в преговори с тях. Въз основание на тия преговори г-н Leischman е изпратил вече оттука определената за откупа сума 14 500 лири турски, която била сега на път за назначението си. Според преговорите на г-н Гарджуло с разбойниците парите щели да им се броят предварително, а освобождението на пленниците щяло да стане 24 часа после предаването на откупа. Г-н Leischman се надява прочее, че най-много после една седмица Miss Stone щяла да бъде свободна. В течението на разговора стана дума и за г-н Dickinson и за мисията му в София; г-н Leischman по един косвен начин ми каза, че според неговото оценение г-н Dickinson е правил погрешки в София и че не е трябвало да ги прави.

Ив. Ст. Гешо

(А. е. 1762, л. 4—5. Ръкопис.)

№ 55

Рапорт от българския търговски агент в Солун до министъра на външните работи в София д-р Ст. Данев.

№ 39. Поверително 17 януари 1902 г.

Имам чест да Ви известя, че от няколко дена насам се намерва в Солун г-н Цилка, мъжът на пленената заедно с мис Стон българка г-жа Цилка. Той иде откъм Разлог и Горна Джумая и заедно с тукашния главен американски мисионерин г-н Хаскел, разказват, че разбойниците заедно с мис Стон и г-жа Цилка не се намервали в България, а в Турско.

За забележаване е, господине Министре, че кръговете около тукашното американско консулство са на мнение, че както г-н Цилка, тъй и пленената му жена са били посветени в тайната на пленяването на мис Стон и че съставляването на плана е станало с тяхно знание и съгласие. Предполагат, че те са били близки на Македонския революционен комитет.

Тукашният официозен турски вестник „Аср“ едва във вчерашния си брой пише, че драгоманинът на Цариградската американска легация се намервал в Горна Джумая и Разложко, но целта му била да отиде оттам в България. Мисля, че това се пише нарочно, за да се избегне предположението, че мис Стон и разбойниците се намерват в Турско.

А. Шопов

(А. е. 1762, л. 18. Ръкопис.)

№ 56

Рапорт от българския търговски агент в Цариград до министъра на външните работи в София д-р Ст. Данев.

№ 133. Поверително 22 януари 1902 г.

Имам чест да Ви съобщя, че повод пръсканий тия дни слух, какво преговорите, водени между изпратените от тукашната американска легация длъжностни лица начело с г-н Гарджуло и разбойниците, за предаването на пленените мис Стон и г-жа Цилка били прекъснати, ходих да видя американския министър г-н Лейшман и от разговора, който имах с него, можах да узная следующето: слухът за прекъсването на преговорите е съвсем неоснователен. Наистина преговорите били преустановени засега, но това станало по настояването на разбойниците пред вид на обстоятелството, че напоследък се забелязало силно движение на турските погранични войски, от което те се опасявали. Обаче материалната и съществената част на достигнатото между двете страни споразумение и взетото от тях решение относително предаването на пленените си

остава неизменено, а само изпълнението му се отлага до настъпването на опортюнно за това време.(62)

Вижда се, че временното пазение на парите, предназначени да се дадат на разбойниците за откуп, създавало големи мъчнотии на г-на Гарджуло и другарите му, но това обстоятелство се счита повече от локален характер и като такова не интересува много американската легация.

Ив. Ст. Гешов

(А. е. 1762, л. 19. Ръкопис.)

№57

Рапорт от българския търговски агент в Солун до министъра на външните работи в София д-р Ст. Данев.

№ 52. Поверително 23 януари 1902 г.

Имам чест да Ви известя, че днес г. Гаржиуло, първий драгоманин на американската легация в Цариград, заедно с г. Пит и д-р Хаус са се завърнали през Неврокоп в Сяр. Вторий драгоманин на същата легация заедно с парите за откупа е тръгнал по железницата за Цариград. За участва на мис Стоун днес нищо не се знае.

А. Шопов

(А. е. 1762, л. 20. Ръкопис.)

№ 58

Рапорт от българския търговски агент в Солун до министъра на външните работи в София д-р Ст. Данев.

№ 59, 26 януари 1902 г.

В допълнение на писмото си от 23 януарий т. г. под № 52 имам чест да Ви явя, че г-н Гаржиуло, първий драгоманин на американската легация в Цариград, заедно с г-н Пит и д-р Хаус се намерват още в Сяр и според едничкото сведение, дошло в Солун от тях, имали още една малка надежда за освобождението на мис Стоун.

А. Шопов

(А. е. 1762, л. 21. Ръкопис.)

№59

Рапорт от българския търговски агент в Солун до министъра на външните работи в София д-р Ст. Данев.

№71. Поверително 3 февруари 1902 г.

По делото на мис Стон днес има да Ви съобщя, че враждебните отношения между турските власти и американската комисия под предводителството на г-н Гаржиуло се продължават. Серският военен комендантин не оставя американците да направят нето една стъпка, без да ги не съпроводи с един офицер от Генералния щаб. Преди два деня пристигна от Сяр в Солун г-н Пит, съпровождан по железницата от един офицер. Вчера пристигна, тоже от Сяр в Солун, вторият драгоманин от американската легация в Цариград, тоже съпровождан от офицерин. При всичкото това внимание и следение от страна на турските власти, уверяват, че Гаржиуло успешно продължавал своите преговори и работи с разбойниците. Уверяват даже, че част от откупа бил вече предаден и че и другата част щяла да бъде скоро предадена на няколко пъти.

Вторият драгоманин на американската легация в Цариград върнал надиря, през Дедеагач, в Сяр парите за откупа. Както той, тъй и г. Пит са пристигнали в Солун с цел да заминат по море в Цариград.

А. Шопов

(А. е. 1762, л. 26. Ръкопис.)

№ 60

Шифрована телеграма от българския дипломатически агент в Цариград до МВРИ в София.

№ 193, 4 февруари 1902 г.

Американският министър ми каза, че откупът за мис Стон е платен на разбойниците още преди две седмици. Забавата на освобождението трябвало да се търси в местните условия и обстоятелства; но той все вярва, че разбойниците ще удържат думата и ще пуснат пленените на свобода.

Гешов

(А. е. 1762, л. 27. Дешифровка, ръкопис.)

№ 61

Рапорт от българския търговски агент в Солун до министъра на външните работи в София д-р Ст. Данев.

№ 73. Поверително 5 февруари 1902 г.

Имам чест да Ви съобщя, че снощи началникът на третия военен корпус маршал Хайри паша ми събщи лично, че според една телеграма, която получил от Военното министерство в Цариград, откупът за мис Стон бил вече броен на разбойниците. Според телеграмата това било съобщено на селаскерата от Великото везирство. Тукашните кръгове обаче не вярват в това известие.

Кореспондентът на „Дейли График“ г-н Мод, който беше дошъл за един ден в Солун и вчера пак замина за Сяр, запитан лично от английския генерален консул г-н Билиоти заяви, че действително е разменил с американската легация в Цариград телеграмите, за които съобщаваше почетният български търговски агент в Сяр и за които Ви писах с писмо от 29 януарий т. г. под № 66. Работата обаче по-нататък не отишла.

А. Шопов

(А. е. 1762, л. 28. Ръкопис.)

№ 62

Рапорт от българския търговски агент в Солун до министъра на външните работи в София д-р Ст. Данев.

№ 81. Поверително 6 февруари 1902 г.

В допълнение на писмото си с вчерашна дата под № 73 имам чест да Ви явя, че вчерашното ми уведомление относително изплащане откупа за мис Стон се вижда да е действително, при всичко че тукашни някои кръгове не искат още да повярват. Предполага се, че парите са броени в или около гръцкия манастир „Св. Иван Предтеча“ близо до Сяр, дето господин Гаржиуло и г-н Пит са били на 6-й февруарий н. ст. Условието било мис Стон да се освободи някъде в Серско в течение на 10 деня след броение на парите. Причината, дето досега това обещание не е изпълнено, била, че турските военни власти много зорко следели стъпките на американците.

Господин Гаржиуло и д-р Хаус сериозно са започнали да се безпокоят, задето толкова деня са се Изминали след броение на парите и мис Стон още не е освободена.

А. Шопов

(А. е. 1762, л. 29. Ръкопис.)

№ 63

Телеграма от българския търговски агент в Солун до МВРИ в София.

№ 83 10 февруари 1902 г.

Мис Стон освободена Струмишко.

Шопов (63)

(А. е. 1762, л. 33. Телеграмата е на латиница.)

№ 64

**Рапорт от българския дипломатически агент в Цариград до министъра на външните работи в
София д-р Ст. Данев.**

№ 261. Поверително 12 февруари 1902 г.

После освобождението на Miss Stone в Турско, дѣта е изплатен и откупът ѝ, естествено ще последва и въпросът за отговорностите. Говори се вече из меродавни някои кръгове тука, че американското правителство няма да закъснее да представи на Високата порта la non-а-рауег(Сметката), която възлиза, както е известно, на 14 500 лири турски плюс разносните по диренето и освобождението на пленницата. Турското правителство, като предвиждаше това, беше си подготвило почва, върху която да заседне, като подмяташе предварително още, че Miss Stone била отвлечена от българи революционери в Княжеството, вследствие на което старал се по тоя начин да отхвърли някак и отговорностите на чужди грѣб. Но след като се извърши освобождението на Miss Stone в Турско, всред Македония, тая почва е рухнала изпод краката на Високата порта и тя се старала сега да отхвърли отговорностите върху основание от друго естество, а именно: Miss Stone не е била чужда на разбойниците, които я плениха с нейно знание и съгласие! За доказателство на това турците твърдели, че пасторът г-н Цилка бил тоже замесен в работата, че имало не само улики, но и доказателства за неговото съучастие — затова и го арестували вече в Серес. Как и да е, ще следим и ще видим развитието на тоя въпрос за отговорностите и любопитно ще бѣде разрешението му. Но той не ни интересува нас и нека се разправят турците с него, както могат! Колкото за разкритията и разобличенията, които печатът и общественото мнение в Европа и Америка очакват с толкова голям интерес от Miss Stone по нейната mesaventure(Неприятно приключение) — чини ми се, че няма да се узнае много нещо, защото не е в интерес на протестантските мисионери в Разложко да стане това. Това мое предположение се потвърди някак от американски министър в един частен разговор, който случайно имах през дѣне-си с него.

В заключение ще прибавя, че Miss Stone била сега неразположена и почивала в Струмица. Г-н Gargioulo заминал за там от Серес, за да я придружи до Солун и оттам за Цариград. Оттука щели да я изпратят в Америка.

Ив. Ст. Гешов

(А. е. 1762, л. 37-38. Ръкопис.)

№ 65

Рапорт от българския търговски агент в Солун до министъра на външните работи в София д-р Ст. Данев.

№ 95, 13 февруари 1902 г.

В допълнение на телеграмата си от 10-й того под № 83 имам чест да Ви явя, че снощи пристигна в Солун от Струмица мис Стон, придружена от г. Гарджиуло, д-р Хаус и кореспондента Мод, които бяха отишли от Сяр в Струмица, за да я вземат. Днес се срещнах и разговарях лично с мис Стон. Тя, както и г-жа Цилка и детето ѝ са здрави. Мис Стон изглежда свежа и весела. Всичко, щото набързо можа да ми съобщи, се състои в следующото. — През всичкото време са гледани и хранени добре. В село или град никога не са живели. Криели са се в планините по дупките, а са живели повечето в нарочно направени колиби, в които всякога са имали изобилно огън. Пътували са всякога ноще и много; пазачите им са ходили пеша, а те са яздили на кон. — Толкова сме ходили по планините, каза мис Стон, щото ми се струва, че сме изходили цяла Македония.

На въпроса ми, минували ли са в България през всичкото това време, мис Стон отговори, че това не са могли да узнаят, защото са пътували всякога ноще; от посоките обаче и от употребеното в известни случаи време при пътуването те заключават, че не са били в България.

Хората, които са ги пазили, всякога са били българи.

Мис Стон ми каза, че за сега остая в Солун; може би в Цариград и да не отиде.

А. Шопов

(А. е. 1762, л. 39. Ръкопис.)

Рапорт от българския търговски агент в Солун до министъра на външните работи в София д-р Ст. Данев.

№ 101, 16 февруари 1902 г.

В допълнение на писмото си от 13-й того под № 95 по разказа на освободената мис Стон имам чест да Ви доставя и следующите сведения.

Онова, което мис Стон ми разказа на 13-й февруарий и което имах честта набързо да Ви рапортирам писмо под № 95, се съгласява въобще с онова, което същата е разказвала на английския генерален консул г-н Билиоти, на кореспондентите, на американските мисионери и пр.

Известни солунски европейски кръгове предполагат че има работи, които мис Стон крие и не разказва най-вече като има пред вид, че американската протестантска мисия има назначението си да работи между българите, които следователно е длъжна да щади, защото това изискват собствените нейни интереси. И действително, лесно е да се забележи при разказването на мис Стон, че има работи, които тя замълчава. Във всякой случай разказите и са твърде интересни и аз ще Ви съобщя в настоящето си някои откъслечи, слушани от собствените нейни уста.

Въобще мис Стон се хвали от вниманието и грижите на разбойниците, които обикновено им донасяли ястие доста добре сготвено, а понякога им доставявали кокошки и яйца сами да си ги готвят. Въобще всякога почти имали чай, захар, мляко, яйца и сирене. Когато се случвало храната да е недостатъчна, разбойниците не яли нищо, а всичко давали на пленените. Един ден мис Стон била особено умислена. Разбойниците попитали г-жа Цилка за причините на тая скръб и когато се научили, че него ден бил американски празник, за да доставят удоволствие на опечалената американка, доставили ѝ една охранена мисирка, с която пленените се гощавали в чест на празника.

Момиченцето на г-жа Цилка, родено във време па пленството, е едва на два месеца. То е здраво, пъргаво, кръстено в планината от самата мис Стон, името на която носи. В деня, когато майката имала най-силни болки, разбойниците решили да пътуват. Мис Стон заявила обаче, че е невъзможно да се пътува. Започнали да стоят споразумения и преговори и най-после с големи мъки било решено да се остане на същото място още три деня. В самото време на рожбата пленените били оставени сами в колибата. Когато детето било вече по-вито, разбойниците един по един се изредили да дохождат да поздравяват майката и да милват детето. Обща радост съществувала и въобще разбойниците били много доволни и внимателни. Веднага доставили мляко и ечемик, който варили, размесвали с млякото и давали на детето. От време на време по колибите случайно се намервала някоя изоставена овчарска копаня, в която къпали детето. Разбойниците се старали да доставяват добра и питателна храна, щото родителката да има

мляко, за да не плаче детето. Доставили платно и вълнена материя за пелени, които си приготвили самите пленени. Три деня след рожбата изново тръгнали на път, но родителката била турена в сандък и тъй качена на коня. Всичкото време, додето да се поправи, родителката била носена в сандък лежешком.

В началото на пленството на пленените били доставени галоши, а по-после, когато станало студено, ушили им един вид дълги калцунни от кожи. На г-жа Цилка се скъсали обувката и ѝ били доставени нови. Когато захванало да стая студено, доставили им юргани и възглавници.

Във всичкото време на пленството мис Стон е имала със себе си свещеното писание. Един път само разбойниците ѝ доставили българско календарче, в което тя направила една справка и изново им го повърнала. Един ден пазачите им дошли и им известили, че бил ранен председателят на Американските щати, а след няколко деня, че бил умрял.

Два пъти само през всичкото си пленство слушали далечни пушечни гърмежи. Пътуването стаяло ноще и всякога били съпровождани от много разбойници, едни от които вървели напред, а други отдиря и от страните. Никога не вървели по път или по пътека, а всякога през гората. Когато захванало да стая студено, разбойниците им доставили кафян български шаяк, от който пленените си ушили фустани, които нашарили с ширити, доставени им заедно с шаяка.

Никога никакви заканвания или заплашвания не били слушали от разбойниците. Сами пленените чувствували обаче, че ще бъдат изложени на опасност, в случай че ги нападнат никакви потери.

Според мис Стон разбойниците говорили на няколко местни езика; говорили помежду си и турски, но и пленените всякога говорили български.

Американският министър в Цариград е известил на мис Стон, че няма нужда да отива в Цариград. Спорел названието ѝ след няколко недели тя ще замине за Америка, отдето е получила известие, че е умрял брат ѝ.

А. Шопов

(А. е. 1762, л. 41-43. Ръкопис.)

№ 67

Рапорт от българския търговски агент в Солун до министъра на външните работи в София д-р Ст. Данев.

№ 102, 18 февруари 1902 г.

В допълнение на писмото ми от 16-й того под № 101 имам чест да Ви съобща следующите допълнителни сведения, слушани от мис Стон. При това имам чест да прибавя, господине

Министре, че всичките досегашни сведения са слушани от мис Стон в отделни разговори и в разни дни, затова и изложението им стана не в един, а в отделни рапорти.

Първите три нощи след пленението пленените пътували все на изток, след което те не могли вече да разберат в какво направление са пътували. На въпроса дали са минали някоя голяма река, мис Стон отговори отклончиво — „струва ми се, че минахме“. Един ден пазачите им съобщили новината, че заточеният в Подрум български лекар от Солун г. д-р Христо Татарчев избягал от затвора (Както Ви е известно, господине Министре, това бе една лъжлива новина, пусната от някои гръцки вестници).

Пленените пътували само ноще и все в мъчно достъпни планински местности; никога не са слизали на някоя голяма равнина или долина. Много пъти забелязали, че когато достигнат до някоя малка поляна, разбойниците спирали за малко пътуването и лягали на земята. Един от пазачите им обяснил, че това се правело, за да чуят дали наблизо има някакъв шум. При пътуването разбойниците се споразумявали със свирение.

Помежду си разбойниците се именували с турски имена (Хасан, Мехмед и пр.) и говорили на български, турски, албански и понякога на гръцки езици. С пленените обаче, всякога говорели на български (мис Стон и г-жа Цилка знаят само български и английски езици). От говора на разбойниците пленените забелязали, че някои от тях говорят много хубаво литературния български език, а някои — македонското наречие. Мис Стон заключава, че мнозина от разбойниците били интелигентни хора. Така, като разправя, че шефът на разбойниците се явил един ден при тях, за да ги увещава да пътуват, тя казва, че той бил строен и интелигентен човек; при всичко, че носел големи черни мустаци и брада, лесно се забележвало, че те са изкуствени и че под тях се подават руси косми; по гласа и движенията началникът изглеждал да е млад човек.

При едно пътуване мис Стон чула оживена препирня между разбойниците, които ги придружавали. Тая препирня ставала на български език и била върху определението на пътеката, която трябва[ло] да вземат. Един от разбойниците, който имал ясен звънлив глас и говорел на чисто литературно наречие, се показал, че познава много добре тези места и неговото мнение преодоляло.

Няколко деня преди освобождението си пленените пътували усилено. Разбойниците изглеждали безпокойни. Както всякога, пътували само в планинска местност.

Няколко часа преди освобождението слезли в сравнително по-ниски места и при едно село, името на което мис Стон не може да си спомни точно, но което по описанието трябва да е селото Градошор, били оставени. На повторния въпрос, дали скоро преди освобождението си са минали някоя по-голяма река (р. Струмица или р. Струма), мис Стон отговори смутено, че не си припомня.

Мис Стон е паднала от коня, когато пътували една нощ, и се оплаква от болки в единия крак.

А. Шопов

(А. е. 1762, л. 45—46. Препис, ръкопис.)

№ 68

Рапорт от българския търговски агент в Солун до министъра на външните работи в София д-р Ст. Данев

№ 115, 22 февруари 1902

Имам чест да Ви съобщя, че мис Стон сключи вече своя контракт с представителя на американското списание „Маклюр Магазин“ за печатание мемоарите по пленяването и за държание конференции по разни градове в Америка. По този контракт на мис Стон ще бъдат заплатени десет хиляди лири, освен някакви още малки проценти от конференциите, а срещу това тя ще достави на казаното списание материал за десетина статии и ще държи в разни американски градове около петдесет конференции. С полученото възнаграждение мис Стон е решила да основе едно ремеслено училище в някои град в Македония.

Когато агенция Ройтер поиска да направи да направи това известие в Европа, цензурата ѝ заяви, че може да пропусне телеграмата, само ако названието „Македония“ се замени с „Румелия“.

А.Шопов

(А. е. 1762, л. 47. Ръкопис.)

№ 69

Рапорт от българския търговски агент в Солун до министъра на външните работи в София д-р Ст. Данев.

№ 120. Поверително 26 февруари 1902 г.

При свижданието си вчера със Солунския валия, той последният ми съобщи между другото, че властите подозират много, какво г-н и г-жа Цилка са били споразумени с разбойниците за пленяването на мис Стон. Факти обаче, които да потвърдят това подозрение, съдебните власти нямат. Следствените власти продължават разпитванията си и както г-н, тъй и г-жа Цилка няколко пъти бяха канени в конака с тая цел.

А. Шопов

(А. е. 1762, л. 50. Ръкопис.)

№ 70

**Рапорт от българския дипломатически агент в Цариград до министъра на външните работи в
София д-р Ст. Данев.**

№ 423, 3 март 1902 г.

Чест имам да Ви съобщя, че г-н Дикинсон заминал тия дни за Солун уж да направи ревизия на тамошното американско вицеконсулство, но в същност, за да се види с мис Стон и повлияе на тамошните власти да не закачат г-н и г-жа Цилка, които те подозирали като съучастници в пленението на мис Стон. По въпроса на отговорностите на туй пленение г-н Дикинсон бил видоизменил убеждението си, че България може да има нещо общо с тия отговорности. Впрочем това видоизменение на възгледовете на г-на Дикинсона му се наложи естествено от факта, че мис Стон биде освободена на турска земя, при Струмица, в самата среда на Македония.

Ив. Ст. Гешов

(А. е. 1762, л. 51. Ръкопис.)

№ 71

**Рапорт от българския търговски агент в Солун до българския дипломатически агент в Цариград
Ив. Ст. Гешов.**

№ 206. Поверително 8 април 1902 г.

Имам чест да Ви явя, че почетният княжески търговски агент в Сяр ми съобщава, че на 3-й април Серският мютесарифин съобщил на председателя на Българската черковна община в тоя град съдържанието на едно императорско ираде, с което се помилват и освобождават от затвора всички лица, които са били арестувани по делото на мис Стон. Помилваните затворници трябвало да дадат клетва за вяност към н. и. в. султана.

В Серския затвор има мнозина българи, които са арестувани като подозрени в участие в грабванието на мис Стон. Такива арестувани има и в казалийските градове на Серския санджак.

Досега обаче не е освободен никой затворник, защото мютесарифинът се отнесъл до Цариград със запитване дали със споменатото императорско ираде се помилват и освобождават от затвора и ония затворници, които са арестувани по делото на мис Стон, но върху които тежат и други обвинения.

А. Шопов

(А. е. 1762, л. 59. Препис, ръкопис.)

№ 72

**Рапорт от българския търговски агент в Солун до българския дипломатически агент в Цариград
Ив. Ст. Гешов.**

№ 218, 12 април 1902 г.

В допълнение на писмото си от 8-й април т. г. под № 206 имам чест да Ви явя, че на 8-й април били освободени 8-мина затворници в Серския затвор по делото на мис Стоун. Освободени били също така 27—29 души затворници в казалийските градове на Серския санджак, които са били арестувани по това дело. Ала ония затворници, които са арестувани по това дело, но върху които тежат и други обвинения, не са освободени; те ще се съдят по последните обвинения, без да се държи сметка за обвинението им по делото на мис Стоун.

А. Шопов

(А. е. 1762, л. 60. Препис, ръкопис.)

Материали (64)

№ 1

Мисионерка, задръжана за откуп в Турция

В Турция пътуващите мисионери все още са застрашени от опасността да бъдат ограбени. На 3 септември мис Елена М. Стоун, мисионерка от Американския съвет, бе заловена от разбойници на път от Банско за Джумая, Солунска област, Македония, заедно с един албански проповедник и група ученици. Групата била обградена, а мис Стоун — отделена от другите и задръжана за откуп от 110 000 американски долара. В писмата си тя съобщава, че е в добро здраве и че с нея се отнасят добре. В Цариград вярват, че пряко отговорен за това насилствено отвлечение е Българо-македонският комитет. Американският съвет е поискал от правителството да предприеме стъпки, които да осигурят освобождаването на мис Стоун, но той също търси и начини за събиране на сумата за откупа. Мис Стоун работи в станцията в Солун и е високо почитана и силно обичана от мисионерите и местното население.

Сп. „Мишънърн ревю ъв дъ уърлд“, Ню Йорк, Нова серия, г. XIV, № 11, ноември 1901, с. 871.

Случаят Мис Стоун

Случаят с мис Елена М. Стоун занимава общественото мнение с необичайна сила. Тя е една много очарователна и образована жена от Челси, Масачузетс която преди четвърт век отиде в България. Работила в редакцията на ежеседмичника „Конгрегейшъналист“ в Бостън, а в задграничната си дейност е ръководила библейските жени, като ги е обучавала да работят сред жените от народа по домовете им. Тя е пътувала много из обширната територия, за която отговаряла, и е широко известна и много обичана и в България, и в Македония. През лятото тя провеждала обичайното обучение в планинското село Банско и на 3 септември с група от 12 души тръгнала за Джумая. Късно през деня в един планински проход групата била обкръжена от 30—40 въоръжени мъже в турски дрехи, с маски и начернени лица, които взели в плен мис Стоун и госпожа Цилка. Впоследствие те поискали голям откуп от мисионерите в България, заплашвайки, че ще убият пленничките, ако той не бъде изплатен.

До този момент всички опити да бъдат проследени или заловени бандитите се провалиха, но на 27 октомври бе получено съобщение, че пленничките все още са живи и здрави.

Тъй като сумата на искания откуп — 110 000 американски долара — е приблизително колкото обезщетението, което Турция трябва да заплати на мисионерите за унищоженото им имущество по време на арменските кланета, това накара много хора зад действията на тъй наречените „разбойници“ да подозират скритата ръка на турското правителство. Но за сега не се знае нищо за истинските подбуди за това насилствено отвлечение. Все още не можем да установим дали това е заговор, целящ да застави Съединените щати да върнат на султанската хазна изплатеното обезщетение, или да застави най-накрая султана да заплати на Съединените щати искания сега откуп и по този начин косвено да подпомогне революционния „Македонски комитет“.

Но докато въпросът за изплащането на откупа се обсъжда, до момента в който пишем по-голямата част от исканата сума е събрана. Сега обаче възниква един нов много важен въпрос: Какво ще стане, ако се създаде такъв прецедент? След отвлечането на сина на г-н Кудахи и изплащането на огромната сума, поискана от похитителите, това бе последвано от много подобни, повечето от тях несръчни опити за отвлечение. Явно започна някаква епидемия от такива отвлечения. Ако мис Стоун е отвлечена с политически цели, да се избегне смъртта ѝ е безполезно. Но независимо дали животът ѝ е застрашен или не, изплащането на такъв голям откуп създава прецедент, който би поощрил подобни престъпни случаи на изнудване.

Използувани бяха всички дипломатически средства за освобождаването от пленничество на мис Стоун и за отстраняването на заплахата за живота ѝ. Надяваме се, че преди читателят да прочете тези редове, нейното избавление ще бъде вече факт. Но цялата афера има много по-широк смисъл. Във всеки случай остава големият въпрос. Как да се осигури неприкосновеността на личността на мисионерите и как да се отнасяме с техните похитители в такива случаи? Струва ни

се невероятно, че във всеки случай мис Стоун би могла да бъде убита, тъй като, ако тя е задържана с политически цели, нейната смърт би могла само да им навреди, а ако откупът не бъде платен, нейната смърт би могла само да вдигне на крак цивилизования свят, който да настоява на всяка цена за смъртта на нейните убийци. Малко събития са вълнували хорските сърца така, както пъкленото дело на тези непознати похитители. И ако тази благородна жена пострада по някакъв начин, искането за нейното отмъщение ще бъде съответно още по-настойчиво.

Сп. „Мишънъри ревю ъв дъ уърлд“, Ню Йорк, Нова серия г. XIV, № 12, декември 1901, с. 938—939.

№ 3

Мис Стоун най-после свободна

Вчера тя пристигнала в Струмица, Македония

ЦАРИГРАД, (23 февруари) — Американската мисионерка мис Елена М. Стоун, която на 3 септември миналата година беше заловена с г-жа Цилка от разбойници в Солунска област, бе освободена.

Мис Стоун пристигна с г-жа Цилка и нейното бебе в Струмица, Македония, в три часа тази сутрин. Всички са добре.

В Струмица нямало никой, който да посрещне мис Стоун, тъй като разбойниците не били дали никакви указания относно мястото, където възнамерявали да освободят пленничките. Мис Стоун веднага съобщила за пристигането си на властите в Струмица.

Новината за освобождаването на мис Стоун се съдържа в телеграма на вицеконсула на Съединените щати в Солун до генералния консул на Съединените щати тук г-н Дикинсън. Телеграмата не съдържа подробности за освобождаването.

Тъй като Струмица е близо до железопътната линия Солун—Скопие и само на 58 мили от Солун, мис Стоун незабавно ще тръгне за Солун.

ЛОНДОН, (24 февруари) — Кореспондентът на „Дейли Кроникъл“ в Цариград съобщава, че той разбира, защо американските представители ще запазят в тайна завинаги мястото и начина на изплащане на откупа за освобождаването на мис Стоун, поради необходимостта да бъдат предпазени невинни хора, които са им оказали съдействие. Все пак кореспондентът узнал, че хитростта с напълването на куфарите с парите с олово след изплащането на откупа с цел да се създаде впечатление, че мисията по изплащането на откупа е претърпяла неуспех, е излязла напълно сполучлива.

Почти сигурно е, казва кореспондентът, че парите от откупа са предназначени за Македонския комитет.

Мис Стоун, продължава телеграмата, не е знаела абсолютно нищо относно заговора за нейното отвлечане, но има сериозни подозрения, че някои от българите, които са я придружавали или са останали, са били и течение.

БОСТЪН, (23 февруари) — Секретарят на Американския съвет Бартън е получил от Солун следната телеграма без подпис:

„И двете — мис Стоун и г-жа Цилка с детето, освободени от пленничество, в добро състояние и добро настроение.“

Г-н Бартън смята тази новина за напълно достоверна, тъй като мисионерите от съвета били инструктирани да не изпращат телеграми, основани само на слухове за освобождаването на мис Стоун, а да изчакат докато може да се даде точна информация.

Преподобният д-р Джъдсън Смит, един от секретарите на Американския съвет, посетил днес след обяд в Чесли дома на г-жа Бенджамин Ф. Стоун — майката на мис Елена М. Стоун, донасяйки телеграма от Солун с дата 23 февруари, съдържаща само една дума „Спасена“ и подпис „Хаскел“. Телеграмата била изпратена от Едуард Б. Хаскел, един от мисионерите на Американския съвет в Солун.

*

Мис Стоун е родена в Роксбъри, Масачузетс на 2 юли 1846 г. и почти целият ѝ живот е посветен на религиозна дейност. Казват, че когато я кръщавали, майка ѝ я обещала на каузата на задграничните мисии. Мис Стоун получила образование в държавни училища в Челси и станала учителка. През октомври 1878 г. напуснала Ню Йорк, за да започне дейност в мисиите в Турция. Първото ѝ назначение било в Самоков, където останала до 1882 г., след което се завърнала в САЩ на кратко посещение. След това тя поела една станция в България. През 1898 г. отново се завърнала в САЩ и след това била назначена в Солун. Ръководила 35 библейски жени, разпръснати из обширна дива територия. Повечето от пътуванията до тези места извършвала на кон и с придружители. В последните години по време на тези посещения била придружавана от г-жа Цилка.(65)

На 3 септември миналата година мис Стоун, придружена от г-жа Цилка, три учителки, пасторите Димитров и Вирков (и двамата българи) и няколко приятели преминавали през тесен проход на път от с. Банско за Джумая, когато се появила чета разбойници. Според мълвата някои от членовете на групата били зверски заклани, а съпротивата на охраната била сломена. Мис Стоун и г-жа Цилка били заловени и отведени в едно от свърталищата на разбойниците в планината.

Когато вестта за залавянето на мис Стоун била получена в седалището на Американския съвет за чуждестранни мисии в Бостън, идеята за изплащането на откупа първоначално предизвикала еднороден протест. Смятало се, че изплащането на откупа би поставило в опасност живота на

всеки американски мисионер в чужбина. Обърнали се с молба към Държавния департамент, който изпратил генералния консул Дикинсън от Цариград в София като представител на правителството в преговорите с разбойниците. Смятало се, че след като искането за откуп се отхвърли, мис Стоун ще бъде освободена. Когато обявили искането за откуп, разбойниците заявили, че ако парите не бъдат платени до 8 октомври, мис Стоун ще бъде или убита, или заставена да се омъжи за разбойник. Три дни преди тази дата Американският съвет отправил апел към американския народ за събиране на сумата за откупа.

Разбойниците искали 25 000 турски лири (около 112 000 щатски долара), но били събрани само 72 500 долара за откупа и след продължителни преговори, тази сума била изплатена на разбойниците на 6 февруари от г-н Гарджуло, главен драгоман на легацията на Съединените щати в Цариград и У. У. Пийт, касиер на американската мисия в Цариград.

В Македония на разбойниците гледат като на герои и главно на тях населението възлага надеждите си да отхвърли турското иго.

Обикновено малко се чува за разбойниците, докато не нападнат някой европейец. С местните жители се отнасят още по-грубо. Известният Нико веднъж отвлякъл две деца от различни семейства в Лариса. По-заможните родители откупили своето дете като платили откуп от 400 лири. Родителите на другото дете били бедни и изпратили на разбойника 50 лири с плахи извинения. Нико върнал парите. Накрая с голяма мъка били събрани и изпратени 200 лири, но разбойникът ги върнал с нетърпящо възражение писмо, давайки на родителите три дни да съберат исканата сума или да понесат последствията. Когато трите дни изтекли, той върнал детето разсечено на четири.(66)

Секретарят на легацията на Съединените щати в Цариград Спенсър Еди, който пристигнал вчера с кораба „Кронпринц Вилхелм“, бил интервюиран в Холдън Хауз снощи, преди да отпътува в полунощ за Вашингтон. Той заявил, че е много доволен от получената новина за освобождаването на Мис Стоун и че той напълно вярва на известието. Отбелязал, че членовете на много посолства в Цариград ще бъдат удовлетворени, тъй като те проявили голям интерес към тази афера от самото ѝ начало. Г-н Еди заявил, че посланикът на Съединените щати в Цариград заслужава най-голямо признание за освобождаването на мис Стоун.

Г-н Еди заявил, че не е уместно да говори за политическите страни на аферата, преди да се е консултирал с държавния секретар Хей. Според него разбойниците били наели някой селянин да отведе мис Стоун в Струмица. Той добавил:

— Не съм запознат с последните подробности около случая, тъй като напуснах Турция на 11 януари, а от тръгването ми досега са получени пет писма от посланика. Винаги, когато искахме да се срещнем с разбойниците и да разговаряме относно положението на пленените мисионерки, ние обявявахме това в някой от местните вестници. Един човек, винаги различен от тези, които бяхме виждали преди, идваше и заявяваше, че познава човек, който познава друг човек, който също познава друг, който можел да се свърже с разбойниците. Ние му давахме писмото и той изчезваше. Понякога на следващия ден, а понякога не по-рано от седмица ние получавахме

отговор. Беше безполезно да проследяваме куриера, тъй като писмото никога нямаше да бъде доставено, пък и бе невъзможно да се доберем до човека, който го получаваше. Всички отговори, които получавахме от мис Стоун, бяха написани бодро. Никога не се оплакваше от болести и във всичките си писма заявяваше, че с нея се отнасят добре. Мисля, че ще установим, че тя няма да бъде по-зле след преживените трудности.

Г-н Еди бе запитан дали разбойниците са искали парите от откупа за себе си. Той отговори:

— Не, не са и именно поради това хората в Америка не разбират случая. Касая се изцяло за политически въпрос, цялото население на Македония симпатизира на отвличането, защото смята, че това е стъпка към освобождаването на Македония от турско господство. Парите от откупа са предназначени за македонското дело.

Ако имаме работа с професионални разбойници, които просто искат пари, а не с политически разбойници, мис Стоун щеше да бъде отдавна освободена. Много е възможно нейното отвличане да е замисляно отдавна, а избраните жертви са смятани като най-подходящи за целите на каузата в сравнение с възможни жертви от други националности.

Като правило македонците са настроени приятелски към мисионерите, но те желаят да привлекат вниманието на света върху своето дело и между другото да се сдобият с малко от тъй необходимите им пари. Имам всички основания да вярвам, че те са се отнасяли възможно най-добре с мис Стоун и нейната другарка по пленничество. Когато се родило бебето на г-жа Цилка, доколкото знаем, с майката са се отнасяли най-любезно.

Г-н Еди казал, че мис Стоун нямало да се върне в САЩ, а щяла да остане в Македония. Той добавил:

— Слуховете, че съм бил извикан, защото правителството не било доволно от това, как съм действувал по аферата там, са напълно неверни. Ще се върна в Турция след три седмици, ако не и по-рано. Докато съм тук, ще посетя Чикаго, където съм роден и където живеят повечето от моите роднини.

По време на пътуването г-н Еди бе придружаван от своята майка.

В. „Ню Йорк таймс“, 24 февруари 1902, с. 1.

Вести от Мис Стоун

Тя описва своето посрещане от приятели в Струмица

БОСТЪН, (25 февруари) — Първото писмо от мисионерката Елена М. Стоун до семейството и приятелите ѝ след освобождаването бе получено снощи от брат ѝ Чарлз А. Стоун. Преди това писмо г-н Стоун е получил следната телеграма, подадена в Солун от г-н Гарджуло:

„Освободени събота през нощта село Градошор, близо до Струмица, където са доведени от селския кмет в 9 часа, неделя. Довечера пристигат в Солун с Хаус.“

После дойде дългоочакваното писмо от мис Стоун със следното съдържание:

„Ристовац, 25 февруари

Чарлз А. Стоун, Челси, Масачузетс,

Благодарение на бога ние сме свободни и добре след пленничеството ни от почти шест месеца. Вчера, неделя сутринта, г-жа Цилка, седем седмичната ѝ дъщеря Елена и аз се намерихме оставени от нашите похитители близо до едно село на един час разстояние от Струмица. Три часа чакахме да съмне, после намерихме коне и дойдохме в този град.

Сърдечни български приятели изскочиха от къщи, щом зърнали странно изглеждащите пътници, поеха ни от конете в обятията си със сълзи, усмивки и приветствени думи и ни отведоха в дома си. Бе пратена бързо вест на приятелите, присъстващи на утринната служба в църквата, и стари, и млади дойдоха да ни поздравят. Какъв благодарствен молебен на бог за доказателството, че молитвите им са чути, защото всички — даже и малките деца — никога не са преставали да се молят за нас, техните изчезнали приятели.

От този час, още със ставането бяхме заобиколени от приятели от града и околните села, които искрено ни поздравяваха за нашето избавление.

Турските власти не закъсняха да ни разпитат за нашите прежеждия. Управителят на града и свитата му ни посетиха тази сутрин и отново следобед след пристигането от Солун на д-р Хаус и сина му, придружени от г-н Гарджуло, пръв драгоман на американската легация в Цариград. Тримата дойдоха, за да ни съпроводят утре до Солун, където г-н Цилка очаква дълго изчезналата си съпруга и тяхното бебе. Те ми донесоха купчина писма от майка ми, братята и най-скъпите ми приятели.

Така започнахме нашия свободен живот — с неизразима благодарност към бог и към всички приятели, които с молитви и дарения помогнаха за нашето освобождаване. Твоя сестра.

Елена М. Стоун "

СТРУМИЦА, (23 февруари) — Г-н Цилка, съпругът на г-жа Цилка — другарката на мис Стоун по пленничество, отишъл на гарата в Солун с надеждата да придружи групата на г-н Гарджуло до Струмица, но турските власти не му разрешили да стори това, заявявайки, че има съмнения, че той е съдействувал за залавянето на мис Стоун.

Мис Стоун и г-жа Цилка са настанени в дома на г-н Кимов, протестантски пастор, където те с голямо външение посрещнаха г-н Гарджуло и г-н Хаус.

През последните две седмици на своето пленничество жените пътували из планините. Денем били държани скрити, а нощем бързо продължавали, яздейки със завързани очи. Веднъж конят на мис Стоун паднал и я хвърлил на земята, но тя се отървала само със силно наранено коляно.

В Струмица двете жени бяха заети с ушиването на дрехи за себе си и за бебето. Когато ги намерили, те били облечени в местни носии и овчарски наметала. Бебето нямало прилични дрешки, а било повито в парчета от груб плат, какъвто планинците използват за навуща. Бебето не се простудявало.

Специално за „Ню Йорк Таймс“

БОСТЪН, (23 февруари) — Преподобният д-р Джъдсън Смит, секретар на Американския съвет на комисарите за чуждестранните мисии заяви днес в отговор на запитване:

— Вярно е, че бяха получени солидни предложения за първа публикация на разказа на мис Стоун за преживяното сред разбойниците, но нищо не знам за необоснованото твърдение, че едно списание предложило 23 000 долара. Вярно е също, че установеното от Съвета правило препятствува получаването от страна на мисионерите, освен със специално разрешение, на всякакво възнаграждение за странична дейност.

Вие, разбира се, можете да схванете причината за това правило. Когато един мисионер постъпва на служба в Съвета, на него или на нея се гарантира заплата, достатъчна да живее в разумен комфорт. Заплатата се мени в зависимост от условията, както и от характера на работата. Срещу тази заплата от мисионера се очаква да отдаде цялото си време за службата, на която е нает. Не се предполага той да има достатъчно свободно време за много литературна дейност.

Колкото до мис Стоун, не мисля, че някой знае какво тя може да предприеме. Има сведения, че е напълно изтощена. Тя е на 56 години и естествено трябва да се върне у дома, за да се възстанови.

В. „Ню Йорк таймс“, 26 февруари 1902, с. 9.

Мис Стоун в Солун

СОЛУН, (26 февруари) — Мис Стоун и г-жа Цилка с нейното бебе пристигнаха тук снощи бодри и в добро здраве. Те приеха във вагона членовете на англо-американската колония.

Мис Стоун и нейната група пътували на коне 5 часа от Струмица до най-близката железопътна станция. Местните мисионери и много от жителите на Струмица изпроводи на известно разстояние групата, пеейки химни. Бебето на г-жа Цилка, увито в одеяло, било носено от един слуга.

По молба на г-н Гарджуло турският управител на Струмица върнал на жените извзетите в неделя наметала и облекла, които им били дадени от разбойниците. Мисионерките смятат да запазят тези облекла като спомен от своето приключение.

Мис Стоун казва, че получила навреме всички писма на г-н Хаус, изпратени в течение на нейното пленничество. Веднъж тя си изкълчила коляното, пропадайки в отвора за избата в една тъмна стая. Мис Стоун казва също, че разбойниците винаги се отнасяли добре с пленничките. Те направили за жените колиба в планината, предоставяли им коне за пътуванията и носели детето на г-жа Цилка, когато им позволявали да вършат това. Разбойниците никога не са се сблъскали с войската, въпреки че на няколко пъти се налагало групата да спира, докато похитителите на мис Стоун, по фалшива тревога, се подготвяли за действия.

Разбойниците нарочно помолили жените да предадат техните поздравления на г-н Гарджуло, г-н Пийт и другите за проявената находчивост при изплащането на откупа.

Когато групата от Струмица изкачила прохода Чипели, пътниците били изненадани от неочакваната поява на г-н Цилка и станали свидетели на трогателната среща между съпрузите.

Мис Стоун казва, че разбойниците са заклели двете пленнички да пазят в пълна тайна всичко, което бя могло да установи самоличността на разбойниците, местностите, където са били държани и други факти, които биха могли да издадат похитителите.

ЛОНДОН, (27 февруари) — В телеграма до „Дейли Експрес" се съобщава от Виена, че мис Стоун ще се върне в Съединените щати през следващото лято.

Специално за „Ню Йорк Таймс"

ВАШИНГТОН, (25 февруари) — В телеграма, получена днес в Държавния департамент от посланика Лейшман в Цариград, се съобщава, че мис Стоун била свободна и се намирала в

Струмица, че била много изморена и изтощена и се налагало малко да почине, но че ще продължи пътуването си днес или утре.

Сега, когато пленничките са свободни, Държавният департамент заявява без колебание своето пълно одобрение на всички действия на г-н Лейшман, г-н Спенсър Еди (секретар на легацията) и генералния консул Дикинсън за постигане на освобождаването. Държавният секретар Хей лично изказал признателност на г-н Еди, който в момента е в САЩ, за неговото поведение, както и за уменията и енергията, с която е действувал като временно управляващ в Цариград в първия етап от опитите за освобождаване на пленничките. Дали г-н Еди ще се завърне в Цариград, или не, зависи само от него, но ако той не пожелае да поеме отново поста си. Държавният департамент ще му предостави друга възможност за дипломатическа служба.

Сега, когато тревогата за безопасността на мис Стоун изчезна, най-голям интерес предизвиква въпросът, какви стъпки могат да бъдат предприети за осигуряване на обезщетение. Държавният департамент е все още в неведение по въпроса и няма установена определена политическа линия. Двете искания, които, ако е възможно, сигурно ще бъдат отправени, са за обезщетението и за залавянето и наказването на разбойниците. Но докато не се узнае повече за обстоятелствата около случая, Държавният департамент не може положително да реши какви мерки следва да бъдат взети. От само себе си се разбира, че насилието не може да остане ненаказано.

Най-неотложният въпрос е дали Съединените щати трябва да настояват за залавянето на разбойниците. По този въпрос Държавният департамент изчаква повече подробности. Няма съмнение, че разбойниците могат да бъдат заловени. Веднъж или два пъти българите и турците са били толкова близко до залавянето им, че се наложила намесата на американските представители в Турция, за да го предотвратят от страх, че разбойниците могат да наранят или убият мис Стоун и г-жа Цилка, преди да бъдат заловени. Безспорно е също, че Съединените щати имат право да настояват за залавянето на бандитите. Съществуват съмнения само относно неговата целесъобразност. Задава се въпросът, дали ако Съединените щати поискат залавянето на разбойниците и Турция се съгласи, което тя несъмнено ще стори, резултатът няма да бъде по-нататъшни насилия над американски граждани в Турция и България.

Ако разбойниците и техните съмишленици, които, изглежда, са многобройни, имат възможност да отмъстят на американците за каквото и да било увреждане на похитителите на мис Стоун, ще е необходимо да се действа по-внимателно, отколкото при друг случай. Държавният департамент не иска да жертвува живота на американци, настоявайки за определена форма на обезщетение, дори това да бъде най-логично и правилно. Още повече, че има основание да се предполага, че мис Стоун и хората, помогнали при освобождаването, са дали обещание да пазят тайна, което много ще усложни всякакви усилия да бъдат наказани разбойниците.

В. „Ню Йорк таймс“, 27 февруари 1902, с. 9

Преживяванията на Мис Стоун с пленните я разбойници

ЦАРИГРАД, (1 март) — Американската мисионерка мис Елена М. Стоун, която доскоро бе задържана от разбойници, пристигна днес от Солун и посети легацията на Съединените щати. Мис Стоун и нейната другарка г-жа Цилка са в отлично здраве.

А. А. Гарджуло, първи Драгоман на легацията на Съединените щати, също се завърна днес. Той казва, че разбойниците наричали бебето на г-жа Цилка „Късметче" или „Щастливо дете", защото уж им било донесло щастие.

Получено бе следното описание на пленничеството на мис Стоун, като част от информацията бе доставена от съучастници на разбойниците.

След залавянето на мисионерките близо до Банско на 3 септември миналата година, разбойниците побързали да преминат границата и се установили в планината Гьолтепе, в областта Еледере в България, където цялото население симпатизирало на това начинание. Този факт дал възможност на четата да живее удобно и в безопасност, и да бъде във връзка с външния свят.

Докато очаквали резултата от опитите да получат откупа, разбойниците се снабдявали от съседното село Леджума (67). Чувствайки се напълно в безопасност, членовете на четата често се появявали открито в съседните села, докато местните им съмишленици не ги предупредили да бъдат по-внимателни. Пленничките обаче били ревностно пазени.

Когато в началото на октомври м. г. генералният консул на Съединените щати в Цариград М. М. Дикинсън пристигнал в София и разкрил на властите местонахождението на похитителите на мис Стоун, резултатът бил почти пагубен за пленничките. Българското правителство прибрзано изпратило войска в околностите на Гьолтепе, което накарало разбойниците да прекъснат преговорите и четата сменила мястото си в Рила.

Студеното време направило пътуването в планините ужасно изпитание за мис Стоун и г-жа Цилка, обременени от детето на последната. Всяка смяна на место пребиваването ставала нощем. Планинските пътища редовно били почти непроходими и често затрупани от сняг. Разбойниците се отнасяли толкова любезно с пленничките, колкото позволявали обстоятелствата. Снабдяването с храна било несигурно, макар жените да получавали най-хубавото, което можел да предостави негостоприемният район.

Напрежението и неизвестността били равни на физическите страдания. Пленничките никога не знаели местонахождението си, разбойниците винаги им казвали, че не са в България и те изпитвали постоянно страх да не бъдат нападнати от войската, която понякога била по петите на четата. Еднакво голяма грижа било и бебето, за което се боели да не умре от простуда.

Не по-рано от 2 ноември американските емисари се свързали с четата, която по това време се била разположила в една пещера близо до Дупница, но страхът от войската накарал разбойниците да предприемат още един преход. Той бил направен в непрогледна снежна буря, която заличавала следите на разбойниците, но причинявала горчиви страдания на пленничките.

След този случай разбойниците успели напълно да се измъкнат от властите и към края на ноември им се удало да се върнат по заобиколен път в старите си колиби в местността Еледере. После пуснали слуха, че пленничките са мъртви и оттогава успели необезпокоявани да държат скрити мис Стоун и г-жа Цилка до действителното им освобождаване.

В. „Ню Йорк таймс“, 2 март 1902, с. 4.

№ 7

Почти всички похитители на Мис Стоун - Българи

ЛОНДОН, (2 април) — Виенският кореспондент на „Таймс“ съобщава, че нови подробности, уличаващи Сарафов (македонския ръководител) са били узнати във връзка със залавянето на мис Елена М. Стоун. Водачът на разбойниците, заловили мис Стоун, се казва Сандански и е млад последовател на Сарафов.(68) Всичките 29 съучастници на Сандански са българи, с изключение на двама гърци.

Кореспондентът посочва, че мис Стоун и г-жа Цилка на два пъти, за кратко време били в България. Единия път били в Рилския манастир, където монасите оказали помощ на разбойниците и охранявали пленничките.

Добавя се, че сега Сандански се е присъединил към друга чета на Сарафов.

Има слухове, че Сарафов и неговите приятели обмислят залавянето на един влиятелен чуждестранен консулски представител. Неотдавна Сарафов е бил в Пловдив, България.

Кореспондентът съобщава, че дори и сред македонското население има постоянно недоволство от поведението на четите на Сарафов.

Кореспондентът на „Таймс“ в Цариград съобщава, че неотдашните инциденти в Македония са предизвикали дипломатически постъпки пред Портата, но посолствата в турската столица очакват добри резултати от новоназначения управител на Солун, който се ползува с доверието на мирното население и чиято власт е подсилена с окръжна на Великия везир.

ЛОНДОН, (2 април) — Виенският кореспондент на „Дейли телеграф“ съобщава, че положението на Балканите започва да става критично, съдейки по признаци, на които той вярва.

Ежедневно се получават сведения за престъпления, извършени от български чети, информира кореспондентът, а вчера главите на седем български разбойници били отнесени в Солун и

окачени в двора на затвора. Един турски агент, който помогнал за залавянето на една българска чета бил подло убит за отмъщение.

*

Отвличането на мис Елена М. Стоун несъмнено не е първото сериозно престъпление, приписвано на Сарафов и неговите чети от македонски революционери.

През август миналата година Сарафов и други членове на Македонския комитет бяха подведени под отговорност за убийството на проф. Михайляно и г-н Фитовски, но бяха освободени от предварителния съд в София. Това стана малко след Македонския конгрес в София, който избра за председател на Върховния комитет г-н Михайловски, с което умереното крило удържа победа над Сарафов и неговите привърженици.

Проф. Михайляно беше убит на 22 юни 1900 г. в Букурещ. Той бе заможен румънски поданик, който се противопоставяше на Македонския комитет, а неговата смърт бе едно от многото престъпления, от които изнудванията за пари бяха най-чести, приписвани на македонците.

Едва след енергичните протести от страна на румънското правителство в България бяха предприети действия срещу Сарафов и неговите последователи. По едно време войната между България и Румъния изглеждаше неизбежна; но Австрия и Русия дадоха да се разбере, че те не биха допуснали конфликт.

В. „Ню Йорк таймс“, 2 април 1902, с. 1.

№ 8

Мис Стоун отново у дома

Мисионерката се завръща след пленничество сред български разбойници

Мис Елена М. Стоун, която пристигна вчера с парахода „Дойчланд“, не изглежда по-зле след дългото пленничество сред разбойниците в България, но е много изморена от едноседмичен пристъп на морска болест.

— Това е най-щастливият миг в живота ми — каза тя, когато брат й Чарлз А. Стоун я посрещна малко след като корабът пристигна в Куорънтин(Мястото за карантинен престой на корабите — бел. ред.). След като прекараха четвърт час в нейната кабина, братът и сестрата излязоха да се срещнат с журналистите, които бяха дошли да посрещнат парахода на борда на полицейското митническо корабче „Калъмит“.

— Предполагам, че искате да чуете всичко за разбойниците — каза мис Стоун любезно и очевидно с желание да разказва за своето неприятно преживяване. — Те не бяха чак толкова свирепи,

колкото може би си мислите, но говореха с много обидни и груби думи. Обаче никога не са ни удряли или били.

Мисионерката беше облечена в тъмносин итънски (Ог Итън (Eton) — град в Южна Англия — бел. ред.) костюм със семпло украсена шапка в същия цвят. Тя изглеждаше много щастлива и изпъстряше разказа си с изрази на радост от невредимото завръщане в Америка. Гласът ѝ, който беше твърде слаб, на няколко пъти щеше да секне, но тя разказа много за своите преживявания, преди корабът да заеме мястото си на кея.

— Разбойниците ни отвлякоха на 3 септември. Те се нахвърлиха внезапно върху нашата единадесетчленна група късно следобед. Бяха около 50 човека. Смятам, че нападението бе така внезапно, че всяка съпротива би била безполезна, даже и да искахме да я окажем. С изключение на господин Цилка, ние бяхме невъоръжени. Когато разбойниците отвлякоха жена му, той започна да стреля, но останалите от групата го разубедиха (69)

— Не е вярно, че г-жа Цилка бе задържана за откуп. Просто нашите похитители я взеха за моя придружителка. Те винаги постъпват така, ако пленницата е неомъжена, независимо от възрастта ѝ. Мислили са да заловят първата омъжена жена, на която попаднат, но първата беше г-жа Ушева, местна мисионерка и вдовица, която бе много болна. Ето защо те избраха г-жа Цилка и впоследствие аз бях много доволна, че те постъпиха така, по причина, която ще ви обясня.

Седем седмици преди да бъдем освободени, г-жа Цилка роди. Преди това разбойниците бяха станали така груби и жестоки в приказките си, че бе почти непоносимо, но появата на бебето сложи край на всичко това. Разбойниците в Турция вярват, че клетвите ще ги стигнат, ако сторят зло на дете или на майка му, затова те се отнасяха с нас отлично. Подигравателните намеци престанаха и започнаха да ни дават по-добра храна, макар че трябва да призная, тя винаги беше сравнително добра.

Те се отнасяха с нас по-зле, само когато преговорите за нашето освобождаване бяха нарушени. „Ще умрете след двадесет дни считано от днес" или „Скоро ще прекараме куршум през мозъка ви" — бяха само някои от любезностите, които ни говореха, но да благодарим на небето, те не ни сториха зло.

Веднъж аз се простудих, а друг път паднах и си изкълчих коляното. И в двата случая райоониците бяха разгневени, тъй като, изглежда, мислеха, че тези злополуки станаха по моя вина. Ние винаги пътувахме нощем и никога не срещнахме каквито и да било преследвачи, макар нашите похитители да се държаха така, сякаш някой ги гонеше. Понякога в средата на гора извиквах „Стой!" и изпращах напред съгледвач, който много смешно се помотаваше насам-натам из дърветата и скалите.

Разбойниците никога не ни казаха кога трябваше да бъдем освободени. Най-накрая основната група изчезна и ние видяхме, че бяха останали само двама. Усъмних се, че ще се случи нещо странно и запитах единия от тях къде са отишли останалите. „Никога няма да ги видите отново — отговори той. — Отивате при приятели." Можете да си представите как ни по-действаха тези

думи. Г-жа Цилка и аз се прегърнахме и заплакахме на глас от радост. Да бъдем освободени изглеждаше почти невъзможно, но ето ме тук, благодарение на божията воля и на молитвите на американския народ.

Мис Стоун разказа как за пръв път отишла в България преди 23 години като учителка в девически пансион на Американския съвет за чуждестранни мисии. Скоро след това тя се заела с мисионерска дейност извън училището. За последен път посетила САЩ преди четири години.

Тя бе запитана дали разбойниците в България приличат на тези, изобразявани в театъра. Смеейки се, тя отговори, че не би могла да каже, защото през живота си никога не е ходила на театър. Дали залавянето ѝ е било продиктувано от политически или користолюбиви съображения, тя не би могла да каже и не знае дали някога ще се върне отново в България.

Тя съобщи, че турското правителство отказало да поеме отговорността за залавянето ѝ, твърдейки, че тя би трябвало да пътува с охрана. „Това твърдение — каза тя — е смешно, тъй като залавянето стана посред бял ден и биха били необходими голям брой войници, за да ме защитят от толкова много разбойници.“ Всички мъже изглеждали като турци и говорили турски, но тя не била сигурна, че това е била тяхната националност.

На кея имаше над една дузина лели, чичовци и братовчеди на мис Стоун, които бяха дошли да посрещнат завръщащата се роднина, а така също и представители на Американския съвет за чуждестранни мисии и много приятели. Митническите служители бързо приключиха проверката на багажа ѝ и тя напусна кея с брат си и приятелите си, след като заяви, че веднага заминава за дома си в Челси, Масачузетс, където я очаква майка ѝ. През следващата година тя ще изнесе лекции из цялата страна и е сключила договор с една издателска къща да опише преживяното. Поради това тя е задължена да не разкрива пред журналистите твърде много подробности от своето приключение.

БОСТЪН, (10 април) - Тази вечер, малко след девет часа, тук пристигна мис Стоун, придружена от брат си и сина му. Тя веднага нае кола за дома на г-н Стоун в Челси. Минавайки през града, те не се отбили в дома на майката на мис Стоун поради късния час и напредналата възраст на майката, която е на 90 години. Мис Стоун решила да не я безпокои тази нощ.

Във вторник вечерта в Първата независима църква е организиран прием за близки приятели и другари по църква, а в четвъртък вечерта на същото място ще се състои прием за обществеността, на който обаче няма да има официални речи.

В. „Ню Йорк таймс“, 11 април 1902, с. 8.

Пленничеството на Мис Стоун

Тя описва своите преживявания пред нюйоркската публика

Около 600 души чуха снощи разказа на мис Елена М. Стоун за преживяното сред разбойниците в България и Турция. Това бе първата от серия лекции, които мисионерката ще изнесе под ръководството на майор Дж. Б. Понд. Лекцията се състоя в залата на Бродуей Тейбърнакъл — на Бродуей и 34 улица.

Мис Стоун започна своята лекция с кратко изложение на политическите условия в Турция и на необходимостта от намеса на външни сили за възстановяване на реда и цивилизованите порядки. „Ако резултатът от преживяното от нас бъде такъв — каза лекторката, — сигурна съм, че си е струвало всичко, което трябваше да изтърпим.“

След като разказа подробно за известните случаи от тяхното пленичество, тя продължи:

— Няколко дни не знаехме защо сме задържани. После дойдоха при нас и ни казаха, че са ни задържали за откуп — за 25 000 турски лири. Казаха също, че този откуп трябва да бъде платен до 20 дни, или ние сме щели да бъдем убити. След това мъжът, който бе главатар на четата, ме застави да напиша писмо, с което да обясня на външния свят нашето положение, като заявя, че сме задържани за откуп и поискам от турското правителство да оттегли войската, която ни преследваше. Не вярвах, че моите думи можеха да повлияят на Портата, но последвалите събития доказаха тяхната полза. Войската се оттегли и ние по-спокойно продължихме нощните си пътувания.

След като изминаха 11 дни, а резултат нямаше, ни бе дадено продължение от още 20 дни. Когато главатарят ми съобщи това, той каза зловещо: „И ако парите не са тук до това време — ще има куршум за нея и един за тебе.“

По някакъв начин разбойниците узнали за подготвяното в САЩ движение за събиране на пари за нашето освобождаване. Те ме накараха да напиша общо три писма. Това бяха ужасни неща за писане. Приличаха почти на смъртни присъди за г-жа Цилка и за мене.

На 29 октомври, неделя, те приготвиха всичко за нашето убийство. Изкараха револверите си и ги сложиха на земята. Чух главатарят да пита: „Защо с револвер? Защо не с нож?“ След това те говориха нещо шепнешком за предсмъртни викове и споменаха, че бих умряла, без да вдигам много шум. Обаче денят мина спокойно. Няколко дни по-късно научих, че убийството било отложено поради различия в четата. Мнозинството искали да се изчакат по-нататъшните преговори.

Най-накрая разбойниците научиха, че консулт Дикинсън бе дошъл в София да преговаря. Когато преговорите приключиха окончателно, разбойниците бяха най-доволните хора, които сте виждали, първо защото получиха парите и второ, че се отърваха от нас.

Най-впечатляващото събитие бе раждането на малкото бебе през нощта на 4 януари. Майката беше яздила десет часа в нощта преди появата на детето. Ние винаги пътувахме под прикритието на тъмнината. На втората вечер след раждането на детето майката прие разбойниците. Те всички дойдоха в малката колиба, където бе настанена, и засвидетелствуваха своето уважение към майката и бебето. Поздравиха майката и погалиха детето. Но скоро нашите нощни пътувания се подновиха и това дете пропътува цели три нощи от първите пет след своето раждане.

Във втората част на своята лекция мис Стоун показва и обясни около 50 стереоптични фотоса.

В. „Ню Йорк таймс“, 29 април 1902, с. 5.

№ 10

Апел за помощ на Македонците

Мис Елена Стоун, която християните в Америка освободиха от македонските разбойници, се обърнала писмено към „Крисчън Хералд“, призовавайки да се помогне на македонските бежанци, прокудени от домовете им от „отвратителните турци“. Тя изпратила възвание на Българското евангелистко общество, което отчасти гласи както следва:

„Сегашното избиване на хиляди християни и унищожаването на стотици села и техните християнски църкви е победа на мохамеданския деспотизъм над християнството и християнската цивилизация на XX век. Нима вярващите от целия християнски свят ще останат безмълвни и няма да отвърнат на горчивите вопли на умиращите в Македония?

Протестантските църкви в България, които обикнаха силно Христос, благодарение на Българското евангелистко общество, което в продължение на 28 години бе сила в подкрепа на доброто сред европейските провинции на Турция, най-искрено Ви умоляват да предприемете своевременно такива действия, които ще спрат ужасните зверства и масовото избиване на християнското население в Македония.“

Сп. „Мишънъри ревю ъв дъ уърлд“, Ню Йорк, Нова серия, г. XVII, № 1, януари 1904, с. 70—71.

Бележки

Спомени за Елена Стоун

1. Спомените на Елена Стоун са публикувани в сп. „Mc Clure's Magazine", vol. XIX, № 1. May 1902 — № 6. Oktober 1902, без броя от август, където са поместени спомените на К. Цилка. След заглавието във всеки брой има и подзаглавия (в първия брой и в текста), които за уеднаквяване на изложението тук са изпуснати.
2. Залавянето е извършено на 21 август по стар стил или 3 септември по нов стил. Елена Стоун и Катерина Цилка сочат датите по нов стил.
3. Става дума за кираджия (водач, проводник) — човек, който предоставя превозното средство (в случая мулета) и придружава пътуващите.
4. За пръв път протестантски мисионери посещават Банско през 1867 г. На следващата година няколко семейства се обявяват за привърженици на новата вяра. Сред първите са семействата на Георги Сарандов, Петър Ушев и Марко Петканчин. През август 1871 г. протестантите (тогава 15 души) се организират в община, която е първата протестантска община в българските земи. В навечерието на Руско-турската освободителна война (1877— 1878 г.) тя наброява около 100 членове — повечето от Банско, е някои от съседните села Баня, Елешница, Якоруда и др. Има собствен молитвен дом и свое училище.
- Както и на други места, в началото съществува вражда между православни и протестанти, но по-късно отношенията се оглаждат. Интересно в Банско е, че понякога към новата вяра се присъединяват отделни членове на семействата, а другите остават православни. Напр. от семейството на Катерина Димитрова Стефанова (Попстефанова) майката на Катерина, а с нея и децата стават протестанти, а бащата остава православен.
5. С името Добрия човек пленничките наричат Яне Сандански, а с името Лошия човек — Христо Чернопеев.
6. Това са тримата ръководители на четата — Яне Сандански, Кръстьо Асенов и Христо Чернопеев.
7. Тези писма са написани на 7/20 септември 1901 г. Препис на писмото до Уйлям Пийт вж. тук, док. № 32.
8. Това писмо — второ до Хаскел в Самоков — е предадено от Кръстьо Асенов на 12 октомври 1901 г.
9. Писмото е без дата, но тя явно е отпреди 13 октомври, деня, в който е било предадено на Кръстьо Асенов в Дупница (Станке Димитров).
10. Тримата, които отиват да преговарят с комисията, са Яне Сандански, Кръстьо Асенов и Сава Михайлов. Съставът на четата не е постоянен и затова Стоун говори за нови лица, на които са оставени пленничките. За Сава Михайлов вж. тук неговите спомени и бел. 37.
11. Датата, изглежда, не е предадена точно. По всяка вероятност става дума за 17/30 декември 1901 г.
12. Този спомен е отпечатан в сп. „The Missionary Review of the World", June 1902, p. 451—452. Отбелязано е, че е взет със съкращения от „The Christian Herald".

13. В действителност мис Стоун не получава разрешение от турското правителство и не идва повторно в Македония.

Спомени на Катерина Цилка

14. Спомените на Катерина Цилка са публикувани в „Mc Clure's Magazine", vol. XIX, № 4. August 1902, p. 291—300.

15. По стар стил датата е 21 декември 1901 г.

16. Тези спомени са писани 10 години след събитието, прав 1911—1912 г. В основата им стоят спомените от 1902 г., но има и отделни различия и неточности. Някои от неточностите са отбелязани в бележките по-надолу. Спомените се съхраняват у Любен Стефанов от Банско.

17. В спомените на мис Стоун не се говори, че те са отишли заедно в Банско, тръгвайки от Корча. Тя посочва, че е пристигнала три седмици преди залавянето ѝ, като е минала през Струмица и Горна Джумая. Възможно е семейство Цилка да е прекарало три месеца в Банско, но не и мис Стоун.

18. Съставът на групата не е предаден точно. Мис Стоун посочва, че в нея влизат 13 души. Учителките са три, а не четири. Ушева пътува само със сина си, който е един от тримата ученици.

Като отпаднат и „тримата непознати", получава се числото 13.

19. За състава на четата в деня па залавянето на жените вж спомените на Яне Сандански.

20. Тримата ръководители на четата тук са представени в следния ред: Яне Сандански, Христо Чернопеев и Кръстьо Асенов. Разкриването на истинската цел на отвлечането и посочването на размера на откупа става няколко дни по-късно.

21. Тук и в следващите пасажии има неточности. Писмото на Касърова вж. в спомените на мис Стоун.

22. В изпуснатия текст се говори за раждането на бебето.

23. Макклюър е издателят на списанието, в което са публикувани спомените на мис Стоун и Цилка през 1902 г.

24. Руският дипломатически представител в София има званието дипломатически агент, а не консул.

25. Григор Цилка не е участвувал пряко в преговорите за освобождаване на пленените жени и в плащането на откупа. Затова неговият разказ не е съвсем точен.

Спомени за Яне Сандански, Христо Чернопеев и Сава Михайлов

26. Яне Сандански е роден през 1872 г. в с. Влахи, Мелиишко. Израства в гр. Дупница (дн. Станке Димитров), където семейството му се преселва след Кресненско-Разложкото въстание от 1878 г. Участвува в македоно-одрипското движение в свободна България, а през април 1901 г. влиза с чета в Македония и се отдава изцяло на освободителната борба на поробените. След Илинденско-Преображеиското въстание от 1903 г.

се утвърждава като ръководител на Серски революционен окръг и на левицата в македоно-одринското движение. Убит на 22 април 1915 г. в Пирин от противници в движението.

Спомените му, обхващащи периода до въстанието от 1903 г., са записани от проф. Л. Милетич през януари 1904 г. и са публикувани в кн. VII от поредицата „Материали за историята на македонското освободително движение“, издадена в София през 1927 г. под заглавие „Движението отсам Вардара и борбата с върховистите“. Обнародваният тук откъс включва с. 17—24 от това издание.

27. Кръстьо Асенов е роден през 1877 г. в Сливен. Завършва Висшето училище (университета) в София и под влияние на Гоце Делчев се включва в борбата за освобождение на Македония и Одринско. Известно време учителствува в с. Лешко, Гориоджумайско (дн. Благоевградско), а след това става нелегален. Участвува в подготовката на Илинденско-Преображенското въстание от лятото на 1903 г., но непосредствено преди започване на въстаническите действия е убит от противници край с. Корнишор, Енидже-вардарско.

28. Според запазени сведения от Банско членове на революционния комитет тогава са Димитър (Мингьо) Лазаров Тодев — председател, Иван (Йонка) Вапцаров — секретар, Борис Тодев, Симеон Молеров, Иван Колчагов и Иван Хадживъканов — членове. След пленяването на мис Стоун и Катерина Цилка Мингьо Тодев е арестуван и държан в затвора до освобождаването им. През 1903 г. взема участие във въстанието, а след това се преселва в Пазарджик и София, където се занимава с търговия.

29. Първото писмо до Хаскел също е предадено. Вж. тук док. № 16. След това в София пристига Дикинсън. Връзката с него се установява след второто писмо до Хаскел, но не в резултат на него, а благодарение на посредничеството на пратеника на руския дипломатически агент в София Юрий Бахметиев. Това става през октомври 1901 г.

30. Дончо Златков от с. Палат, Мелнишко, стар харамия, който не се подчинява на Вътрешната организация и минава на страната на Върховния комитет. Той се опитва да отнеме пленените жени от Сандански и Чернопеев и да вземе откупа за себе си.

31. Задгранични представители на организацията по това време са Димитър Стефанов от Бесарабия (Русия) и Туше Делииванов от Кукуш.

32. В действителност парите са получени на 20 януари 1902 г. (ст. ст.).

33. По време на аферата „Мис Стоун“ Гоце Делчев се намира на инспекционна обиколка в Югозападна Македония — Битолско, Костурско, Леринско и пр. Завръща се към 10 март 1902 г.

34. Христо Чернопеев е роден през 1868 г. в с. Дерманци, Ловешки окръг. До 1899 г. служи като подофицер, а след това се включва в македоно-одринското освободително движение. Той е един от първите и най-изтъкнатите войводи на Вътрешната организация. След Илинденско-Преображенското въстание от 1903 г. се утвърждава като ръководител на Струмишки революционен окръг и един от ръководителите на левицата в освободителното движение. Загива на 6 ноември 1915 г. като офицер от българската армия.

Спомените на Хр. Чернопеев са записани от проф. Л. Милетич в началото на 1904 г. Публикуваният тук откъс е взет от книгата „Движението отсам Вардара и борбата с върховистите“, С, 1927, с. 58—60.

35. Според Сандански детето е родено в с. Сърбиново. Кресна се намира на пътя между Сърбиново и Влахи, където се установява четата след раждането.

36. Откупът е получен през януари, а жените са освободени през февруари 1902 г.

37. Сава Михайлов е роден през 1877 г. в с. Мачуково, Гевгелийско. Завършва Солунската българска мъжка гимназия, след което учителиства на различни места в Македония. По време на залавянето на мис Стоун е учител в Горна Джумая. В края на 1901 г. забягва с четата на Сандански и Чернопеев. От началото на 1903 г. е войвода в Гевгелийско. Загива на 1 март 1905 г. в сражение с турска войска край с. Смол, Гевгелийско.

Спомените му са записани след Илинденско-Преображенското въстание от проф. Л. Минетич. Откъсите тук са взети от книгата „Движението отсам Вардара и борбата с върховистите“, С, 1927, с. 86—87, 90—91.

Документи и Материали

38. Публикуваните тук документи се пазят в Централния държавен исторически архив (ЦДИА), ф. 176, оп. I. Част от тях, както е посочено в предговора, са обнародвани, а останалите се публикуват за първи път. Правописът е осъвременен, но са запазени стиловите и езиковите особености. Имената на лица, селища и пр. са предадени така, както са означени в документите, независимо от някои различия със сега възприетата транскрипция. Част от документите са преведени от английски и френски език — при тях имената са дадени съгласно произношението. За краткост обръщенията в началото и заключителните думи в края на рапортите и писмата са изпуснати. Някои от документите са изпращани в преписи и до други лица. Тук е означен основният адресат.

Документите са подредени хронологически съобразно с възприетата тогава у нас датировка, т. е. по стар стил. Където има двойна дата, тя е запазена, както и оригинала. Когато датата в документа е само по нов стил, съответното число по стар стил е дадено в скоби. И в двата случая обаче при подреждането на документите е взета пред вид датата по стар стил.

39. В същност по-предния ден, отвлечането е извършено на 21 август след обяд. Останалите пътници се връщат в Банско и съобщават за станалото на следващия ден. Тогава то става известно и в Солун. Затова българският търговски агент в този град Атанас Шопов известява за него като станало един ден по-късно. Телеграмата е получена в София на 24 август в 12,20 часа.

Мехомия, който се споменава по-надолу, е днешният гр. Разлог. С името Разлог тогава по-често се е означавала цялата Разложка котловина, т. е. Разложко.

40. Тук и в някои от следващите документи имената са предадени неточно — става дума за мис Стоун и Катерина Цилка.

41. За състава на групата вж. спомените на мис Стоун.

42. Периклес Хаджи Лазаро е местен жител, роден в Турско. Длъжността вицеконсул на САЩ в Солун изпълнява от февруари 1870 г.

43. Писмото е изпратено в София от българския дипломатически агент в Цариград Ив. Ст. Гешов. Той го получил от извънредния гратеник и пълномощен министър (назначен в края на 1900 г.) на САЩ в Турция Джон Г. А. Лейшман.

Писмо със същото съдържание същия ден е изпратено и до Военното министерство. В него министерството се умолява да даде „нужните заповеди на княжеските военни погранични власти за преследването и залавянето на разбойниците, в случай че преминат в България“.

44. Двамата ученици са Иван Радулов и Петър Ушев. Третият в някои материали е означаван като слуга в училището в Самоков. Петър Ушев е синът на Ушева, жената, която е трябвало да бъде взета като придружителка на мис Стоун. Иван Радулов след Илинденско-Преображенското въстание е изпратен от ВМОРО в САЩ за събиране на средства за движението и участва в основаването и ръководството на Македонския комитет в Ню Йорк. Секретар на този комитет е Алберт Сониксен, който след това идва в България и през 1906 г. пребивава в продължение на няколко месеца с чета в Македония.

45. В отговор на 1 септември 1901 г. МВРИ съобщава на Гешов в Цариград, че са взети „строги мерки“, в случай че четата мине в България „да бъде заловена и жените освободени“.

46. Борис Сарафов е председател на Върховния македоно-одрински комитет в София до 24 март 1901 г., когато е арестуван. През лятото на 1901 г. на IX македоно-одрински конгрес за председател на ВМОК е избран поетът Стоян Михайловски, а за подпредседател ген. Иван Цончев. Нито Б. Сарафов, нито новият Върховен комитет е свързан с пленяването на мис Стоун и Катерина Цилка, то е дело на Вътрешната организация.

47. Михаил К. Сарафов — министър на вътрешните работи, временно заместващ министъра на външните работи и на изповеданията д-р Стоян Данев.

48. Тези сведения са съобщени на МВРИ предния ден, 4 септември, с една бележка от началника на политическото отделение и директор на протокола при министерството Г. Вернаца.

49. Малко по-късно Асен Хадживасилев дава писмени показания, в които отрича да има нещо общо с лицата, отвлели мис Стоун.

50. Става дума за пласиране на облигации от т. нар. Македонски патриотичен заем на Върховния македоно-одрински комитет, чрез който се събират средства за освободителното дело.

51. Дикинсън заминава на следващия ден вечерта.

52. Граф В. Н. Ламздорф е министър на външните работи на Русия. Дипломатически агент на Русия в София е Ю. Бахметиев; Н. Етер временно замества Бахметиев.

53. Зиновиев — руски посланик в Цариград.

54. Препис от рапорта е изпратен до МВРИ в София. След получаването му на 27 септември М. К. Сарафов отбелязва: „Види се, г. Гешов не е имал йоще това писмо, когато е давал вчерашната депеша. Желателно е да си послужи с него и сведенията, що му даваме, за да разсипе вярването, какво четата е у нас.“

55. Добрович — началник на тайната канцелария на Фердинанд.

56. Спенсър Ф. Еди — роден в Чикаго; назначен за секретар на легацията през юни 1901 г. По-късно пълномощен министър в Румъния и Сърбия и дипломатически агент в България (до 1909 г., когато се пенсионира).

57. Според Ив. Харизанов (в. „Ден“, бр. 33 от 19 септември 1945 г.) точно по това време четата се намира в България. Той твърди, че след сражението при с. Тросково жените са прехвърлени в Дупнишко, където остават в продължение на месец и половина. Смесването на дейци на Вътрешната организация с хора от бившия състав на Върховния македоно-одрински комитет идва от това, че през 1899—1900 г. между двете организации съществува съгласие и сътрудничество и се действа общо.

58. Чарлз М. Дикинсън — роден в Ню Йорк, генерален консул на САЩ в Цариград от септември 1897 г., е назначен за дипломатически агент в България през април 1901 г. (да заеме поста от 1 юли 1901 г.). Оттеглен като агент в София в края на юни 1903 г., но продължава да е генерален консул в Цариград до средата на 1906 г.

От юни 1903 г. за дипломатически агент на САЩ в България е назначен извънредният пратеник и пълномощен министър в Румъния, Сърбия и Гърция (със седалище в Атина) Джон Б. Джексън, преназначен на 8 март 1905 г. След него, от 1 юли 1907 г., дипломатически агент в България със седалище в Букурещ е Хорас Грийли Ноулис и после Спенсър Файет Еди.

59. Александър А. Гарджуло е драгоман на американската легация в Цариград от 1873 г. Като местен жител и добре запознат с порядките в държавата, той е поставен начело на комисията за освобождаването на мис Стоун и Цилка.

Сведенията в рапорта относно начина и мястото на предаване на откупа и освобождаване на жените вероятно имат за цел да заблудят турските власти. В действителност Гарджуло не минава на българска територия. Този и някои от следващите рапорти са четени и от Фердинанд.

60. Рапортът е четен и от Фердинанд. Подчертаното е от него.

61. От 21 декември 1901 г., когато се съставя самостоятелно правителство на Прогресивно-либералната партия, д-р Стоян Данев е едновременно министър-председател и министър на външните работи и на изповеданията.

62. В действителност откупът е бил вече платен и Лейшман е знаел това.

63. Телеграма със същото съдържание Ат. Шопов изпраща и до дипломатическия агент в Цариград Ив. Ст. Гешов, който от своя страна също телеграфира в София.

64. Представените тук материали, част от много други от подобен характер, са издирени от Константин Пандев в библиотеката на университета в гр. Колумбус, щата Охайо, САЩ.

65. Тук има неточности. Мястото на първото назначение на мис Стоун е отбелязано като Самовар, вместо Самоков, а Джумая — като Динвала. Стоун не е била придружавана по време на пътуванията си от Цилка. Срещата им в Банско е случайна. В групата няма пастори Димитров и Вирков.

66. Явно тук се смесват две понятия — обикновеното разбойничество (в посочения пример се говори за гръцки разбойник) и отвлечането за политически цели, какъвто е случаят с мис Стоун и Цилка.

67. Такова село не съществува, възможно е името да не е предадено точно. За предположението, че четата се намира в района на Гьолтепе вж. док. № 28. Несъмнено това били слухове, пускани с цел да се отклони вниманието от истинското местонахождение на четата с пленничките.

68. Срв. бел. 46 и 57.

69. Това не е вярно. Григор Цилка наистина имал револвер, но не го използвал, тъй като според запазени спомени той бил предварително скрит от жена му в багажа, с който пътували.

Ст. и. с. КОНСТАНТИН ПАНДЕВ

Галерия

Мис Стоун

Г-жа Катерина Стефанова Цилка

Класът на Мис Стоун от летния подготвителен курс в Банско

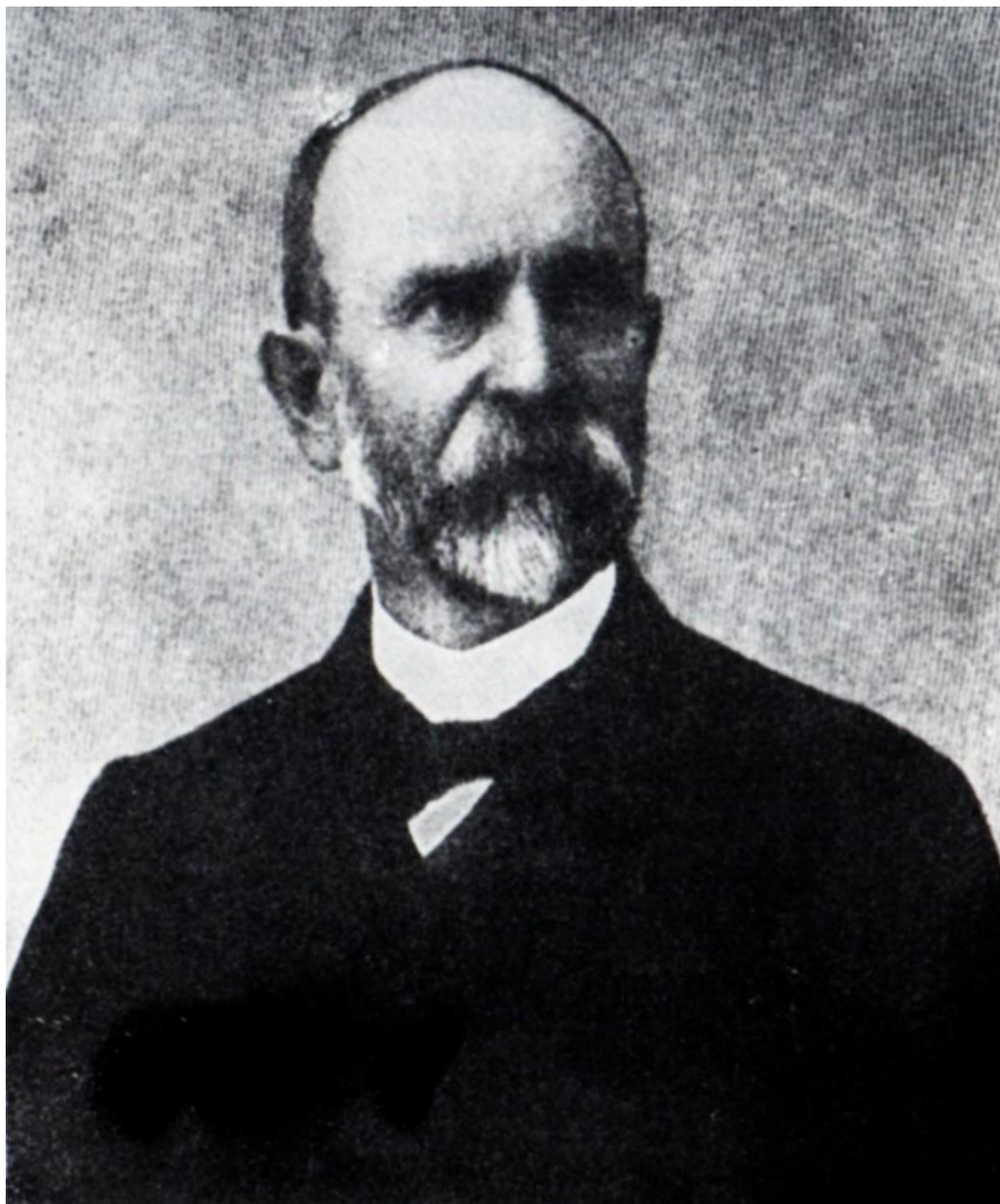
Улица в Банско с изглед към къщата на Димитър Тодев (Мингьо)

Мис Стоун и г-жа Цилка, както са изглеждали по време на завръщането си от пленничество

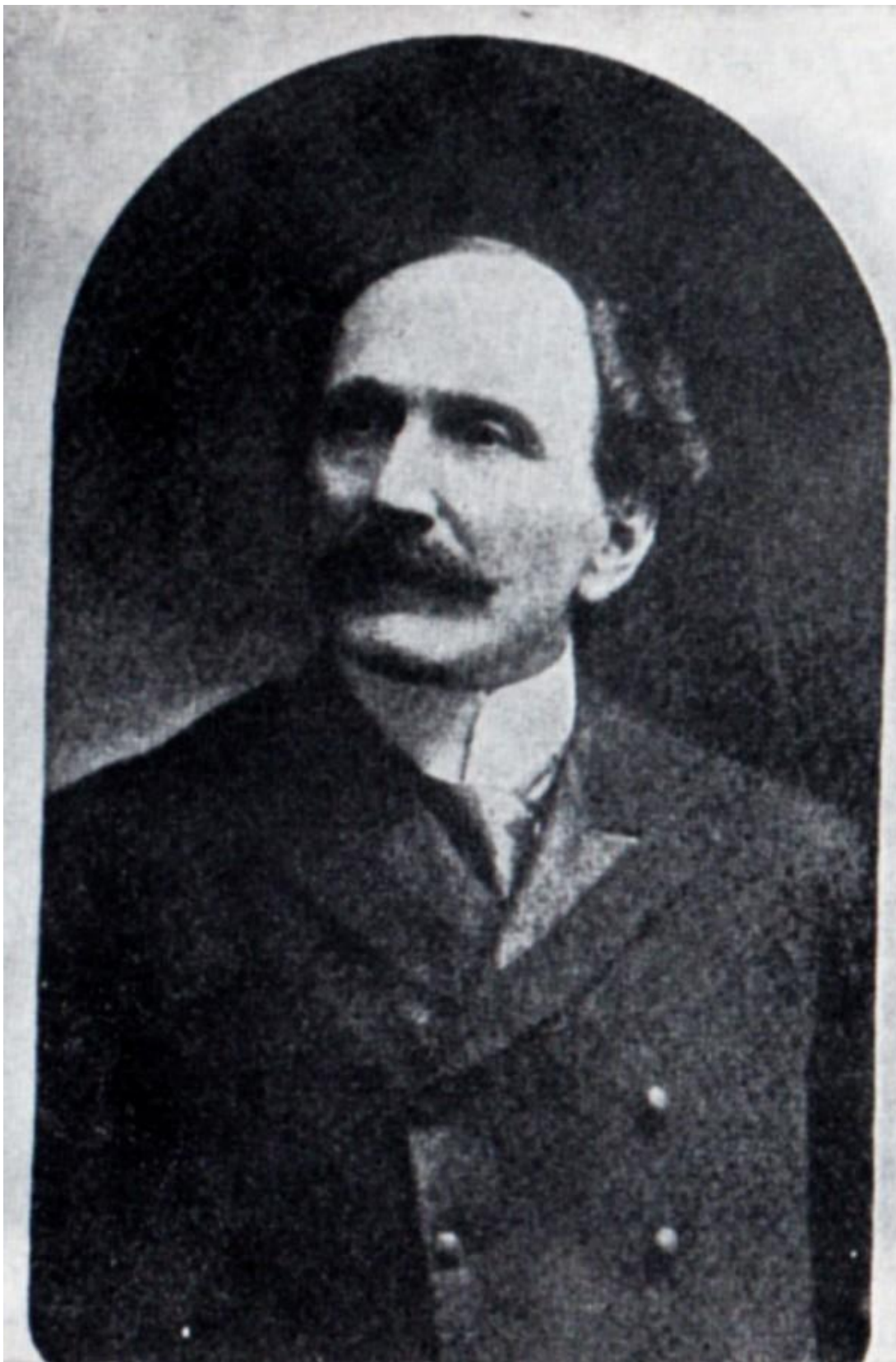
Бeбeтo и бaцa мy

Д-р Джон Х. Хаус, шеф на протестантските мисионери в Солун

г-жа Цилка, бебето "късмет" и мис Стоун

Чарлз М. Дикинсън генерален консул на САЩ в Цариград

Уйлям У. Пит касиер на мисионерите в Цариград

Г-н Цилка, който получава бебето, и придружаващите ги лица

Мис Стоун по време на завръщането си в Америка